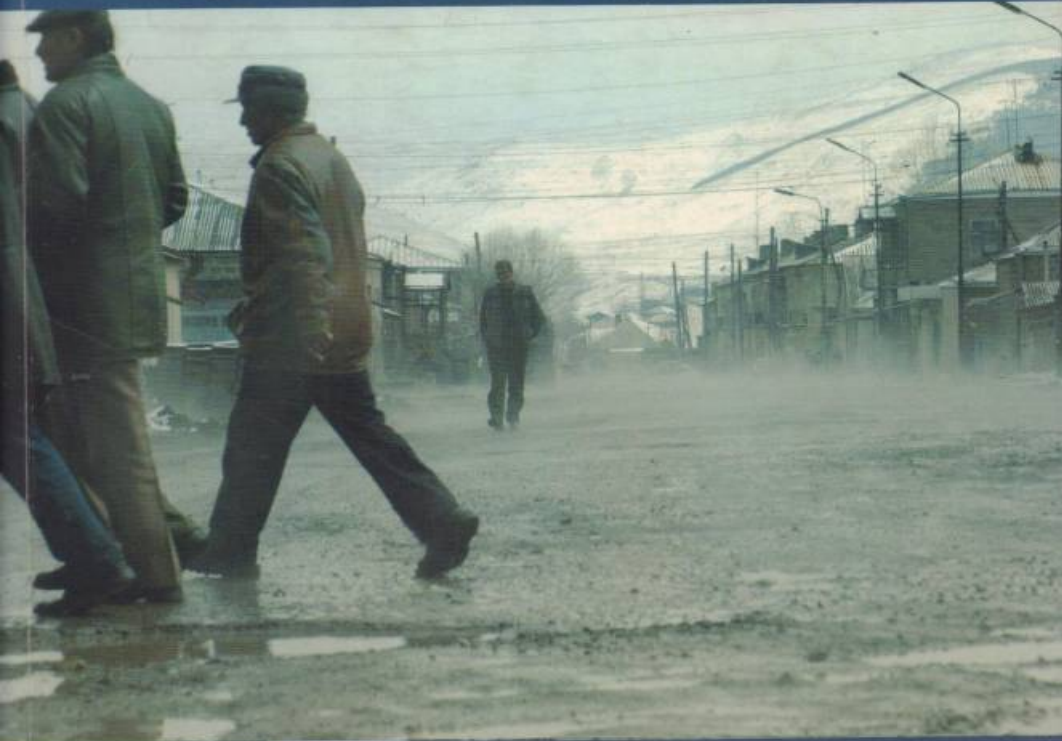

Սերգեյ Մինասյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈք ՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

համարկման ներուժը
երկրի հայ բնակչության օրինակով

9(47.922)
5-71

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍՏՈՒՄԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐԱՆ

Սերգեյ Մինասյան

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ
ՓՈքՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.
ՀԱՄԱՐԿՄԱՆ ՆԵՐՈՒԺԸ
ԵՐԿՐԻ ՀԱՅ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ

3989

Երևան 2006

Մ 710 Միմասյան Ս.

Վրասանի էթնիկական փոփոխություններ. համարկման ճեղքի երկրի հայ բնակչության օրինակով. - Երևան, Լրատվամիջոցների կովկասյան ինստիտուտ և Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միություն, 2006. - էջ. 180

Ուսումնասիրությունը նվիրված է Վրասանում մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաժարացումը պարզապես սիրող իրավիճակի վերածությանը, երկրի հաղափարական ու մշակութային կյանքին էթնիկական փոփոխությունների համարկման հետևանքների որոնմանը: Հեռագրվում են «կալ խնդիրը կարգավորող առկա, այդ թվում միջազգային-իրավական դաժարություններից և ժամանակակից Վրասանում դրանց գործնական հաղափարական իրականացման տրակտիկայից բխող իրավական բաժանակները: Հայաբնակ Սամցխե-Ջավախքի սահմանափակ օրինակով մեխանիզմներ ու համաձայնագրեր մշակելու փորձ է արվում, մի կողմից, փոփոխությունների ինքնության, լեզվի ու մշակույթի դաժարություն, մյուս կողմից, նրանց հեռագրական համարկման միջոց փոխգործման հասնելու համար:

Գիտական խմբագիր՝ Ա. Իսկանդարյան
Խմբագիրներ՝ Հ. Խառոսյան, Ն. Իսկանդարյան, Ռ. Թաթոյան
Ուսուցիչից բարձրանց՝ Ռ. Թաթոյան

Ֆոտո՝ Ռ. Մանգասարյան
Ըաղիկի ձևավորում և մակերևույթ՝ «Մատիտ» օսույթ / www.matit.am
Տպագրվել է «Մամուլ» ՍՊԸ տպարանում

Minasyan, S.
Ethnic minorities in Georgia: Potential for Integration. A Case Study of the Country's Armenian Population. - Yerevan, CMI and the 'Yerkir' NGO Union, 2006. - p. 180
The volume analyses the situation with human and minority rights in Georgia and suggests ways of integrating minorities in the social, political and cultural life of the country. The author looks at the legal framework for minority issues, focusing on Georgia's international legal obligations and their political implementation practices. In a case study of the Armenian-populated region of Samtskhe-Javakheti, the author proposes mechanisms and recommendations for achieving a compromise between minorities' needs to preserve their identity, language and culture, and to achieve factual political rights, on one hand, and their profound civil integration, on the other.

Scientific Editor: A. Iskandaryan
Editors: H. Kharatyan, N. Iskandaryan, R. Tatoyan
Translation from Russian: R. Tatoyan

Cover photo by R. Mangasaryan
Cover design and layout by 'Matit' Studio / www.matit.am
Printed by "Samar" LLC

ՂՄՊՊ 67.91+ 66.3 (2 ՎԷ)

ISBN - 99941-2-058-1

© Լրատվամիջոցների կովկասյան ինստիտուտ և Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միություն, 2006.
© 2006 by Caucasus Media Institute and the 'Yerkir' NGO Union

Եստիպի նախաշեղծող և գլխավոր հովանավոր՝ Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միություն / www.yerkir.org

ՑԱՆԿ

3..... ԽՄԲԱԳՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

5..... ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

17..... ԳԼՈՒԽ 1.
Մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաժարացումը պարզապես սիրող իրավիճակի վերածությանը վերաբերվող Վրասանի ներքին օրենսդրական նորմերը և դրանց հաղափարական իրականացման տրակտիկան

18..... 1.1. Միջազգային-իրավական նորմերը ՄԱԿ-ի բաժանակներում

20..... 1.2. Միջազգային-իրավական նորմերը ԵԱՀԿ-ի բաժանակներում

25..... 1.3. Միջազգային-իրավական նորմերը Եվրոպայի խորհրդի բաժանակներում

33..... ԳԼՈՒԽ 2.
Մարդու և էթնիկական փոփոխությունների դաժարացումը վերաբերվող Վրասանի ներքին օրենսդրական նորմերը և դրանց հաղափարական իրականացման տրակտիկան

33..... 2.1. Ընդհանուր դրույթներ

41..... 2.2. Խոսքի և մայրենի լեզվի օգտագործման ազատություն

59..... 2.3. Կրթության և մշակույթի ազատություն

68..... 2.4. Կրոնի ազատություն

78..... 2.5. Քաղաքական իրավունքներ և սեղանական ինքնակառավարման զարգացում

88..... ԳԼՈՒԽ 3.
Միջազգային զեկույցներ և դիտարկումներ Վրասանում մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաժարացումը սիրող իրավիճակի վերաբերյալ

88..... 3.1. Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով

90..... 3.2. ՆԱՏՈ-ի խորհրդարանական վեհաժողով

92..... 3.3. ՄԱԿ-ի սնտեսական և սոցիալական խորհրդին կից մարդու իրավունքների հանձնաժողով

- 94..... 3.4. Փոփոխությունների իրավունքների խումբ
- 98..... 3.5. Մարդու իրավունքների միջազգային դաճություն
- 103..... 3.6. Փոփոխությունների խնդիրների եվրոպական կենտրոն
- 108..... 3.7. ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալություն
- 109..... 3.8. ԱՄՆ ղեկավարություն

113..... **ՔԼՈՒՄ 4.**
Վրաստանում մարդու երեխակական փոփոխությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրավիճակի դինամիկական Մամջխե-Ջավախի սարածաբանի օրինակով

- 114..... 4.1. Ժողովրդագրական իրավիճակ
- 122..... 4.2. Սոցիալ-սնտեսական իրավիճակ
- 131..... 4.3 Միջազգային հանրության մասնակցությունը սարածաբանի սնտեսական վերականգնման գործընթացներում
- 137..... 4.4. Կրթության եւ մշակույթի խնդիրներ
- 139..... 4.5. Քաղաքական գործընթացները սարածաբանում 2003թ.
 «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո

- 152..... **Հանձնարարականներ**
- 157..... **Վերջաբան**
- 163..... **Հավելվածներ**
- 165..... **Մատենագրություն**

Խմբագրի կողմից

Այսպիսի ռազմաքաղաքական փոփոխությունների իրավիճակի հերթական կիսամյակի քննարկում, ես մասնակցում էի բոլորովին այլ քննարկում հրավիրված մի գիտնականի, եւ այնտեղ հանդիպեցի իմ գործընկերոջը Վրաստանից, որը հիանալի մասնագետ է եւ իմ լավ ընկերը: Խոսակցությունը սահուն կերպով անցավ Վրաստանի հայաբնակ բնակիչների խնդիրներին: «Հասկացիր, ոչ մի ինֆրաֆրաբանություն ունի մեկը ձեզ երբեք չի ասել: Մենք գիտենք, քե հայերի դեղատոմսը ինչ է նշանակում ինֆրաֆրաբանություն: Դա դուրս է, օրհնեթ, նախագահ, իսկ վաղը՝ Ղարաբաղ: Այդ տրանսֆորմով, մոռացե՛ք, դրա մասին վրացական կողմը երբեք, անգամ, խոսել չի ցանկանա»,- ասում էր գրուցակիցս:

Այդ ռեդիկլիկ գործընկերս ի մի բերեց վրացերեն «Ջավախեթի», իսկ հայերեն «Ջավախ» կոչվող սարածաբանում իրավիճակը բնորոշող խնդիրների ամբողջությունը:

Առաջինը, ինֆին բնութագրական է բաժանումը «ձեզ»՝ հայերի եւ «մեզ»՝ վրացիների միջեւ: Եթե Թբիլիսիի եւ Վրաստանի գոյս վրացաբնակ բնակիչների միջեւ առաջացող խնդիրները բարդվում են երիտասարդ տեսությանը բնորոշ բնութագրավոր «անորակության», կոռուպցիայի ու կառավարման ընդհանուր չկարգավորվածության վրա, ապա Ջավախի տարազայնում, դրանք միանգամից էրեխակական երանգ են ստանում, մեկնաբանվում են «վրացի-հայ» հարթության վրա: Իսկ «հայերն» այս համատեքստում ոչ քե սոսկ Վրաստանի էրեխակական փոփոխություններից մեկն են, որի ներկայացուցիչները բնակվում են ինչպես Ջավախում, այդպես էլ այլ բնակիչներում, այդ բնակիչներն մայրաքաղաքում: Հայերը բնակվում են նաեւ հարեան Հայաստանում, որը սահմանակից է Վրաստանին հենց Ջավախի սարածաբանում: Առաջանում է բոլոր հայերին միավորող «դուր»-ը՝ Ջավախի, ընդհանրապես Վրաստանի, Հայաստանի, սփյուռքի հայերին, այդ բոլորը «դուր» են, եւ ոչ «մենք»:

Երկրորդ, Վրաստանի վերջին տարիների տրանսֆորմացիան, ընդհանուր առմամբ, ինֆին հասկանալի է դարձնում «ինֆրաֆրաբանություն» բառի նկատմամբ ցավագին զգայունությունը: ԽՍՀՄ-ից Վրաստանին ժառանգություն անցած ինֆրաֆրաբանությունների փորձը բավականին ցածր էր եւ սալիս երկուսը ունենալու բուն իսկ այդ երեւույթից: Էլ չասենք այն մասին, որ հայերը (թող բացառակապես ուրիշները եւ բացառակապես այլ համատեքստում) արդեն Ղարաբաղում ունեն մեքստրոլիայից անջատվելու ու դե-ֆակտո անկախության հասնելու փորձ, ինչը, բնականաբար, զգասացնում է:

Վերջին բոլոր տարիներին ջավախյան խնդրի փոփոխությունը վախ է կուսակվում: Խնդրի փոփոխությունը ձեւավորվել է երկու անհամատեղելի բանավեճեր (սուբյեկտ)՝ «վրացական» եւ «հայկական»: Վրացական բանավեճը կառուցվում է հայկական «անջատողականության» ու Ջավախեթի բռնագավթման դավադրության նկատմամբ վախի վրա, հայկական բանավեճը համակված է վրաց իշխանությունների կողմից Ջավախի հայության բռնի ձուլման ու հայաբնակման վախով: Տեղեկատվական տրանսֆորմացիան վերածվում են ակամային դաճերի. բողոք է հարուցում սարածաբանի անվանման այս կամ այլ լեզվաբանական ձեւի («Ջավախեթի» կամ «Ջավախ»)՝

գլխավոր մտազանգ

օգտագործումը կամ անգամ բանախոսի ազգանվան վերջավորությունը: Այդ իրավիճակը, որը չափազանց նյարդայնացնում է գիտնականներին ու արտաքին դիտորդներին, բոլոր գործող անձանց ստալուս է առնվազն բառադաբարի հետագա արմատականացմանը, ինչն իր հերթին նդասում է բանավեճերի միմյանցից հեռացման ու վախերի աճմանը:

Ձեր ուժադրությանը ներկայացվող ուսումնասիրության հեղինակի ազգանունն ավարտվում է «յան»-ով: Ավելին, նա ծնունդով Չավախից է եւ, կասկածում եմ, քե մասնագիտական համատեմսից դուրս իր փոք հայրենիքն անվանում է միայն Չավախ (հայերենով այլ կեող ասել չի էլ լինի): Սակայն, իր աշխատանքում հեղինակը փորձում է դուրս գալ վախի ու առձակասման տրամաբանությունից: Դիմելով վրաց իսքերիւսներին հեղինակը համոզիչ կերտով ցույց է տալիս, որ «իննավարություն» սարատիելի բառի տակ կարող է թաքնվել բնավ էլ ոչ անջատողականությունը, այլ այս կամ այն իրավունքն իրականացնելու երկրի ֆաղաբացիների տարզ տրահանջումները, եւ այդ տրահանջումները կարելի է բավարարել ժամանակակից իրավական միջոցներով: Դիմելով Վրաստանից դուրս բնակվող հայերին՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ Չավախում իրավիճակի մեկնաբանումը որդես «Հայաստանի հետ վերամիավորման տայբար» ոչ կառուցողական է առաջին հերթին Վրաստանի հայ ֆաղաբացիների նկատմամբ եւ ոչ միայն մոտեցնում, այլ հեռացնում է ջավախցիների կեսական խնդիրների լուծումը: Դիմելով եվրոպացիներին եւ առավել լայն առումով՝ արտաքին դիտորդներին՝ հեղինակը նկատում է, որ Շվեյցարիան ավտահարկած չէ «ագրեսիվ անջատողականությամբ» եւ Բեռլնը չի վախենում Փարիզից, մասնավորադես, այն տրատձառով, որ Շենելի բնակիչն ունի այն իրավունքներն ու հնարավորությունները, որոնց մասին Այսաբախի բնակիչն չի կարող երագել անգամ, ընդ որում Շենելում գերմաներեն կլես, բերես, ոչ ավելի հաճախ, քան վրացերենը՝ Ախալբախում: Վերադաես, դիմելով Չավախի բնակիչներին՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ համուն իրենց իրավունքների տայբարում, գլխավոր գերեր տես է դառնան ոչ քե հանրահավաքներն ու ցույցերը, այլ Վրաստանի կողմից ստորագրած միջագգային տայմանագրերը եւ վրացական տեսության ներին օրենքները:

Այժմ Չավախի հարցում առավել արդիական խնդիրն է փոխադրել վրացական ու հայկական բանավեճերը տրատերագական հարթությունից լուծումների որուման հարթություն: Դես համար երկու բանավեճերն անհրաժեես է «թարգմանել» այլ լեզվի՝ համագործակցության ու վերլուծության, իրավական նորմերի ու միջագգային փորձի: Այդ տրատգայում կա հավանականություն, որ անվանումների տրատերագվը կդադարի իննըսիման, ինչդես որ նման տրատերագվ չի մղվում այն երկու երկրների միջեւ, որոնք նրանցից մեկի լեզվով անվանվում են «Սաբարթելո» ու «Սասումխեթի», իսկ մյուսի լեզվով՝ «Վրաստան» եւ «Հայաստան», ինչը չի խանգարում այս երկրներին իրենց միջեւ փոխհարաբերություններում օգտագործելու այլ լեզուներով անվանումներ:

Սերգեյ Մինայանի ուսումնասիրության խորագիրն է «Վրաստանի էրնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով»: Նման հարցադրումը լիովին արդարացված է, քանի որ Չավախի խնդիրը,

ՄԱՌՆԱԿԱՆԱԿՈՒՄ

հավանաբար, Վրաստանի էրնիկական փոքրամասնությունների առավել բարդ խնդիրն է (բացառությամբ, իհարկե, այն հակամարտությունների, որոնք փոխադրվել են քեժ փուլ եւ, վերջին հագվով, արդեն, դես էության, գոտ միջէրնիկական չեն): Որոշ իմաստով Չավախի խնդրում առավել ցցուն կերտով արագուղվել են ժամանակակից Վրաստանին բնորոշ բագմաբիվ խնդիրներ: Ցավոք, այս քեմայով իսկական գիտական գրականություն բացակայում է, եւ ննարկումները գնում են գրեթե բացառադես քերքերի էջերում եւ ֆաղաբականացված ու բեռնացված բանավեճի Եջանակներում: Ներկա ուսումնասիրության հեղինակը ձգտում է աժրոջովին փոխել ննարկման համատեմսը: Որդես սկիգր նա փորձում է համակարգել փոքրամասնությունների վիճակը կարգավորող Վրաստանի իրավական նորմերը, ուղագծել Չավախի առավել կենսական խնդիրների Եջանակը եւ որոշել, քե ինչես այդ խնդիրները կարող են լուծվել Վրաստանի գոյություն ունեցող (կամ ձեսավորող) իրավական դաշտի Եջանակներում:

Անկասկած, հեղինակի Եաս դույթներ ու եգրակացություններ բոլոր կողմերի մոտ կարող են ավելի Եաս հարցեր առաջացնել, քան տրատախաններ: Կարծում եմ, դրանից չդես է վախենալ, ավելին, սվյալ ուսումնասիրությունից ծնված բանավեճը կարող է խաղաղ կարեուրագույն դեր երկյուղի հաղթահարման եւ Չավախիքի-Չավախի վերաբերյալ «հայկական» ու «վրացական» բանավեճերի ասիճանական միավորման գործում, որեղ էլ որ այն տարվի՝ Հայաստանում, Վրաստանում քե միջագգային Եջանակներում:

Այն ժամանակ ես գործընկերոջ տրատախանեցի, որ «իննավարությունը» լուկ խոս է: Մարդիք են այն լցնում որեւէ բովանդակությամբ, եւ միանգամայն հնարավոր է, որ այդ բովանդակությունը, ի տարբերություն խոսի, որեւէ վտանգ չի ներկայացնում վրացական տեսականության համար: Իսկ առանց սարատիելի խոսի կարելի է եւ յուլա գնալ: Հետ մեմ խոսեցինք այն մասին, որ դրոշներ, գիտանեաներ ու օրհներգեր ունենում են եւ ֆուտբոլային ակումբներն ու բնավ էլ փաստ չէ, որ Դարարաղում տեղի ունեցածի տրատառը իննավարության «ավելցուկն» էր, այլ ոչ քե ընդհակառակը: Մեմ երկուս էլ գիտեինք, որ Տիչին կանոնում տնային կառավարչին գիտումները գրվում են իտալերենով, եւ դա չի խախտում Եվեյցարական ագգի հիմները: Մեմ այն ժամանակ համաձայնության եկանք, որ Չավախի մասին բանավեճն առի տեղափոխել այտես տասձ «տեխնիկական» լուծումների որուման դաես եւ որ ջա ակնհայտրեն ավելի լավ կլինի, քան տրագել, քե էրնոսներից ու մեկն առաջինը բնակեցրեց այս կամ այն հարթավայրը, կամ որեղով էին անցնում սահմանները մեք բվարությունից առաջ 4-դ դարում: Այնքան էլ Եաս ժամանակ չի անցել այդ հանդիտումից եւ ես ուրախ եմ Ձեր ուժադրությանը ներկայացնելու մի գիրք, որը մեզ երաբիրում է մասնակցել հենց այդդիտի բանավեճի:

Ալեհասնոր Իսկանդարյան
Լրակամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտի տնօրեն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վրասանում մարդու եւ էթնիկական¹ փոփոխությունների իրավունքների ղաբեղանության խնդիրն իր բոլոր՝ ղաբմական, քաղաքական, իրավական, սոցիալ-սնեստական, մակալութային սեսակցություններով բավականաչափ խրթին է: Էթնիկական փոփոխությունների նկասմամբ վարվող քաղաքականությունը ղախանջում է ամբողջական մոսեցում, քանի որ այն ղեբս է ուղղված լինի, մի կողմից՝ փոփոխությունների էթնիկական ու մակալութային ինքնության ղաբեղանությանը եւ նրանց արժանաղաքիվ կյանքի ու սոցիալ-սնեստական զարգացման համար ղախմանների սեղծմանը, մյուս կողմից՝ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքին նրանց առավել խոր համարկմանը, ղեսականաչինության, ժողովրդավարացման ու քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործընթացներում ներգրավմանը: Վրասանը թեեւ բազմաթիվ անգամներ հայարարել է այս սկզբունքներին իր նվիրվածության մասին, գործանականում փոփոխությունների նկասմամբ իր կողմից վարվող քաղաքականությունը ղեռ ծայրասիձան անարդյունավեբ է: Թեեւ վրացական հասարակության համար ժողովրդավարական արժեքները քարեցարի ձեռք են բերում ավելի մեծ նեանակություն, երկում բնակվող փոփոխությունների հեբ կաղված հարցերում սեսանելի առաջընթացի բացակայությունը հանգեցնում է արղեն գոյություն ունեցող խնդիրների սրմանը:

Աղ հարցերի լուծման կամ նրական առաջընթաց գրանցելու գործում հեբխորհրդային Վրասանի անկարողությունը մեծ չափով ղախմանավորված է առարկայական ղասձառնելով, մասնավորաղես, համայնավարական վարչակարգի ժառանգությամբ: Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի արյունոտ հակամարտությունները, 1990-ականների առաջին կեսի ներքին խձղձությունները, ինչղես նաեւ ծանր սոցիալ-սնեստական իրավիձակը միայն վասբարգրեցին փոփոխությունների նրությունը: Մակայն իրենց ղերն ունեցան նաեւ ենթակայական գործոնները, եւ առաջին հերթին՝

1 Վերջին քարիներին ելրողական լեզուներում նեմարվում է «ազգ» եւ «էրնոս» եզրերի սանմանազասում: «Ազգ» ու «ազգային» (nation, national) եզրերը գնարվ կիրառվում են այս կամ այն ղեսության ողջ բնակչության նկասմամբ, իսկ «էրնոս», «էրնիկական» եզրերն այն խմբերի նկասմամբ, որոնց հայերենով ընդունված էր «ազգություններ» կամ «ազգեր» անվանել: Այս եզրաբանությունը ղեռ ամբողջովին չի հասասվել, մասնավորաղես, 20-րդ դարում ընդունված մի քար միջազգային փաստաղղերում ինչղես ոռոսերենով, այնղես էլ անգլերենով «ազգային» ու «էրնիկական» եզրերը միմյանց փոխարինող են: Ըլրթից խոսափելու նղասակով ներկա ոռոսամարության մեջ մեմե հեբեելու ենձ ժամանակակից ձևին եւ խոսելու ենձ «էրնիկական փոփոխությունների» ու «էրնիկական քաղաքականության» մասին, բացառությամբ այն ղեղրերի, եր մեմե հղում ենձ կասարելու այս կամ այն փաստաղղերից, ուր եզրերն այլ կերղ են կիրառվում:

փոփոխասնությունների խնդիրների նկասմամբ իր վերաբերմունքը արմասաղես վերանայելու քաղաքական կամքի եւ վձռականության բացակայությունը: Չնայած վրացիներին ավանղաքար բնորոտ ազգային ու կրոնական բազմակարծությանը, Վրասանում էթնիկական փոփոխությունների նկասմամբ վարվող քաղաքականության վրա իր ազղեցությունն են թողնում աղի վրացական հասարակության ներում, որոսակի քաղանակների մոս առկա ազգայնական միսումները եւ, անգամ, այլասյացությունը: Բացի նրանից, երկում բնակվող էթնիկական փոփոխությունների նկասմամբ վրացական ղեսության ու հասարակության վերաբերմունքի վրա իր ազղեցությունն է թողնում նրանց «էրնիկական հայերնիքներ» հանղիսացող երկրների հեբ Վրասանի փոխհարաբերությունների բնույթը: Վերջաղես, փոփոխությունների վրա առավելագույն չափով են անղրաղառնում նաեւ երկրի համար ընղիանուր խնդիրները, ինչղեսիսիք են կռոսողիան ու մարդու իրավունքների խախտումները, քանի որ փոփոխասնությունների ներկայացղիչները Վրասանում ձևավորվող քաղաքացիական հասարակության հաձախ առավել անղաբեղան անղամներն են դառնում:

Վրացական ղեսության կողմից ողջ հեբխորհրդային ժամանակաքաղանում փոփոխասնությունների նկասմամբ իրականացվող քաղաքականությունը ոչ միայն չնղասեց փոփոխասնությունների համարկմանը, այլ, ընղիակառակը, ուձեղացրեց միջէթնիկական հարաբերությունների բացասական ներուձը: Որոտ փոփոխասնություններ գնարվ ավելի են հեռանում փրացական ղեսությունից եւ երկրի հասարակական ու մակալութային կյանքին համարկվելու ոռեւ ղասրասակամություն չեն ցուցաբերում:

Մակայն, ինչղես վկայում է միջազգային փորձը, նման խնդիրներ ծագում են քաս երկրներում եւ բնավ էլ անղուձելի չեն, բայց նրանց լուծումը (հասկաղես, փոփոխասնությունների համախումբ բնակության քաղաններում) ղախանջելու է բոլոր մակարղակների ղեսական կառույցների քաղաքականության ազասականացում, ինչղես նաեւ վրացական հասարակության ղիբորոտման արմասական վերափոխություն: Փոփոխասնությունները ղեբս է զգան, որ իրենք եւս Վրասանի հասարակության լիարձեք անղամներ են եւ հեռավորություն ունենան սսանձելու միասնական ղեսության ձակասագրի նկասմամբ ղասասխանասվության իրենց բաձիրը: Դա հնարավոր է միայն այն ղեղրում, եթե վրացական ղեսությունը եւ հասարակությունը ղաղարեն էթնիկական փոփոխասնություններին ողղես օսարներ կամ անցանկաղի առեւ ղիսարկելուց, եր իրական հեռանկարներ կսեղծվեն երկում բնակվող փոփոխասնությունների ոչ խսրական կաղրային ու սոցիալական աձի համար: Մասնավորաղես, երկրի քաղաքական, մակալութային ու սոցիալ-սնեստական

դաճեում փոքրամասնությունների համարկման համար կարելու խթան կարող է դառնալ փոքրամասնությունների համախումբ բնակության Երջաններում իրական ինքնակառավարման հաստատմը, ինչդեռ նաեւ նրանց էքնիկական ինքնության յախողանման համար միջոցների ձեռնարկումը: Այդ յայմաններում էքնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները Վրասանում իրենց քաղաքացիական հասարակության կառուցման գործում մասնակիցներ կզգան:

Այդ նդասակին հասնելու համար յետության, ընքախապի եւ հասարակության մոք համադասասխան կամփ առկայությունը քավարար յայման չէ: Ինչդեռ ցույց է քալիս դեռ ոչ վաղ անցյալում նման խնդիրների հեք առնչված, սակայն, վերջին ժամանակներում էքնիկական փոքրամասնությունների համարկման հարցերում մեծ հաջողությունների հասած եվրոդական յետություններից քաքերի օրինակը, այդ գործընքացը յախանջելու է միջազգային հանրության առավել ակտիվ ներգրավում ու օգնություն, վրացական ներին օրենքության մեջ հիմնարար միջազգային-իրավական նորմերի ու համաձայնագրերի դրոքների ներմուծում եւ անկախ էքնիկական, կրոնական ու ռասայական յասկանելությունից օրենքի ու մարդու իրավունքների գերակայության հաստատում Վրասանում:

Վրասանն ավանդաքար քազմազգ երկիր է եղել: Այնեղ դարերով քնակվել են քարքեր ժողովուրդներ, որոնք նքանակալից ավանդ են ունեցել վրացական մքակույքի զարգացման եւ յետականության կայացման գործում: Ռուսական կայսրության կազմի մեջ Վրասանի ներգրավումից հեքո, 19-րդ դարի կեսերին, ժամանակակից Վրասանը կազմող քարածքներում քնակվում էին այլ ազգությունների մեծ թվով ներկայացուցիչներ, որոնք որք Երջաններում քնակչության մեծամասնությունն էին կազմում: Սակայն սկսած 19-րդ դարի վերջերից եւ 20-րդ դարի սկզբներից, էքնիկ վրացիների թիվն սկսեց աձել: Այդ գործընքացներն էլ ավելի արագացան խորհրդային ժամանակաքջանում: Ի թիվս նախկին ԽՍՀՄ միգրացիոն իրավիձակին հասուկ այլ գործոնների դրան նդասում էին նաեւ այնդիսի գործընքացներ, ինչդիսիք էին Վրասանից հիմնականում հայ եւ ադրբեջանցի քնակչության մքսական արքահոսը Հայասան, Ադրբեջան ու հարեան այլ հանրադետություններ, 1944թ. թուրք-մեխիքցիների եւ համքեհահայերի քոնի եղախանումը Միջին Ասիա, ձուվման գործընքացների ակտիվացումը եւ այլն:

Աղյուքակ 1. Վրացական ԽՍՀ-ի քնակչության էքնիկական կազմի փոփոխության դինամիկան 1926 - 1979 թթ.²

Ազգություն	1926		1939		1959		1979	
	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%
Վրացիներ	1 788,2	66,8	2 173,5	61,4	2 600,5	64,3	3 433,0	68,8
Արխազներ	56,8	2,1	56,6	1,6	62,9	1,5	85,3	1,7
Օսեթներ	113,3	4,2	148,7	4,2	141,2	3,5	160,5	3,2
Հայեր	307,0	11,5	414,2	11,7	442,9	11,0	448,0	9
Հուսներ	96,1	3,6	30,8	8,7	407,9	10,1	371,6	7,4
Ռուքահնացիներ	14,4	0,5	46,0	1,3	52,2	1,3	45,0	0,9
Ադրբեջանցիներ ¹	143,9	5,4	187,6	5,3	153,6	3,8	255,7	5,1
Հույներ	54,0	2,0	84,9	2,4	72,9	1,8	95,1	1,9
Հեաններ	30,2	1,1	42,4	1,2	51,6	1,3	28,3	0,6
Այլ	73,1	2,8	77,9	2,2	58,1	1,4	76,0	2,0

1991թվականին անկախություն ձեռք բերելուց հեքո Վրասանի էքնոժողովրդագրական յասկերն էադեքս փոխվեց: Վրասանի առաջին նախաքահ Չվիադ Գամսախուրդիան սկսեց երկրում քնակվող փոքրամասնությունների նկքամամբ ազգայնամղ արմասական հողաքականություն իրականացնել: Հեքխորհրդային Վրասանի յասմության ադ ժամանակաքջանը քնութագրվում էր ոչ միայն վրացական դեկավարության եւ քաղաքական ուժերի ծայրաեղ ազգայնական հայքարություններով եւ գործողություններով, այլեւ համընկավ երկրում խորը քաղաքական եւ քնքական ձգնաժամի, քաղաքացիական յասերազմի եւ Արխազիայում ու Հարավային Օսիայում զինված հակամարտությունների հեք: Հեքն ինքսունական քնականներին եղի ունեցան Բորժոմի եւ Շիդա-Քարքիի Երջանների որք քնակավայրերից՝ օսերի, եւ Քվեմո-Քարքիի Երջանի որք գյուղերից՝ ադրբեջանցիների եղախանությունները⁴: Սկսվեց նաեւ ռուք քնակչության՝ հիմնականում Թրիլիսիից, դուլքոքների՝ Մամգլեք-Չավախի Նինոծմինդայի

² Джаошвили В.Ш. Население Грузии: экономико-географическое исследование. Тбилиси, 1968. С.48.; Официальные данные Всесоюзных переписей населения в СССР в 1926 - 1979 гг.

³ 1926 եւ 1939 թթ. մարդահամարների ընքացում ադրբեջանցիների (նախկին կովկասյան քաքարների) թվում դասվեցին յարսիկները եւ յուրքական ազգությունների ներակայացուցիչները (քարքեր, թուրքներ, թուրք-մեխիքցիներ եւ այլն):

⁴ Քվեմո-Քարքին Վրասանի հարավ-արեելքում գնվող վարչաքարածքային միավորներից մեկն է: Այն ներառում է մի քանի Երջաններ, որոնց քնակչության զգալի մասն էքնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ են, հիմնականում ադրբեջանցիներ, հայեր եւ հույներ:

երջանից⁵, հույների՝ Քվեմո-Քարթլիի Ծալկայի երջանից, ինչդեռ նաև հայերի՝ Թբիլիսիից ու Սամցխե-Ջավախիից արագադրք: Գրեթե բոլոր այս երջաններում կենսոնական իշխանությունները հայեր ձեռնակեցին դասարկված բնակավայրերն Աջարիայից, Վրաստանի ներքին և արևմտյան երջաններից բերված վրացիներով ու, մասնաբ, Աբխազիայից՝ փախստականներով բնակեցնելու ուղղությամբ, ինչը հանգեցրեց միայն կենսոնական իշխանությունների և փոքրամասնությունների միջև հարաբերությունների հետագա վաթարացմանը:

Վրաստանում Շեռադնաձեի իշխանության գալուց հետո կենսոնական իշխանությունների ու փոքրամասնությունների միջև դիմակայությունը որոշակիորով թուլացավ, սակայն ոչ-սիսդոսակիր ազգերի ներկայացուցիչների ակտիվ արագադրք շարունակվեց: Այդ երջանում վրացական իշխանություններն ասիժանաբար կարողացան որոշակի վերահսկողություն հաստատել էքնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության երջանների նկատմամբ:

2003 թվականի «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաշրջանում Վրաստանում մարդու և էքնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաշտանության ոլորտում սկսվեց ձեռնարկվել արմատադեռ նոր իրավիճակ: Մի կողմից, դեռևս կան մարմինները, հասկադեռ սոցիալ-սեռեսական ոլորտում, սկսեցին գործել շատ ավելի արդյունավեռ: Մյուս կողմից, իշխանության ներկայացուցիչներից շատերի ելույթներում դարձյալ շեղ գտան հարձակողական-ազգայնական և ծայրահեղ ամբոխավարական բառադարարի տարրեր: Թեև ազգայնական հայտարարությունների աճը հիմնականում կարդված էր նոր իշխանության հայտարարած քաղաքական առաջնահերթությունների հեռ (Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի շոտափույթ վերամիավորում Վրաստանին), և, հեռեաբար, ուղղված էր առաջին հերթին օտերի, արխազների և ռուսների դեմ, էքնիկական այլ փոքրամասնությունների բազմաթիվ ներկայացուցիչներ, ելնելով 1990-ական թվականների սկզբների ժխտ փորձից, վրացական դեկալարության այդ կոչերն ընկալում էին իրենց դեմ որդես: Առավել ետ, որ այս բոլորն ուղեկցվում էր փոքրամասնությունների համախումբ բնակության վայրերում ուժային կառույցների գործունեության կտուկ խստացմամբ և բացասական միջադեղերի մակարդակի ու հաճախականության աճով:

5 Սամցխե-Ջավախի վրաստանի հարավում գտնվող վարչա-արաժային միավորներից մեկն է (ներառում է 6 երջան), սահմանակից է Թուրիային և Հայաստանին: Նահանգի բնակչության մեծամասնությունը հայեր են, իսկ Արախալափի և Նինոծմինդայի արևելյան երկու երջաններում, նրանք բաձարձակ մեծամասնություն են կազմում (մոտախրդես 94-95%): Վրացական տառադարձմամբ այս երկու աբխադադրականորեն միացված երջաններն անվանվում են Ջավախերի, իսկ հայերն այն անվանում են Ջավախք:

Սակայն, այս ամենի հեռ մեկեղ, դեռ է ընդգծել, որ 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո Վրաստանի արադին քաղաքականության եվրոդական և եվրաստանյան ուղղությունների ակտիվացումը հանգեցրեց վրաց քաղաքական ընտախալի կողմից մարդու իրավունքների, բազմակարծության և կրոնական ու էքնիկական դաշկանելությունից անկախ բոլոր քաղաքացիների հավասարության, էքնիկական փոքրամասնությունների դաշտանության հարցերում որոշ մոտեցումների շկմանը: Դա արադայսվեց միջազգային և եվրոդական նորմաշիվ-իրավական ակտերի Վրաստանի ներքին օրենսդրությունում կիրառվման ուղղությամբ առաջին, թեև թերի և անվճռական հայերի տեաուլ:

Սակայն, փոփոխություններն առաջմ արադասվել են օրենսդրական ու հոչակազրային մակարդակներում և գործնական արդյունքների չեն հանգեցրել: Ավելին, ձգեղով երկրի հասարակական-քաղաքական կյանում փոքրամասնությունների համարվման հարցում արագորեն հասնելու տեսանելի արդյունքների՝ Վրաստանի իշխանությունները կտուկ կերդով արագացրեցին սվյալ ուղղությամբ, հասկադես՝ լեզվական և կրթական հարցերում, իրենց քաղաքականությունը, ինչը միայն հակառակ արդյունքներ սվեց: Այդ դայամաններում շարունակվում է լարվածություն կոտակվել հասկադես՝ էքնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության երջաններում, ինչը տեսանելի ադայայում ինչդեռ Վրաստանի, այդդես էլ Հարավային Կովկասի ուղջ տարաժաշտանի համար կարող է բացասական քաղաքական հեռեանքների հանգեցնել:

Աղյուտակ 2. Վրաստանի ազգաբնակչության 1989 և 2002թթ. դաշտոնական մարդահամարների սվյալները

Ազգություն	1989		2002		Փոխոխությունները 1989-2002թթ. հազ. մարդ
	հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%	
Վրացիներ	3 784,4	70,1	3 661,2	83,8	-126,2
Աբխազներ	95,9	1,8	3,5	0,1	-92,3
Օտեր	164,1	3	38,0	0,9	-126,0
Հայեր	437,2	8,1	248,9	5,7	-188,2
Ռուսներ	341,2	6,3	67,7	1,5	-273,5
Ռկրաինացիներ	52,4	1,0	7,0	0,2	-45,4
Այրբեջանցիներ	307,6	5,7	284,8	6,5	-22,8
Հույներ	100,3	1,9	15,2	0,3	-85,1
Հրեաներ	24,8	0,5	3,8	0,1	-20,9
Քրդեր	33,3	0,6	2,5	-	-30,8
Ընդամենը	5 400,8	100	4 371,5	100	-1 029

Ինչդեռ երևում է այս սվյալներից, 2002թ. մարդահամարի սվյալներով Վրասանի բնակչության թիվը (բացառությամբ Աբխազիայի և հարավային Օսիայի սարածքների, որոնք չեն վերահսկվում վրացական կառավարության կողմից) կազմում էր 4 371,5 հազ. մարդ: Խորհրդային ժամանակաշրջանի հետ համեմատած, երկրի բնակչության նվազումը 1 029,3 հազ. մարդով, հիմնականում արագադրի հետեանք է: Տվյալ ժամանակահատվածում վրացիների բնաբնակչության նվազել է միայն 126,2 հազ. մարդով: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում երկրից արագադրածների մեծամասնությունը էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչներ են՝ ռուսներ, ուկրաինացիներ, հայեր ու հույներ: Վրասանում էթնիկական փոխամասնությունների ընդհանուր թիվն այդ տարիների ընթացքում 1 613 հազ. մարդուց նվազել է մինչև 710 հազ. մարդու, այսինքն, ընդհանուր թվի 56%-ով, այն դեպքում, երբ էթնիկական վրացիների բնաբնակչության նվազել է միայն 3%-ով:

Արդյունքում, ժամանակակից Վրասանի էթնիկական և ժողովրդագրական դասերն էադեռ ձեռափոխվել է: 2002թ. մարդահամարի սվյալներով վրացիները կազմում են երկրի բնակչության թվի 83%-ը, այն դեպքում, երբ 1989թ. նրանց տեսակարար կեիւրը կազմում էր 70,1%: Վրասանի էթնիկական խոտոր փոխամասնություններից բացառություն են կազմում միայն ադրբեջանցիները, որոնց թիվը հետխորհրդային ժամանակաշրջանում նվազել է միայն 7%-ով (22,8 հազ. մարդով), սակայն, դրա հետ մեկտեղ, աճել է նրանց տեսակարար կեիւրը Վրասանի մնացած բնակչության նկատմամբ՝ 5,7%-ից հասնելով մինչև 6,5%-ի:

Ներկայումս Վրասանի առավել խոտորաթիվ էթնիկական փոխամասնություններն են հայերը, ադրբեջանցիները, օսերը, ռուսները, հույները, ֆրդերն ու եզդիները, կիսիները (չեչեն-վայնախներ), հրեաները:

Հայեր

Հաճվի առնելով Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի հայ բնակչությունը՝ հայերը շարունակում են մնալ Վրասանի խոտորագույն էթնիկական փոխամասնությունը, թեև վրացական իշխանությունների կողմից դե-ֆակտո վերահսկվող սարածքներում նրանք, ըստ դաշնական սվյալների, ավելի փոքրաթիվ են, քան ադրբեջանցիները: Ըստ 2002թ. մարդահամարի սվյալների Վրասանի սվյալ սարածքի վրա բնակվում է 248,9 հազ. հայ, ինչը կազմում է երկրի բնակչության 5,7%-ը: Սակայն, դեռևս է հաճվի առնել, որ միայն Աբխազիայում, մինչև 1990-ական թվականների սկզբների ռազմական գործողությունները, բնակվում էր ավելի քան 100 հազ. հայ:

Վրասանի սարածքում հայերը հիմնականում համախոտոր բնակվում

են երկու վարչատարածքային միավորներում՝ Սամցխե-Ջավախում և Քվեմո-Քարթլիում: Սամցխե-Ջավախի Ախալքալախի և Նինոծմինդայի քաղաքներում հայերը կազմում են բացարձակ մեծամասնություն՝ բնակչության շուրջ 94-96%-ը: Սամցխե-Ջավախի Ախալցխայի քաղաքում հայերը կազմում են ադրբեջանական գրեթե կեսը: Բավական մեծ թվով հայեր բնակվում են Քվեմո-Քարթլիի Գախանուկի Ծալկայի և Բոլնիսի քաղաքներում: Հարուստ դասական ավանդույթներ ունեցող հայկական համայնք կա Վրասանի մայրաքաղաք Թբիլիսիում (ըստ տարբեր սվյալների ներկա դրությամբ նրա բնաբնակչության կազմում է առնվազն 100 հազ. մարդ): Որոշակի թվով հայեր բնակվում են Աջարիայում, հիմնականում Բաթումի քաղաքում:

Հայերը գլխավորադեռ Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդներ են, որոշ մասը կաթոլիկություն է դավանում:

Ադրբեջանցիներ

Ադրբեջանցիները Վրասանում թվով երկրորդ էթնիկական փոխամասնությունն են: Նրանք հիմնականում բնակվում են Վրասանի արևելյան և հարավ-արևելյան քաղաքներում: Նրանց առավելագույն մասը համախոտոր կերպով բնակվում է Քվեմո-Քարթլիի Գախանուկի, Բոլնիսի, Գմանիսի և Գարդաբանի քաղաքներում, որտեղ նրանք կազմում են բնակչության մեծամասնությունը կամ բավականին զգալի մասը: Մեծ թվով ադրբեջանցիներ բնակվում են Ծալկայի քաղաքում, ադրբեջանական ոչ մեծ բնակավայրեր կան նաև Կախետի և Շիդա Բարթլիի Գախանուկներում:

Որոշակի թվով ադրբեջանցիներ բնակվում են նաև Թբիլիսի, Ռուսթավի և Բաթումի քաղաքներում: Ադրբեջանցիների կեսից ավելին սունիներ են, մնացած մասը՝ շիաներ:

Օսեր

Օսերը հիմնականում բնակվում են Հարավային Օսիայի սարածքում, որի զգալի հասվածը ներկայումս չի վերահսկվում վրացական իշխանությունների կողմից: Մինչև վրաց-օսական զինված հակամարտությունը, 1990-ական թթ. սկզբներին, մեծ թվով օսեր բնակվում էին ներկայիս Սամցխե-Ջավախի Գախանուկի քաղաքում: Օսական բնակավայրեր կային Կախետում, օս բնակչություն կար նաև Թբիլիսիում:

1990-ական թվականների սկզբների դեպքերից հետո Վրասանի ներքին քաղաքներում բնակվող օսերի մեծ մասը թողել է երկիրը: Ներկայումս, Վրասանում օսերի թիվն էադեռ նվազել է, և նրանք, հիմնականում, բնակվում են մայրաքաղաքում և Հարավային Օսիայից հարող որոշ բնակավայրերում:

Վրասանում բնակվող օսերի մեծամասնությունն ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Ռուսներ

Խորհրդային ժամանակներում Վրասանում գոյություն ուներ բավականին հոծ ռուսական համայնք, որը ձևավորվել էր 19-րդ դարից սկսած, երկիրը Ռուսաստանի կայսրությանը միացվելուց հետո: ԽՍՀՄ-ի փլուզման նախօրյակին բավականին մեծ թվով ռուս բնակչություն կար նաև Աբխազիայում: Սակայն, 1990-ական թվականներին ռուսների մեծ մասը տարբեր տղամասերում ստիպված եղավ լքել Վրասանը:

Ներկայումս ռուսների մեծամասնությունը բնակվում է Թբիլիսի, Ռուսթավի, Բաթումի քաղաքներում: 1840-ական թվականներին վերաբնակեցված դավադր կրոնական ուղղությանը ղուսկանող էթնիկական ռուսների ոչ մեծ համայնք կա Ջավախում: Էթնիկական ռուսների մնացած մասը հիմնականում ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Հույներ

Հիմնականում բնակվում են Քվեմո-Քարթլի Թեթրիծղարայի եւ Ծալկայի Երջաններում: Խորհրդային ժամանակներում Աբխազիայում գոյություն ուներ հունական մեծ համայնք, սակայն այնտեղ ընթացող ռազմական գործողությունների Երջանում հույների մեծամասնությունը հունական կառավարության կողմից տարահանվեց Հունաստան: Ծալկայի եւ Թեթրիծղարայի Երջաններում բնակվող հույների մեծ մասն սկսած 1990-ական թվականներից նույնպես արագադրեց Հունաստան: Ներկայումս հույն բնակչության թվաքանակը համեմատաբար մեծ չէ, որոշ թվով հույներ բնակվում են նաև Աջարիայում եւ Թբիլիսիում: Հույների ճնշող մեծամասնությունը ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներ են:

Կիսիներ

Կիսիները համախոսմբ կերպով բնակվում են հիմնականում Կախեթի Ախմես Երջանի Պանկիսիի կիրճում: Նրանք կազմում են կիրճի բնակչության մեծամասնությունն ու հիմնականում իսլամի սունի ուղղության հետևորդներ են:

ԳԼՈՒԽ 1.

Մարդու եւ էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի միջազգային-իրավական նորմերին ու մեխանիզմներին Վրասանի համադասասխանության մակարդակը

Միջազգային բնույթ ունեցող արդի հակամարտություններն, հաճախ այդպիսին են դառնում հենց այն դասճառով, որ ժամանակին այս կամ այլ ղեկավարներում փոփոխություն կազմող էթնիկական խմբերին ներքին իրավական միջոցներով չէին տրամադրվել նրանց էթնիկական փոփոխության կարգավիճակին համադասասխանող ազատություններ ու իրավունքներ: Միջազգային հանրությունն ասիճանաբար գիտակցում է, որ անհասկանալի ու հանրային իրավունքների եւ ազատությունների խախտման հետեւանով ներդասական հակամարտությունը կարող է վերաճել արդեն միջազգային իրավունքի եւ միջազգային հարաբերությունների տեսանկյունից որակաղես այլ՝ միջազգային կամ միջդեասական բնույթի հակամարտության, երբ առաջ են Բաճվում խախտող-ղեկության սահմաններից դուրս իմննորոճվելու դասհանջներ:

3989

Վրասանը միջազգային միջկառավարական տարբեր կազմակերպությունների անդամ է, որոնց Երջանակներում նա ստանձնել է մարդու իրավունքների եւ էթնիկական փոփոխությունների պաշտպանության գծով միջազգային-իրավական դասարվորություններ: Միեւնույն ժամանակ, ինչդես ցույց է տրվելու ստրեւ, Վրասանի կողմից ստանձնած դասարվորությունների ծավալն ու դրանց իրականացման մակարդակը, հասկաղես՝ լեճվական եւ փոփոխությունների իմնականաղարման իրավունքի հարցերում, ժողովրդավարական ղեկության համար բավարար չեն: Միեւնույն ժամանակ, միջազգային կազմակերպությունների, առանձին ղեկությունների եւ հանրության սկզբունքային դիրորոճումը եւ վրացական կենտրոնական իեխանությունների հես նրանց միջազգային-իրավական դասարվորությունների հարցերի Եուրջ հետեղական երկխոսությունը, կարող են հանգեցնել մարդու եւ փոփոխությունների իրավունքների իրական դասարվորության, Վրասանի հասարակական-Բաղաբական կյանքին նրանց համարվման համար բնականոն իրավաբաղաբական նախադրաղյունների սեղծման:

Վրասանի էթնիկական եւ կրոնական փոփոխությունների սոցիաղ-սնեստական եւ Բաղաբական ծանր կացությունը դասյանաղարված է նաև ոչ-սիսղոսակիր էթնիսների ներկայացուցիչների եւ ոչ-ուղղափառ կրոնական համայնքների կեղասմամբ կենտրոնական իեխանությունների Բաղաբականոսամբ եւ վրացական հասարակության լարված վերաբերմունքով: Աղ դասճառով

առանձին հարցերին լուծում սալը չի կարող հանգեցնել իրավիճակի ընդհանուր բարելավման, որն օժտված է զգալի քախտանային ներուժով: *Անհատաժես է խնդրի նկատմամբ դրսևորել հասնալի մոտեցում, շեշտը դնելով հենց միջազգային իրավական պարսավորությունների կասարման վրա, որոնց սառչին ու ոգուն համապասսախասն էլ պետք է վարվի, ընդհանրապես, փոքրամասնությունների, եւ, մասնավորապես, էքնիկական փոքրամասնությունների նկատմամբ քաղաքականությունը:*

Ուղեագի ուղվագծենք իրավական դաւււքը, որի քրջանակներում ժողովրդավարական Վրասանին առաջիկայում վիճակված է կարգավորել փոքրամասնությունների խնդիրները, անհրաժեւէ է հսակեցնել, քե այդ ոլորտում ինչդիսի միջազգային-իրավական դարսավորություններ է Վրասանն առեւն սանձնել եւ ինչդիսի դարսավորություններ այն դեռ դեւք է ընդունի: Պետք է հաււլի առնել, որ մարդու եւ փոքրամասնությունների իրավունքների դաւււքանության ոլորտում միջազգային-իրավական նորմերի ու մեխանիզմների հիմնական աղբյուրները՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի եւ Եվրախորդի քրջանակներում ընդունված վասաքրքերը, ինչդես գործողության ոլորտով, այնդեւ էլ մասնակից դեւությունների համար իրավական (եւ կամ քաղաքական) աւսիճանով էադես սարքելում են:

1.1. Միջազգային-իրավական նորմերը ՄԱԿ-ի քրջանակներում

Վրասանը Միացյալ Ազգերի Կազմակերդության անդամ է 1992թ. հուլիսի 31-ից: ՄԱԿ-ի առանձնահատկությունը նրանում է, որ այն միակ միջազգային միջկառավարական կազմակերդությունն է, որը բոլոր դեւություններն իր մեջ ներառում է որդես միջազգային իրավունքի սուքյեւքներ, սակայն, միեւնույն ժամանակ, նրա քրջանակներում ընդունվող միջազգային ակքերը մասնակից-դեւությունների համար չունեն միջազգային-իրավական դարսադիր ուժ: ՄԱԿ-ի գլխավոր խորհուրդը (ՄԱԿ-ի ԳԽ) լիազորված է առանց ռասայական, սեռական, լեզվական եւ կրոնական խսրականության մարդու իրավունքների եւ ազաւությունների իրականացմանն աջակցելու նդասակով հանձնարականներ սալու: Հանձնարարականները հիմնականում արսահայքում են ԳԽ-ի բանաձեւերով որոնք դեւությունների կողմից ընդունվում են դրանց օգքին սրված քլեների միջոցով, այսինքն քլեարկությամք, այլ ոչ քե սսորագրությամք: Իրավական սեսանկյունից դա չի դարսավորեցնում սլյալ բանաձեւի օգքին քլեարկած դեւությանը իրականացնել դրանում նեված նորմերը:

Նորմերի սեւդծման սլյալ սեսակը եւ, համարդասալսանաքար, նորմերը, որոնք սեղ են գքել ՄԱԿ-ի ԳԽ հոչակաքերում, միջազգային իրավունքի սեսության մեջ սաացել են «փափուկ իրավունք» անվանումը: Դրանք չեն դարսավորեցնում,

սակայն ընդունող մարմնի՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր խորհրդի հեղինակության ուժով ուղղում են դեւությունների վարքը դեղի իրավական հուն, կոչ են անում նրանց դաւադանել եւ իրականացնել դրանցում ամրագրված նորմերը:

Հոչակաքերի հեւ մեկեղ, ՄԱԿ-ի ԳԽ-ը նույն կարգով ընդունում է եւ կոնվենցիաներ, ընդ որում, դրանց ընդունման ժամանակ սլյալ կոնվենցիային միանալու, սսորագրելու եւ վավերացնելու հնարավորության վերաքերյալ միքս դարգաքանում է սրվում: Նման բնույքի վասաքրքերից են, օրինակ, **Ռասայական խսրականության բոլոր ձեւերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիան (1965թ.)** եւ **Երեխայի իրավունքների հոչակազիրը (1959թ.)**: Առաջինը սալիս է գանազան, եւ, առաջին հերքին, ռասայական, կրոնական, եւ էքնիկական հասկանիւււների հիման վրա խսրականության արգելման համընդհանուր ձեւակերդումը: Երկրորդը ոչ նվազ կարեւոր է փոքրամասնությունների իրավունքների դաւււքանության համար, քանի որ երեխայի ձեւավորվող անհասականության հիմնում դեւք է դրվի իր էքնիկական ինքնասիդության եւ իր էքնիկական կարգալիճակի դաւււքանված լինելու համոզվածության գգացումը, ինչդեւ նաեւ դեւք է նրան ներարկվեւ էքնիկական մեւակույքի հիմները եւ հնարավորություններ սեւդծվեւ մայրենի լեզվով կրքություն սսանալու համար:

ՄԱԿ-ի համակարգում գործում են անձի կարգալիճակի իրավական ադաւակության ողջ համալիրի դաւււքանության ինսիսուսներն ու մեխանիզմները, որոնց միջոցով միջազգային հանրությունն իրագրելվում է ժամանակակից միջազգային հարաքերությունների կարեւորագույն կանխադրույքին՝ էքնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների անդաւււքանվածությունը, առավել եւս, ուղղակի խախտումը ու դրանց նկատմամք խսրական վերաքերումներ խաղաղության եւ անվսանգության միջազգային-իրավական ադաւակման ողջ համակարգի համար սդառնալիք է ներկայացնում:

Էքնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաւււքանության հարցում ՄԱԿ-ի մոտեցումները կրում են ընդհանուր, կարելի է սսել, հիմնային բնույք: Սլյալ հարցին վերաքերվող բոլոր հոչակաքերում եւ կոնվենցիաներում սրվում է խսրականության անքույլարքելիության մասին ընդհանուր նորմ, առանց էքնիկական փոքրամասնությունների կոնքրեւս իրավունքների եւ դեւությունների կողմից դրանց դաւււքանության երաւսիքների մասնանեւման: Բաքառություն է կազմում **Ռասայական խսրականության բոլոր ձեւերի վերացման մասին 1965թ. միջազգային կոնվենցիան**, որեւղ սրվում է իրավունքների որուակի քվարկում եւ նախասեսվում է դրանց դաւադանման վերահսկողության մեխանիզմ, ի դեմս Ռասայական խսրականության բոլոր

ձեռքի վերացման հանձնաժողովի: Այս Հանձնաժողովի զեկույցներում բազմիցս նշվել է 1965թ. Կոնվենցիայի դրույթներին Վրաստանի ներքին օրենսդրության անհամադասասխմանության եւ այդ երկրի կողմից դրանք չկատարելու մասին¹:

Տվյալ ոլորտում ՄԱԿ-ի մեկ այլ գործուն մեխանիզմներից է Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, որը գործում է որդես ՄԱԿ-ի սնտեսական եւ սոցիալական խորհրդի (ՏՄԽ) օժանդակ մարմին եւ լիազորված է սվյալ խորհրդի քննարկմանը ներկայացնելու առաջարկություններ, հանձնարարականներ եւ զեկույցներ: Հանձնաժողովն ունի ՏՄԽ-ի որոշմամբ ստեղծված օժանդակ մարմին՝ Մարդու իրավունքների աջակցության ու դաստիարակության ենթահանձնաժողով: Ենթահանձնաժողովի քաջանակներում գործում է ազգային կամ էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոխամասնություններին դասկանող անձանց իրավունքների հարցերով զբաղվող աշխատանքային խումբ: Աշխատանքային խմբի գործունեության իրավական հիմնը **Ազգային կամ էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոխամասնություններին դասկանող անձանց իրավունքների մասին 1992թ. հոչակագիրն է:**

Ընդհանուր առմամբ Վրաստանը ստորագրել կամ միացել է մարդու, էթնիկական ու կրոնական փոխամասնությունների իրավունքների դաստիարակության, խտրականության բոլոր ձեռքի դեմ դայարի ոլորտին վերաբերող ՄԱԿ-ի գործնականում բոլոր փաստաթղթերին (Տե՛ս Հավելվածը):

1.2. Միջազգային-իրավական նորմերը ԵԱՀԿ-ի քաջանակներում

Եվրոդայի անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ)² նույնդես օժսված է մի քաբ մեխանիզմներով, որոնք ուղղակիորեն վերաբերում են էթնիկական փոխամասնությունների իրավունքների դաստիարակության ոլորտին: Դա հես մեկտեղ դես է նշել, որ մարդու եւ էթնիկական փոխամասնությունների իրավունքների դաստիարակության գործում ԵԱՀԿ-ի արդյունավետությունն առավելադես արտահայտվում է քաղաքական, քան թե իրավական ոլորտում: Դա կադված է ԵԱՀԿ-ի միջազգային իրավանքակայության որոշակի յուրահակության հես. կազմակերպությունը չունի կանոնադրություն, գործնականում չունի փաստաթղթերով ամրագրված հսակ ընթացակարգեր, գործունեության միասնական կանոնակարգ, հենվում է նախադեղերի եւ դրակսիկայի վրա: Ենթադրվում է, որ ԵԱՀԿ-ի

որոշումներն ունեն ավելի քոս քաղաքական, քան թե իրավական բնույթ: **Օրինակ, Սրոնիդմի 1986թ. կոնֆերանսի փաստաթղթում** ասված է, որ նրանում ընդունված նորմերը (միջոցները) «քաղաքականադես դարտադիր են»: Բոտարդեսի 1994թ. կոնֆերանսի ընթացում ընդունված **Վարականոնում**, որը վերաբերվում է անվտանգության ռազմաքաղաքական ասդեկներին, նշվում է, որ Վարականոնում ամրագրված դրույթները «ունեն քաղաքականադես դարտավորեցնող բնույթ»:

Սակայն, դրա հես մեկտեղ, մարդու իրավունքների ու ազատությունների հարցերում ԵԱՀԿ-ի համար հիմնարար **ԵԱՀԿ-ի մարդկային չափանիշի 1990թ. Կոդեքսագեղյան խորհրդակցության փաստաթղթն** ԵԱՀԿ-ի անդամ-դեսությունների կողմից փոխզիջմամբ ընդունվելու դասձառով, ինչդես կարեւորագույն քաղաքական, այնդես էլ իրավական նշանակություն ունի: «Մարդկային չափանիշ» հասկացության մեջ մնում են «մարդու իրավունքները, հիմնական ազատությունները, ժողովրդավարությունը եւ օրենսի գերակայության սկզբունքը» (Ե ԱՀԿ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդաժողովի 1991թ. Մոսկվայի խորհրդակցության փաստաթուղթ, կես 1), ինչը, բնականաքար, քաբարցնում է մասնակից-դեսությունների քաղաքական դարտավորությունների ասիձանը: Դրանով, համաձայն ԵԱՀԿ-ի, «քաղաքական դարտավորությունների խախտումը նույնքան անընդունելի է, որքան միջազգային իրավունքի ցանկացած այլ խախտում»: Չդես է մոռանալ նաեւ, որ սվյալ հազմակերպության խախտում»: Չդես է մոռանալ նաեւ, որ սվյալ հազմակերպության հիմնարար փաստաթուղթը՝ **Մասնակից-դեսություններին 1975թ. ԵԱՀԿ-ի Հելսինկյան եզրափակիչ ակսի փոխադարձ հարաբերություններում առաջնորդող սկզբունքների հոչակագիրը**, գործող միջազգային իրավունքի կարեւորագույն սկզբունքների մշակման հիմք դաբձավ:

Իրավական նորմերի ստեղծման ԵԱՀԿ-ի հնարավորությունն իրականացվում է ամենահիմնային մակարդակի վրա: Դրանում դրվում են ԵԱՀԿ սարածաքանի դեսությունների միջես փոխհարաբերությունների հիմները.

- ԵԱՀԿ-ի նորմերի մշակման գործընթացում գործում է փոխզիջման սկզբունքը, որը սահմանվում է որդես «քննարկվող հարցում որոշում ընդունելու համար որեւէ ներկայացուցչի կողմից արտահայտած խոչընդոտող որեւէ առարկության բացակայություն»: Այլ խոսքով, գործում է «ոչինչ համաձայնեցված չէ, մինչես ամեն ինչ համաձայնեցված չէ» սկզբունքը:
- Գործող են համարվում բոլոր չեղյալ չհայտարարված դարտավորությունները (նորմերը): Մինչ այժմ որեւէ լուրջ դարտավորություն ԵԱՀԿ-ն չեղյալ չի հայտարարել: Ինքնին չեղյալ հայտարարման գործընթացը դահանջելու է փոխզիջումային որոշման կայացում նույն մակարդակով, որում նշված

1 Տե՛ս մանրամասն՝ Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Fifty-eighth session (6-23 March 2001) Fifty-ninth session (30 July-17 August 2001) General Assembly Official Records Fifty-sixth Session Supplement No. 18 (A/56/18). New York, 2001. P.26-27.

2 Մինչես 1994 թ. կազմակերպությունը դասոնադես կոչվում էր Եվրոդայի անվտանգության եւ համագործակցության խորհրդակցություն (ԵԱՀԿ)

դարսավորություններն ընդունվել են, հիմնականում դա դեռությունների կամ կառավարությունների ղեկավարների, ինչդեպ նաև արտաքին գործերի նախարարների մակարդակն է:

- Կազմակերպությունն ունի մի քանի «մակարդակներում» գործելու իրական հնարավորություն՝ ֆողաֆական երկխոսություն, օդերասիվ աբխասանֆ (առախելություններ, կենսոններ, մեսական ներկայացչություններ, ընսոությունների ընթացքը դիսարկող խմբեր) եւ այլն:

Վերը նեվածը ենթադրում է ԵԱՀԿ-ի մասնակից-դեռությունների կողմից սսանձնած անգամ ֆողաֆական բնույթ ունեցող դարսավորությունների բարեխիղճ կասարում՝ հաեվի առնելով այն բարձր մակարդակը, որի վրա դրանֆ ընդունվում են:

Կարետր է նկասի ունենալ, որ ԵԱՀԿ-ն զբաղվում է առաջին հերթին անվսանգության հարցերով, սվյալ հասկացության բոլոր չափումներով ու դրետտումներով: Մսամբուլի 1999թ. զազսբնածողովի մասնակիցները ամրագրել են հետեյալ դարսավորությունները՝ կառուցել «հարաբերությունները համաձայն համընդհանուր եւ համադարիակ անվսանգության հայեցակարգի, առաջնորդվելով հավասար գործընկերության, համերաեխության, եւ քափանցիկության սկզբունքներով: Յուրաֆանչյուր մասնակից-դեռության անվսանգությունն անֆակսելիորեն կաղված է այլ դեռությունների անվսանգության հետ: Մենֆ դիսարկելու ենֆ անվսանգության մարդկային, սնսեսական եւ ռազմաֆողաֆական չափանիեերը որդես ամբողջություն» (Եվրոդդական անվսանգության 1999թ. հռչակագիր, կես 9): Անվսանգության մարդկային չափանիեը, որն առաջինն է նեվում Հռչակագրի սեֆսում, ըստ իր դերի, առաջինն է նաեւ ԵԱՀԿ սարածաերջանում խաղաղության եւ անվսանգության դդաեղանության գործում: Անվսանգության մարդկային չափանիեի իրավունքների, ազասությունների եւ երաեխիների ամբողջության բաղկացուցիչ մասն է ԵԱՀԿ մասնակից-դեռությունների էքնիկական փոֆրամասնությունների դդաեղանության ինսիսոսը: Ինչդեպ ցույց եր սղել ՄԱԿ-ի օրինակով, անհրաժեես է նաեւ ԵԱՀԿ-ի կողմից այն փաստի լուրջ գիսակցումը, որ սարածաերջանային անվսանգությունն ուղղակիորեն փոխկաղակցված է Կազմակերպության մարդու իրավունքների դդաեղանության սեսանկյունից ոչ բարենդաս փիձակում զսնվող մասնակից-երկրներում (որոնց քվին է դդականում, օրինակ, Վրասանը) բնակվող էքնիկական փոֆրամասնությունների իրավունքների, ազասությունների եւ դդաեղանվածության երաեխիների ծավալից ու մակարդակից:

«Մեծ Եվրոդդայում» անվսանգության մարդկային չափանիեի աղաեղանվածան նդդասակով, ԵԱՀԿ-ի համակարգում գործում են կոնկրես

հասասություններ եւ դդաեռոյաներ, որոնֆ դդասախասանսու են, մասնակրաղես, փոֆրամասնությունների իրավունքների դդաեղանության հարցերում: Նախարարների խոհրդին օժանդակություն ցույց սալու նդդասակով սեղծված է Հակամարսությունների վերացման կենսոն (սեղակայված է Վիեննայում), որի երջանակներում անդամ-դեռություններն անցկացնում են համադդասախաս խոհրդակցություններ: Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարական հասասությունների բյուրոն (ՄԻԺՀ, զսնվում է Վարեակայում) աջակցում է «մարդկային չափանիեի» բնագավառում համագործակցության ընդլայնմանը եւ նոր ժողովրդավարացող երկրներում ֆողաֆացիական հասարակության ձեալորմանը: Էքնիկական փոֆրամասնությունների հարցերով անմիջականորեն զբաղվում է Ազգային փոֆրամասնությունների հարցերով ԵԱՀԿ-ի գլխավոր հանձնակասարը:

ԵԱՀԿ-ի մարմինների որոշումների իրականացման որոշակի սահմանափակումներն արսահայսվում են, մի կողմից, ընդունված բազմաքիվ որոշումների իրավական ոչ դարսաղիբ բնույթի սեսոֆ, այսինքն, սսանձնած դարսավորությունների հարկաղիբ կասարման աղաեղանվածան անհնարիներդամբ, մյուս կողմից, ֆողաֆական կողմնակալության սեսոֆ: ԵԱՀԿ-ի «ձկունությունը» եւ սվյալ կազմակերպության ընթացակարգային երջանակների «մեղմությունը» ոչ միես են նրան քույլ սալիս արագ եւ արդյունակես արձազանֆելու ձգնաժամային իրավիձակներին, ինչը նդդասավոր է այն երկրների համար, որոնֆ էքնիկական հանդուրժողականությամբ աչֆի չեն ընկնում եւ, համադդասախասնաբար, իրենց երկրներում էքնիկական փոֆրամասնությունների իրավունքների դդաեղանության չեն աղաեղանվում:

Էքնիկական փոֆրամասնությունների իրավունքների դդաեղանության ոլորսում ԵԱՀԿ-ի հիմնարար փասսաքոսըը **Հեխինկիի 1975թ. եգրափակիչ արձանագրությունն** է, որի յոթերոդ սկզբունքում (Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազասությունների՝ ներառյալ մսֆի, խղճի, կրոնի եւ հասնզմունքների հարցում) ասվում է. «Մասնակից-դեռությունները հարգելու են մարդու իրավունքներն ու հիմնական ազասությունները՝ ներառյալ մսֆի, խղճի, կրոնի եւ համոզմունքների ազասությունը, բոլորի համար՝ առանց ռասայական, սեռական, լեզվական եւ կրոնական խսրականության: ...Մասնակից-դեռությունները, որոնց սարածոֆում բնակվում են ազգային փոֆրամասնություններ, հարգելու են այդ փոֆրամասնություններին դդականող անձանց իրավունքները, նրանց լիակասար իրավունք են սալու գործականում օզսվելու մարդու իրավունքներից եւ հիմնական ազասություններից եւ դդաեղանելու են նեված բնագավառում նրանց օրինական եահերը»: Նեված ոլորսում կարետրագույն նեանակություն ունի նաեւ **ԵԱՀԿ-ի մարդկային չափանիեի խոհրդածողովի 1990թ. Կոդենհագենյան**

խորհրդակցության փաստաթուղթը, որի չորրորդ բաժինն ազգային, կրճակային, լեզվական և մշակութային փոփոխությունների նկատմամբ խստակամտության անթույլատրելիության մասին հստակ դրույթներ է դառնում (հոդվածներ 30-40):

Դրա հետ մեկտեղ, փոփոխությունների ղափակության իրավունքների, ազատությունների և երաժիշիկների ամբողջության ամրադրման ու զարգացման գործում, ինչպես երկրի, այդպես էլ դրանում բնակվող էթնիկական փոփոխությունների ջանքերի փոխակապակցվածության ու փոխընդունման մասին նշվում է նաև ԵԱՀԿ-ի այլ փաստաթղթերում: Մասնավորապես, **Հասարակական-հաղափական կյանքին ազգային փոփոխությունների արդյունավետ մասնակցության վերաբերյալ 1999թ. Լուռնի հանձնարարականներում** հետևյալն է ասվում. «Ի զարգացումն Կոդենիազեմյան փաստաթղթի 35-րդ կետի դրույթների, Ազգային փոփոխությունների հարցերով ԵԱՀԿ-ի փորձագետների խորհրդակցությունում (Ժնև, 1991) նշվում է, որ «երբ ազգային փոփոխություններին վերաբերվող հարցերը բնարկվում են նրանց բնակչության երկրներում, հարկ է նրանց հնարավորություն ընձեռել արդյունավետ կերպով մասնակցելու այդ գործընթացին»: **Լուռնի հանձնարարականների** նշված դրույթներն էթնիկական փոփոխություններին բոլոր մակարդակներում սեփական խնդիրների լայն ներհանումներ նախաձեռնելու (այդ թվում ԵԱՀԿ-ի կառույցներին ուղղված դիմումների տեսքով) և երկրի ղեկավարությանն առաջարկություններ երկայացնելու իրական հնարավորություն և երաժիշիկներ են տալիս:

Ազգային փոփոխությունների հարցերով գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակի կողմից ձևակերպված են էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների ղափակությանն ուղղված հանձնարարական բնույթի փաստաթղթեր՝ **Օսլոյի 1998թ. հանձնարարականները ազգային փոփոխությունների լեզվական իրավունքների մասին, Հասագայի 1996թ. հանձնարարականները կրթության ոլորտում ազգային փոփոխությունների իրավունքների մասին, Հանձնարարականներ հեռուստառադիոհաղորդակցության մեջ ազգային փոփոխությունների լեզուների օգտագործման մասին (2003թ.)** և վերոնշյալ՝ **Լուռնի 1999թ. հանձնարարականները հասարակական-հաղափական կյանքին ազգային փոփոխությունների արդյունավետ մասնակցության մասին: Լուռնի հանձնարարականների** հիման վրա ԵԱՀԿ-ն 2001թ. ձևակերպեց նաև Ընտրական գործընթացում ազգային փոփոխությունների մասնակցության աջակցությանն ուղղված **հանձնարարականներ: 2006թ. փետրվարին Ազգային փոփոխությունների հարցերով գլխավոր**

հանձնակատարի գրասենյակի կողմից ղափակությանն ուղղված **Բազմազգ հանրություն ուսիկանության ախտահանման վերաբերյալ հանձնարարականներ:**

ԵԱՀԿ-ում անդամությունը ղափակությունում է Վրաստանին հաճախ նստել ԵԱՀԿ-ի Երջանակներում ընդունված բոլոր վերը նշված հանձնարարականների և փոփոխությունների իրավունքների ղափակության ոլորտի այլ փաստաթղթերի հետ, նույնպես երկրի հաղափական ղափակչայում դրանց կիրառմանը և դրանց սեփական օրենսդրության համադասասխանեցմանը: Տարբեր ղեկական և ոչ ղեկական կառույցների, հաղափական կուսակցությունների և հասարակական-հաղափական միավորումների (ՈԿԿ, ակադեմիական հաստատություններ, փորձագետական խմբեր և այլն) ջանքերով անհրաժեշտ է Վրաստանի իշխանությունների համար ընթացիկ դարձնել մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների ոլորտում վրացական օրենսդրությունն և հաղափական ղափակչայի ԵԱՀԿ նշված հանձնարարականներին համադասասխանեցնելու կարևորությունը:

1.3. Միջազգային-իրավական նորմերը Եվրոպայի խորհրդի Երջանակներում

Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) նույնպես մարդու իրավունքների ղափակության և ժողովրդավարության ընդլայնման միջոցով մասնակց-երկրների մեծեցումն է: Հավանաբար, Եվրոպայի խորհրդի ամենաակտիվ մարմինը Խորհրդարանական վեհաժողովն է (ԵԽՎ): Այն ԵԽ գործունեության գլխավոր նախաձեռնողն է, և իր լիցենզիայով ձայների մեծամասնությամբ ընդունում է ԵԽ նախարարների խորհրդին և ազգային կառավարություններին ուղղված հանձնարարականներ: ԵԽՎ-ն կազմակերպում է խորհրդարանական լսումներ, կոնֆերանսներ, ձեռնարկում տարբեր հանձնաժողովներ և ենթահանձնաժողովներ, հետազոտական խմբեր և այլն:

Տվյալ կազմակերպության կարևորությունը գործունեության հստակ ձևավորված իրավական դաշտի մեջ է: Իր գործունեության բոլոր հիմնական ուղղություններում, և, հատկապես, մարդու իրավունքների ու ազատությունների ղափակության ոլորտում, Եվրոպայի խորհուրդը մասնակց-դեմոկրատիաների համար ձեռնարկում է բավական կոչ իրավական Երջանակներ:

Եվրոպայի խորհուրդը միջազգային այն կազմակերպությունն է, որի Երջանակներում կարելի է հղումներ կատարել էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների ղափակության ոլորտում ղափակչայում ունեցող իրավական փաստաթղթերին: Նշված ակտերի ղափակչայում ունեցող, սակայն, ղափակչայում չէ միայն մասնակց-երկրների ԵԽ անդամությամբ: Կոմիտեիաները ստորագրած ղեկությունների վրա դրանց իրավական ղափակչայում կարևորության տարածման

համար, անհրաժեշտ է անցնել ներդասական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր փուլերով: Դա, որդես կանոն, կոնվենցիաների վավերացման եւ ուժի մեջ մտնելու գործընթացն է:

Էքզիկական փոփոխանությունների դաշտայնության ոլորտում Եվրոպայի խորհրդի կարեւորագոյն նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերն ու մեխանիզմներն են.

- **Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաշտայնության մասին 1950թ. եվրոպական կոնվենցիան:**
Փաստաթղթի ներածն աճել է 2005թ. ապրիլի 1-ին նրա երաժշտիների ոլորտն ընդլայնող **Արձանագրության** ընդունումից հետո:
- **Ազգային փոփոխանությունների իրավունքների դաշտայնության 1995թ. երջանակային կոնվենցիան (ԱՓԵԿ)**
- **Տարածաերջանակային եւ փոփոխանությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիան**
- **Եվրոպական սոցիալական խարտիան (1961թ., վերանայվել է 1996թ.):**
- **Տեղական իմնակառավարման 1985 թ. եվրոպական խարտիան**
- **Տարածային համայնքների եւ իւրացությունների միջեւ անդրահամայնքային համագործակցության 1980թ. եվրոպական երջանակային կոնվենցիան, ինչպէս նաեւ Կոնվենցիային կից 1995թ. լրացուցիչ արձանագրությունը եւ «Միջտարածաերջանակային համագործակցության առնչությամբ տարածային համայնքների եւ իւրացությունների սահմանային համագործակցության մասին» Թիվ 2 արձանագրությունը (1998թ.):**

Ի հավելումն հասուկ Եվրոպայի խորհրդի երջանակներում Էքզիկական փոփոխանությունների իրավունքների ոլորտում ընդունված մեխանիզմների, դրանց դաշտայնությունն այնպիսի մարմինների աւխասանքի կարեւոր բաղկացուցիչ մասերից է, ինչպիսիք են Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը, Ռասիզմի եւ անհանդուրժողակեանության դեմ եվրահանձնաժողովը, Եվրոպայի տեղական եւ տարածաերջանակային իւրացությունների կոնգրեսը, Վեներիկի հանձնաժողովը եւ Եվրոպական սոցիալական խարտիային կից սոցիալական իրավունքների եվրոպական կոմիտեն:

Եթե ՄԱԿ եւ ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ անդամակցելու համար ԽՍՀՄ նախկին հանրադասություններից չէր դահանջվում հասակ իրավական դաշտայնությունների սահմանելում³, ապա դա այդպէս չէ Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելու դաշտայնութեամբ: Եվրոպայի խորհուրդ ընդունվող դաշտայնությունները դաշտ է սահմանեն **Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաշտայնության 1950թ. եվրոպական կոնվենցիայում** ամրագրված դաշտայնությունները եւ ամբողջությամբ ընդունեն դա վերահսկող մեխանիզմները: ԵՄ-ում նոր անդամների ընդունման հիմնական դայմանը ժողովրդավարական իրավական կառուցվածքի առկայությունն է եւ ազատ, հավասար ու հանընդհանուր ընտրությունների անցկացումը:

Վրաստանն ստորագրել է Եվրոպայի խորհրդի **Ազգային փոփոխանությունների իրավունքների դաշտայնության մասին 1995թ. երջանակային կոնվենցիան** այդ կազմակերպութեանն անդամակցելու դաշտին⁴, սակայն դա վավերացումը մատչեստես հետաձգվում էր, եւ այն Վրաստանի խորհրդարանի կողմից վավերացվեց միայն 2005թ. վերջերին: Բազմաթիվ փորձագետների կարծիքով դա բացատրվում էր Վրաստանում փոփոխանությունների խնդրի քաղաքականացմամբ եւ դա նկատմամբ առկա հասարակական անհանդուրժողական վերաբերմունքով: **Երջանակային կոնվենցիան**, այն ստորագրած երկրների համար խիստ դաշտայնութեանը բնույթ ունի: Կոնվենցիայի 2-րդ բաժնի 16 հոդվածներից, որտեղ թվարկվում են էքզիկական փոփոխանությունների իրավունքները, 12-ը բացառապէս կազմված են դաշտայնություններին դաշտայնութեանը դիրքերից: Կոնվենցիայի դրույթներն իրավական տեսանկյունից հասակ են ձեւակերտված եւ երկիմաստ մեկնաբանությունների համար տեղիք չեն տալիս: Կոնվենցիայում նախատեսված են դաշտայնութեան կողմից սահմանած դաշտայնությունների իրականացման վերահսկողութեան մեխանիզմներ (հոդվածներ 24-26): Դրանց համադասասխան, **Երջանակային կոնվենցիայի** նորմերի իրականացման նկատմամբ վերահսկողութեան գործընթացին մասնակցում են՝ Նախարարների խորհուրդը, ԵՄ գլխավոր քարտուղարը եւ Խորհրդակցական կոմիտեն, որը

3 Օրինակ, Վրաստանը ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի անդամ է դարձել 1992թ.: Սակայն, ԵԱՀԽ 1992թ. մարտին անդամակցելուց հետո 1992թ. հունիսին նա ստորագրեց 1975 թ. ԵԱՀԽ-ի եզրափակիչ ակտը, իսկ նոր Եվրոպայի Փարիզյան խարտիան (1990թ.) միայն 1994թ. հունվարին: Այլ խոսքով, հեխորհրդային հանրադասությունները ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ-ի անդամներ դարձան ԽՍՀՄ իրավանքակալութեան ինտեգրացիայի ուժով:

4 Տվյալ երկրի համար Եվրոպայի Խորհրդին անդամակցելու օր է համարվում այնտեղ կազմակերպութեան Կանոնադրութեան (1949 թ.) ուժի մեջ մտնելու եւ մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների դաշտայնութեան մասին կոնվենցիայի (1950թ.) ստորագրութեան (բայց ոչ ուժի մեջ մտնելու) օրը: Վրաստանի համար դա նույն օրն է՝ 1999թ. ապրիլի 27-ը:

գործում է որդես Կազմակերպության նախարարների խորհրդին օժանդակող մարմին: Կոնվենցիայի 25-րդ հոդվածն ուղղակիորեն նախատեսում է, որ սվյալ մասնակից-երկրի նկատմամբ Շրջանակային կոնվենցիայի ուժի մեջ մտնելուց հետո, մեկ տարի անց, վերջինս Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր ֆարստուարին ամբողջական սվյալներ է փոխանցում օրենսդրական և այլ միջոցառումների մասին, որոնք ձեռնարկվել են Շրջանակային կոնվենցիայից բխող սկզբունքներն ի կատար ածելու նպատակով:

1998 թվականից գործող ԱՓՇԿ դիտարկման մեխանիզմը համադրում է Խորհրդակցական կոմիտեի փորձագիտական գնահատականները Նախարարների խորհրդի ֆաղափական կոմիտեի հետ: Խորհրդակցական կոմիտեն բնութագրում է սվյալ երկրի զեկույցներն ու այլ սվյալները և երկրի իշխանությունների ու ֆաղափացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ աղյուսակներով և երկխոսություններով ծավալելու նպատակով իրականացնում սուուայցեր: Այդ աշխատանքի արգասիքը Խորհրդակցական կոմիտեի Կարծիքներն ու Նախարարների խորհրդի Բանաձևերն են, որոնք դառնում են մասնակից-երկրների գործունեության համար կառուցողական հանձնարարականներ ու խորհուրդներ: Կոնվենցիան Վրաստանի տարածքում ուժի մեջ է մտել 2006թ. ապրիլի 1-ից: **Շրջանակային կոնվենցիայի** վավերացումից բխող դառնալորություններից ելնելով Վրաստանի կառավարությունը Եվրոպայի խորհրդի համար աղեն դաստասում է Կոնվենցիայի դրույքների կատարմանն ու էթնիկական փոփոխությունների դաստանության ոլորտում իրավիճակին վերաբերող առաջին դեպքերի զեկույցը, որը դեպք է ներկայացվի մինչև 2007թ. ապրիլի 1-ը⁵:

Դրա հետ մեկտեղ, դեպք է հաշվի առնել, որ 2005թ. հոկտեմբերի 13-ին ընդունած **Ազգային փոփոխությունների դաստանության շրջանակային կոնվենցիայի վավերացման բանաձևում** Վրաստանի խորհրդարանը փորձեց առավելագույնս խուսափել ԱՓՇԿ-ի դրույքների լիարժեք կենսագործումից (Տես **Հավելվածը**): Մասնավորապես՝ համաձայն վրացական խորհրդարանականների կողմից ընդունված բանաձևի **Շրջանակային կոնվենցիայի** գործողությունը կարող է տարածվել միայն էթնիկական փոփոխությունների այն ներկայացուցիչների վրա, որոնք «համախումբ բնակվում են վրացական տարածքում գտնվող բնակավայրերում»: Դրանով, կարծես թե, ստացվում է, որ Վրաստանի էթնիկական փոփոխություններին դաստանող անձանց գրեթե կեսի նկատմամբ, որոնք բնակվում են ցրված

(այսինքն, ոչ համախումբ կերպով), նշված փաստաթուղթը չի գործում⁶: Վրաստանի խորհրդարանի բանաձևի նշված դրույքը հակասում է միջազգային իրավական հիմնարար նորմերին, քանի որ միջազգային և եվրոպական իրավունքում փոփոխությունների իրավունքների իրականացման սակ առաջին հերթին հասկանում են հենց էթնիկական փոփոխությունների անհատական իրավունքները: Էթնիկական փոփոխությունների դաստանության ողջ նորմաշիվ-իրավական համակարգն առաջին հերթին իրեն սվյալ խմբին դասող յուրաքանչյուր կոնկրետ անձի որոշակի անհատական իրավունքների և արտոնությունների երաշխավորման և իրացման մեխանիզմներն են, առանց որեւէ տարբերության, սվյալ անձը միայնակ է բնակվում, թե որեւէ շրջանում իր խմբի այլ անդամների հետ համախումբ կերպով: Այս դրույքը հստակորեն ձեռնարկված է **Շրջանակային կոնվենցիայի 3.2 հոդվածում**, ինչպես նաև **Ազգային, էթնիկական, կրոնական և լեզվական փոփոխություններին դաստանող անձանց դաստանության մասին 1992թ. ՄԱԿ-ի հռչակագրում**: Ինչպես ընդգծվում է այլ հեղինակավոր միջազգային կազմակերպության՝ **ԵԱՀԿ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդածողովի 1990թ. Կողմնահագեցի խորհրդակցության փաստաթուղթում** «Ազգային փոփոխություններին դաստանող անձինք կարող են իրականացնել իրենց իրավունքները և օգտվել դրանցից անհատապես, ինչպես նաև իրենց խմբի անդամների հետ միասին: Ազգային փոփոխությունները դաստանող անձի համար չդեպք է առաջանան անբարեխառն հետեւանքներ այս իրավունքներից որեւէ մեկի իրականացման կամ չիրականացման դաստանով» (կետ 32.6):

Հիշեցնենք նաև, որ դեռևս 1990-ական թվականներին **Շրջանակային կոնվենցիայի** դաստասման և ընդունման ընթացքում, շեշտն առաջին հերթին դրվեց էթնիկական փոփոխությունների անհատական իրավունքների դաստանության վրա, քանի որ նրանց կոլեկտիվ իրավունքների ավելի մանրամասն ու լիարժեք ամրագրման դեմ արտահայտվեցին իրենք մասնակից-դեպքությունները: Դա ենթադրում էր ավելի լայն ծավալով, այդ թվում՝ ֆաղափական, դառնալորությունների ստանձնում, ինչին նրանք այդ ժամանակ դաստաս չէին: Այսուհետև, ԱՓՇԿ-ի 2005թ. հոկտեմբերի 13-ի վավերացված

5 Ի դեպ, դա վրացական որոշ փորձագետների և ֆաղափական ուժերի կողմից երկրում բնակվող փոփոխությունների նկատմամբ ստանձնած միջազգային նորմաշիվ-իրավական և ֆաղափական դառնալորությունների կատարումից խուսափելու նպատակով «ազգային փոփոխություններին» եղին իրենց ներակայական բնորոշումը սպու առաջին փորձը չէ: Տես մանրամասն՝ *Минасян С. Комментарии на статью «Распределение государственной власти между центральными и местными уровнями» // Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. International IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005. С.85-90.*

5 Վրաստանի կառավարությունը դաստասում է առաջին զեկույցը ազգային փոփոխությունների դաստանության եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի վերբերյալ // *ИА «Новости – Грузия», www.newsgeorgia.ru, 16.06.2006.*

փաստաթղթի հետ այնուհետև կացություն է առաջանում (անգամ առանց դրա դրույթների միջազգային-իրավական կոնեկսության դիտարկման), երբ խորհրդարանականները, փորձելով, ըստ երևույթին, նվազեցնել էրնիկական փոփոխությունների նկատմամբ իրենց իրավական դարձվածությունների ծավալը նրանց կարգավիճակի սարքերակման ճանադարհով («սարածելով» այդ կարգավիճակը միմիայն համախոսման կերպով բնակվող էրնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների վրա), իրականում միմիայն որակադետ մեծացնում են իրենց դարձվածությունները, քանի որ ճանաչելով առաջին հերթին էրնիկական փոփոխությունների կոլեկտիվ իրավունքները, նրանք էրնիկական փոփոխությունների նկատմամբ սահմանում են ոչ միայն իրավական, այլ նաև քաղաքական դարձվածություններ:

Նույն փաստաթղթում Վրաստանի խորհրդարանը փորձեց նաև սահմանափակել ԱՓՇՀ-ի 10-րդ հոդվածի (փոփոխությունների համախոսման բնակության վայրերում սեղական ինֆրակառավարկան մարմինների հետ բնակություն, ներքին դատարարության և գործավարության մեջ փոփոխությունների լեզուների օգտագործման մասին) գործողությունը, նշելով, որ դեռությունը միայն «ընդունում է ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց համար վարչական և դատարարական մարմինների հետ բնակություն քաղաքացի աջակցությունը երաշխավորելու իր դարձվածությունները»:

Վրացական խորհրդարանականները փորձեցին չեզոքացնել նաև **Երջանակային կոնվենցիայի** 16-րդ հոդվածի գործողությունը, որը դարձվածություն էր դրություններին ձեռնարկի մնալու այնուհետև գործողություններից «որոնք փոխում են բնակչության կառուցվածքային կազմն այն սարածվածություն, որոնք բնակեցված են ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանցով»: Ճշտում էր մտնում, որ սլյալ հոդվածը չի սարածվում այն գործընթացների վրա, որոնք կարող են սեղի ունենալ երկրի սարածում էկոլոգիական կամ սեյսմիկական աղետներից տուժած անձանց, ինչպես նաև կյանքի և առողջության համար վստահալոր գոտիներում բնակվող անձանց վերաբնակեցման արդյունքում: Դրանից բացի նշվում էր, որ հոդվածը չի վերաբերվում փախսականների ու բռնի սեղահանված անձանց ժամանակավոր կամ մեծական բնակավայրերին: Հիշեցնենք, որ էրնիկական փոփոխությունների համախոսման բնակության երջաններում (մասնավորապես, Քվեմո-Քարթլի նահանգի երջանի Ծալկայի երջանում և Մամգիսե-Ջավախի նահանգի Նինոծմինդայի և Ախալքալաքի երջաններում) ժողովրդագրական իրավիճակի փոփոխման փորձերը վրացական կառավարության կողմից իրականացվում են Աջարիայում և Սվանեթիայում

Գրուխ 2

«էկոլոգիական և սարերային աղետներից» տուժած անձանց, ինչպես նաև Աբխազիայից փախսականների վերաբնակեցման անհարժեքության դարձվածություն:

Փոփոխությունների հարցերում վրացական հասարակության և քաղաքական ընտրախալի մոտ առկա մտահոգություններն ու կարծախալերը հասկանալու արտահայտվել են Վրաստանի խորհրդարանի ԱՓՇՀ-ի վավերացման մասին բանաձևի այն դրույթներում, որտեղ սալում է, որ Վրաստանը «նդասակահարմար չի համարում վեր նշված խնդիրների տուրջ միջազգային այլ համաձայնագրեր սորագրելու»: Տվյալ դեղում խոսքը գնում է **Երջանակային կոնվենցիայի** 18-րդ հոդվածի մասին, որտեղ նշվում է, որ «համադասախան ազգային փոփոխություններին դասկանող անձանց դատարարությունն ադախովելու համար, անհարժեքության դեղում, Կողմերը դեղ է ջանք գործադրեն, այլ դեղությունների, մասնավորապես, հարեան երկրների հետ, երկկողմ և բազմակողմ համաձայնագրեր կնքելու համար»:

Սակայն, չնայած Բանաձևի բոլոր վերոնշյալ դրույթներին, ինչպես նշում են Վրաստանի բազմաթիվ բարձրասիճան դատարարներ (օրինակ, մարդու իրավունքների դատարար Ս.Սուրբախին), ինչպես նաև 2006թ. հունվարին Եվրոդայի խորհրդի առջև Վրաստանի դարձվածությունների կասարման մասին զեկույց դատարարած Եխտով զեկուցողները⁷, վրացի խորհրդարանականները հավաստիացրել են նրանց, որ սլյալ վերադախումը նախասեսված է միայն «ներքին օգտագործման համար», դատարարական փաստաթուղթ չէ և չի կցվելու **Երջանակային կոնվենցիայի** կասարման մասին Վրաստանի հավելվածությանը: Այս բոլորի հետ մեկտեղ, **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դատարարության մասին 1995թ. երջանակային կոնվենցիայի** վավերացումը վրացական իրավունքությունների կողմից էրնիկական փոփոխությունների դատարարության ոլորտում եվրոդական նորմախիվ-իրավական չախանիքների ներքին օրենսդրության մեջ կիրառելու ուղղությամբ առաջին լուրջ խալը էր:

Էրնիկական փոփոխությունների դատարարության ոլորտին վերաբերվող Եվրոդայի խորհրդի մյուս կարեորագույն մեխանիզմը **Տարածաերջանային և փոփոխությունների լեզուների եվրոդական խարհան է**: Վրաստանն սորագրել է սլյալ Խարհան, սակայն դրա

7 Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr. Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006. (available on www.coe.int).

վավերացումն արդեն երկար ժամանակ հետաձգվում է: Ենթադրվում էր, որ այն վավերացվելու էր 2005 թվականին, սակայն Վրաստանի ֆաղափական ուժերի մի մասի եւ հանրության հակազդեցության դասճառով դա սեղի չունեցավ⁸: Ընդ որում, որոշ վրացական փորձագետների կարծիքով «...խարսիայի վավերացման շուրջ բանավեճը հիմնված չէր իրավիճակի սրբալի գնահատման վրա եւ խարսիային հակադրվողներից շատերը իրականում ծանոթ չէին փաստաթղթի հետ: Ընդդիմությունը հիմնականում կառչած է այն համոզմունքին, որ ղեկավարները կարող է ունենալ միայն մեկ լեզու, եւ բազմալեզվայությունը խոչընդոտելու է համարկմանը»⁹: Այնուամենայնիվ, Վրաստանի կողմից սվյալ փաստաթղթի վավերացման հարցը շարունակում է մնալ եվրոպական կառույցների ու ռեալիտիայի կենտրոնում եւ, չնայած բոլոր դժվարություններին, ղեկավարները եւ հոսսալ, որ Վրաստանի խորհրդարանի կողմից Խարսիան կվավերացվի ու կդառնա այդ երկրում բնակվող էթնիկական փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքների նկատմամբ առավել առաջնայական մոտեցման նորմատիվ-իրավական հիմք:

2005թ. հուլիսին Վրաստանը վավերացրել է **Եվրոպական սոցիալական խարսիան (լրացուցիչ)** եւ նրան կից **Հավելվածը**: Դա թույլ է տալու ավելի արդյունավետ կերպով կենսագործելու Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնությունների սոցիալ-սնտեսական իրավունքների դասադասության ոլորտում դրա որոշ դրույթները:

Եվրոպայի խորհրդի Երջանակներում գոյություն ունեն մեկ շարք այլ մեխանիզմներ եւ միջազգային-իրավական նորմեր, որոնց վավերացումը կբարելավի տարբեր ոլորտներում մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դասադասության իրավական երաշխիքների օրենսդրական ամրակայումը Վրաստանի ներդեսական իրավական համակարգում: Եվրոպայի խորհրդում դրա համար առկա է բավարար իրավական հիմք: Մասնավորապես, դա **Տեղական ինքնակառավարման 1985թ. եվրոպական խարսիան** է (Վրաստանի կողմից վավերացվել է 2004թ.): Դրան մատչելի էր նաեւ Եվրոպայի Խորհրդի այլ կարեւորագույն նորմատիվ-իրավական մեխանիզմներ, որոնց Վրաստանը դեռ չի միացել, մասնավորապես՝ **Տարածքային համայնքների եւ իշխանությունների անդրահամայնքին համագործակցության մասին 1980թ. եվրոպական Երջանակային կոնվենցիան**, **Լրացուցիչ արձանագրությունը (1995թ.)** ու սվյալ կոնվենցիային կից **Թիվ 2 արձանագրությունը (1998թ.)** եւ ԵԽ մի քանի այլ փաստաթղթեր:

Գլուխ 2.

Մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների դասադասությանը վերաբերվող Վրաստանի ներքին օրենսդրական նորմերը եւ դրանց ֆաղափական իրականացման դրակսիկան

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների ոլորտում Վրաստանի օրենսդրությունը, չնայած բազմաթիվ ընդհանուր եւ հոչակագրային ձեւակերտումների առկայությանը, այնուամենայնիվ, դեռ բնութագրվում է ժողովրդավարական իրավակիրարկումից ու արդյունավետ գործնական իրականացումից կրճատվածությամբ: Թեեւ էթնիկական փոքրամասնությունների դասադասության հիմնական սկզբունքներն իրենց արտահայտությունն են գտել Վրաստանի 1995թ. սահմանադրության ու ճյուղային օրենսդրության մեջ, այնուհանդերձ, երկրում առ այսօր փոքրամասնությունների իրավունքներն ու դասադասությունները անմիջականորեն եւ արդարացիորեն կարգավորող ու նրանց կարգավիճակը որոշող օրենք չի ընդունվել: Հաճախ առնչվել է էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների հետ կապված խնդիրների կարեւորությունը՝ երկրում փոքրամասնությունների իրավունքների դասադասությունը երաշխավորող կարգավիճակն օրենսդրորեն ամրագրելու Վրաստանի ֆաղափական ուժերի շարունակական չկամությունը վկայում է ֆաղափական կամֆի բացակայության կամ էլ այս հարցի նկատմամբ հանրային անհամադրուժողականության մասին:

Խնդիրն առավել համակողմանիորեն դասկերացնելու համար դիտարկենք ոլորտին վերաբերվող ընդհանուր նորմերը, որոնք ամրագրված են Վրաստանի սահմանադրության մեջ:

Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ «Վրաստանի բարձրագույն ղեկական մարմինների բացառիկ իրավասությանն է վերաբերվում ա) մարդու իրավունքների եւ ազատությունների մասին... օրենսդրությունը»: Դրանով ղեկավարողը ոչ միայն մարդու իրավունքների եւ ազատությունների ոլորտում հասարակական հարաբերությունների կարգավորման իրավասություն ունի, այլ նաեւ դասավորվում է նման կարգավորում իրականացնել՝ հաճախ առնչվելով այն հանգամանքը, որ վրացական ղեկությունն իր ֆաղափական կառուցվածքով ժողովրդավարական հանրադասություն է (մաս 2, հոդված 1):

6-րդ հոդվածն ամրագրում է Վրաստանի օրենսդրության համադասասխանությունը միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին, ինչպես նաեւ նշում, որ «Վրաստանի սահմանադրությանը չհակասող, Վրաստանի կողմից ստորագրած միջազգային դաշմանագրերը կամ համաձայնագրերը ներդեսական ակտերի նկատմամբ

8 ¹³ Мекрвишвили С. Опасны ли требования Совета Европы? // Свободная Грузия, 07.10.2005.

9 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. Policy Paper. Cimera: April, 2005. P.27-28.

odsված են գերակա իրավական ուժով»:

Մեր կողմից ֆինվոդ հարցի համար կարեւոր է համադրել Սահմանադրության 6-րդ եւ 7-րդ հոդվածները, որ ասվում է, որ Վրաստանը ճանաչում ու լիարժեք է մարդու համընդհանուր իրավունքներն ու ազատությունները «որոնք հավերժ եւ քաճառագույն մարդկային արժեքներ»: Ավելին, «իշխանությունն իրկանացնելիս ժողովուրդն ու ղեկավարները սահմանափակված են անմիջականորեն գործող այս իրավունքներով ու ազատություններով» (հոդված 7): Իրոք՝ եթե Վրաստանը ճանաչում ու լիարժեք է մարդու համընդհանուր իրավունքներն ու ազատությունները, եւ Վրաստանի օրենսդրությունը համապատասխանում է միջազգային իրավունքի համընդհանուր նորմերին ու սկզբունքներին, ապա էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք մարդու համընդհանուր իրավունքների եւ ազատությունների մաս, անմիջականորեն գործող են, քանի որ դրանք «ներդրված են ակտիվ սկզբունքով օժտված են գերակա իրավական ուժով» (մաս 2, հոդված 6): Սակայն իրականությունը (ինչպես եւ հետխորհրդային ղեկավարների մեծամասնությունում) հեռու է Վրաստանի սահմանադրությունում ամրագրված նորմերից եւ կայանում է նրանում, որ փոքրամասնությունների իրավունքներն ու ազատությունները ոչ միայն չեն համապատասխանում միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին եւ նորմերին, այլ նաեւ զբաղված են վրացական օրենսդիր եւ, առավել էս, գործադիր իշխանությունների ուժադրությունից:

Այնուհետեւ, Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում հայտարարվում է անկախ ռասայական, լեզվական, կրոնական, ազգային եւ էթնիկական դասկանելիությունից բոլոր մարդկանց օրենքի առջեւ հավասարության մասին: 19-րդ հոդվածը երաշխավորում է խոսքի, կարծիքի, խղճի, դավանանքի եւ համոզմունքի ազատությունը: Վրաստանի քաղաքացիների քաղաքական իրավունքներից է «քաղաքական կուսակցություններ եւ այլ քաղաքական միավորումներ ստեղծելու եւ դրանց գործունեությանը մասնակցելու իրավունքը» (հոդված 26): Յուրաքանչյուր ով կրթություն ստանալու եւ կրթության ձեռնարկելու իրավունք ունի, ընդ որում «ղեկավարներն ապահովում է կրթական ծրագրերի միջազգային կանոններին եւ չափանիւթներին համապատասխանությունը» (հոդված 35): Ելնելով Սահմանադրության 38-րդ հոդվածից, որն ամրագրում է քաղաքացիների իրավահավասարությունն անկախ լեզվական, ազգային, էթնիկական եւ կրոնական դասկանելիությունից՝ Վրաստանի բոլոր քաղաքացիներն ունեն հավասար իրավունքներ երկրի սոցիալական, տնտեսական, մշակութային եւ քաղաքական կյանքում: Նույն հոդվածում ասվում է, որ բոլոր քաղաքացիներն իրավունք ունեն «ազատ, առանց որեւէ խտրականության եւ միջնորդության, զարգացնելու սեփական մշակույթը,

անձնական կյանքում եւ հրապարակայնորեն օգտագործելու մայրենի լեզուն»:
Վրաստանի Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ընդգծվում է, որ. «փոքրամասնությունների իրավունքների իրականացումը չդիմաց է հակասի Վրաստանի ինքնիշխանությանը, ղեկավար կառուցվածքին, սարածային ամբողջականությանն ու քաղաքական անկախությանը»: Հետագայում է նշել այն փաստը, որ Սահմանադրության 3-րդ գլխի նվաճված իրավունքներից եւ ոչ մեկի համար նախատեսված չեն Վրաստանի հիմնական օրենքի 46-րդ հոդվածում ամրագրված արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ գործող սահմանափակումները:

Ներկայումս Վրաստանում դեռ ընդունված չէ օրենք, որը փոքրամասնությունների դաժակության հարցերում ընդհանրացնում է ներքին իրավական դաժակ: Մի շարք հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ջանքերով դաժակացված էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների կարգավիճակի մասին համադասախան օրենքի նախագիծ, որի ընդունումը բոլոր կարգավիճակներում եւ խորացնել առկա իրավական քաղաքական: Որոշ միջազգային կազմակերպություններ, մասնավորապես, Փոքրամասնությունների խնդիրների եվրոպական կոնցրեսի վրացական գրասենյակը, վրացական խորհրդարանին նույնպես առաջարկեցին ընդունել նման օրենք, սակայն, Վրաստանի խորհրդարանում ներկայացված քաղաքական ուժերի մեծամասնությունը, ինչպես եւ երկրի կառավարությունը, առ այսօր նման փաստաթղթի ընդունման խնդիրն ընդհանրապես չեն մոտենում:

Այնուամենայնիվ, Վրաստանի խորհրդարանի Մարդու իրավունքների եւ քաղաքացիական համարկման հանձնաժողովը երկրում փոքրամասնությունների իրավական կարգավիճակը կարգավորող օրենսդրական կառավարների մշակումը դիտարկում է որպես իր առաջնահերթ խնդիրներից մեկը: Հանձնաժողովը, մասնավորապես, ներկայումս դաժակացվել է «Ազգային փոքրամասնությունների դաժակության ու համարկման քաղաքականության հայեցակարգի» նախագիծ: Թեւ նվաճված փաստաթուղթը գոյություն ունի դեռ օրինագծի ստեղծված, հայտարարվում է, որ այն ունենալու է հետեւյալ բաժինները.

1. Ներածություն.
2. Հայեցակարգի սկզբունքներ.
3. Ընդհանուր դրույթներ.
4. Ազգային փոքրամասնությունների ինքնաուղեկարգմանը նվիրված բաժին.

1 Towards Ratification: The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference, 19 September 2005 in Tbilisi // ECMI Report #57, December 2005. P.20-21.

5. Ազգլին, կրոնին, կրթությանը, ՁԼՄ-ներին, սոցիալ-սնեսական, հասարակական եւ հրադարակային կյանքին, արդարադասության եւ դասժական համակարգերին վերաբերող բաժիններ.

6. Եզրափակիչ դրույքներ:

Նախագծի եւ նրա վերաբերյալ Վրասանի խորհրդարանի փորձագետների մեկնաբանությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս տղնդելու, որ նեվաժ փաստաթղթի ընդունումը նեանակալից ֆայլ կլինի երկրում փոփոխման քաղաքականության հարցերում ընդհանուր օրենսդրական երջանակների ձեւավորման ուղղությամբ²: Դրա հետ մեկեղ, դեեք է նեել, որ օրինագիժը փոփոխման քաղաքականության լեզվական եւ կրթական ոլորտներում առավել կենսական խնդիրների լուծման, ինչդեա նաեւ երկրի հասարակական-ֆադաբական գորժընթացներում, մեակուրալիս ու սնեսական կյանքում փոփոխման քաղաքականության լեզվական եւ կրթական ոլորտներում առավել լայն ընդգրկման դայումաների սեղժման իրավական հասկ երջանակներ չի բուվանդակում: Օրինագժում չեն կարգավորում նաեւ եղական ինֆնակառավարման խնդիրները նրանց համախումբ բնակության երջաններում:

Ինչ վերաբերում է «ազգային փոփոխման քաղաքականության» եզրի սահմանմանը, ադա օրինագժում երվում է հետեյալ ձեւակերտումը, որի հիմնում ընկաժ է Ազգային փոփոխման քաղաքականության իրավունքների դաստայության երջանակային կոնվենցիայի վավերացման Վրասանի խորհրդարանի 2005թ. հոկեմբերի 13-ի թիվ 1938-1 բանաձեղը (Տե՛ս Հավելվաժը). «...անձանց խմբին կարող է երվել ազգային փոփոխման քաղաքականության միայն այն դեղբերում, եթե՝

- նրա անդամները Վրասանի ֆադաբացիներ են.
- նրանք երբեղում են բնակության մեժամասնությունից իրենց լեզվական, մեակուրալիս եւ էթնիկական ինֆնությամբ.
- նրանք երկար ժամանակ են բնակվում Վրասանի երաժեբում.
- նրանք Վրասանի երաժեբում են բնակվում համախումբ կերտող (հողվաժ 1.3):

Դրա հետ մեկեղ, օրինագժի հեղինակները փորձեղին որո չալիով մեղմացնել այն դրույքները, որոնք վերաբերում էին էթնիկական փոփոխման քաղաքականության կարգավիձակի երաժեբման այն անձանց վրա, որոնք երկրում համախումբ կերտող չեն բնակվում: Դա արեահայսվեց հողվաժ 1.4-ում, որեղ նեվում էր՝ «միեւնույն ժամանակ, որեւէ հակասություն չկա այն փաստի մեղ, որ մարդկանց խմբերը, որոնք համադասալսանում են վերը նեվաժ չալանիեներին,

եւ, միեւնույն ժամանակ, համախումբ կերտող չեն բնակվում, կարող են համարվել փոփոխման քաղաքականության եւ օգսվել Վրասանի սահմանադրությամբ երաժեբավորվաժ դաստայության կարգից»: Այս հասկեղումն էլ ավելի կարեուր է, եթե հաեղի առնենք, որ Վրասանի էթնիկական փոփոխման քաղաքականության ներկայացուցիչների գրեթե կեղը բնակվում է խաղը կամ եղվաժ կերտող:

Օրինագժի լեզվական հարցերին վերաբերող բաժնում էթնիկական փոփոխման քաղաքականության լեզվական հիմնարար իրավունքների մասնաեման հետ մեկեղ, ամրագրվաժ է նրանց համախումբ բնակության վայրերում սլյալ էթնիկական փոփոխման քաղաքականության լեզվով ցուցանակներ, հայեարարություններ եւ մասնավոր բնույթի այլ եղեկաեղություն փակեղներ իրավունքը (հողվաժ 5.5): Նեվում է նաեւ, որ «ազգային փոփոխման քաղաքականության համախումբ բնակության երաժեբներում եւ երջաններում, բնակավայրերի ու փողոցների անունները, ինչդեա նաեւ այլ եղանակները, կարող են նեվել ինչդեա վրացերենով... այդդեա էլ սլյալ փոփոխման քաղաքականության լեզուներով, երբ դա հնարավոր է եւ անհրաժեես» (հողվաժ 5.6):

Կրոնական հարցերին վերաբերող բաժնում, հավանաբար, գիսակցաբար երջանեղվաժ է փոփոխման քաղաքականության կրոնական միավորումներին համադասալսան իրավական կարգավիձակ ենորեղու ու գրանեղու հարցը եւ երվում է հետեյալ բավականին լորժուն ձեւակերտումը. «ազգային փոփոխման քաղաքականության դասկանող անձինք իրավունք ունեն օրենքին համադասալսան հիմնելու կրոնական հաստայություններ, կազմակերտություններ ու միություններ» (հողվաժ 6.2):

Կրթության հարցերին վերաբերող բաժնում, մասնավորադեա, նեվում է. «Ազգային փոփոխման քաղաքականության համախումբ բնակության երջաններում դեեսությունը փոփոխման քաղաքականության լեզուն ներառում է եղական դղոցներում դասավանդող առարկաների ցանկում: Դեեսությունը դեեք է համարժեք հնարավորություններ սեղժի ուսուցիչների մասնագիսական դաստայության եւ դասագրերի մասչեղության համար» (հողվաժ 7.2): Փոփոխման քաղաքականության կերտող ուսումնական ժրագրերը դեեք է մեակվեն փոփոխման քաղաքականության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ (հողվաժ 7.3), թույլաեղում է նաեւ էթնիկական փոփոխման քաղաքականության լեզուներով մասնավոր ուսումնական հաստայությունների սեղժումը (հողվաժ 7.4 եւ 7.5): Միեւնույն ժամանակ նեեւնք, որ էթնիկական փոփոխման քաղաքականության դղոցների բնականոն գորժունության համար անհրաժեես է ամրագրել այն փաստը, որ փոփոխման քաղաքականության լեզուն նման դղոցներում (ներկայումս Վրասանում գորժում է եուրղ 450 նման դղոց) դեեք է լինի ուսուցման հիմնական լեզուն: Վրացերենի ուսուցման համար հասկեղվաժ ժամերի ավելացումն, անկակաժ, անհրաժեես է, սակայն, դա

2 Տե՛ս մանրամասն՝ Svanidze G. Concept on the Policy Regarding the Protection and Integration of Persons Belonging to National Minorities in Georgia // ECMI Georgia Occasional Paper #2, Tbilisi, June 2006.

չդեմք է արվի հայերենի, ադրբեջաներենի, ռուսերենի կամ էթնիկական այլ փոխամասնության լեզվի հաշվին: Վրասսանում կրթական համակարգի գործունեության ողջ հեխտրորդային փորձը ցույց է տալիս, որ վրացերենի ուսուցմանը հասկացված ժամերի ավելացումը (ի հաշիվ այլ առարկաների) ինկնիկն բացարձակապես չի հանգեցնում դրական արդյունքների՝ հայկական եւ ադրբեջանական դպրոցների աշակերտների վրացերենի իմացության մակարդակը բացարձակապես չի բարձրանում, եթե ոչ նվազում է:

Առաջարկվող օրնագծի արդյունավետ իրականացման համար (Վրասանի խորհրդարանի կողմից դրա ընդունման դեղում) կարևոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե դրանում որքանով է համադասասխանելու ֆաղափական իրողություններին եւ իրավաբանորեն ամրագրված լինելու երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքին էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչների ներգրավման խնդիրը: Հայեցակարգի նախագծում կարևոր տեղ է հատկացված էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչների կողմից հասարակական կազմակերպությունների եւ այլ միավորումների ստեղծմանը (հոդված 10.2), սակայն, ոչինչ չի ասվում ֆաղափական միավորումների կազմավորման գործում փոխամասնությունների մասնակցության մասին: Միայն խոսվում է էթնիկական փոխամասնությունների մասնակցությամբ նրանց համախումբ բնակության վայրերում իշխանության մարմիններին կից նրանց վերաբերվող հարցերի քննարկմանը մասնակցող որոակի խորհրդակցական մարմինների ձեւավորման հնարավորության մասին (հոդված 10.7): Սակայն միմիայն խորհրդակցական մարմինների առկայությունը, որոնք փոխամասնությունների խնդիրների վերաբերյալ որոակումների կայացման գործընթացի վրա կունենան բավականին սահմանափակ ազդեցություն, չի նդաստելու նված խնդիրների լիարժեք եւ արդյունավետ լուծմանը: Ինչդեպ առդացուցում է առաջասար եվրոդական երկրների փորձը, Վրասանում փոխամասնությունների իրավունքների դաքսդանության արդյունավետ համակարգի կայացման դայմաններից մեկը կարող է լինել համադեակական մակարդակով լայն իրավասություններով օժսված հասուկ անկախ մարմնի (օրինակ՝ «էթնիկական եւ կրոնական փոխամասնությունների դաքսդանի գրասենյակի») ստեղծումը: Նված մարմինը, բնականաբար, չդեմք է կրկնօրինակի Վրասանի մարդու իրավունքների դաքսդանի գործառույթները, այլ դեմք է մասնագիտանա երկրի էթնիկական եւ կրոնական փոխամասնությունների կոնկրետ իրավունքների մեջ: Այդ եւն առաջարկում նաեւ փոխամասնությունների իրավունքների դաքսդանության խնդիրներով զբաղվող առաջասար միջազգային կազմակերպությունները, օրինակ՝ Ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ եվրոդական հանձնաժողովը (ECRI) իր

1997թ. ընդունած «Ընդհանուր ֆաղափականության քիվ 2 հանձնարարական՝ ազգային մակարդակում ռասիզմի, այլասյացության, հրեատեացության ու անհանդուրժողականության դեմ դայֆարող հասուկ մարմինների վերաբերյալ» փաստաթղթում: Նման մարմինների գործունեության բավականին հաջող օրինակներ կան բազմաքիվ եվրոդական երկրներում: Օրինակ, Ֆինլանդիայում սվյալ հարցերով զբաղվում է Փոխամասնությունների հարցերով օմբուդսմենի գրասենյակը եւ Խսրականության ազգային այսանը, Շվեդիայում՝ էթնիկական խսրականության դեմ օմբուդսմենը, Ֆրանսիայում՝ Խսրականության դեմ դայֆարի եւ հավասարության ադառովման ազգային մարմինը (HALDE), Իսալիայում՝ Ռասայական խսրականության դեմ գրասենյակը (UNAR), իսկ Շվեյցարիայում՝ Ռասիզմի դեմ դաքնային հանձնաժողովը (CFR)³: Չնայած Վրասանում ժողովրդավարացման գործընթացների զարգացմանը՝ էթնիկական փոխամասնությունների եւ ֆաղափացիական համարկման խնդիրներով զբաղվող դաքսնյաները (խորհրդականի կամ նախարարի դաքսնում) բավարար արդյունավետությամբ չեն գործում, ֆանի որ գործադիր իշխանության ներկայացուցիչներ են եւ, ելնելով իրենց կարգավիձակից, չեն կարող դառողանել լիարժեք անկախություն եւ անկողմնակալություն: Բացի դրանից, ժամանակակից Վրասանում դառալմենսարիզմի քերզարգացածության դայմաններում, նված գործառույթներին ոչ բավարար կերողով է համադասասխանում նաեւ ֆաղափացիական համարկման հարցերով խորհրդարանական հանձնաժողովը, որն իր աքխասանում բախվում է որոակի ֆաղափական խնդիրներին եւ հաձախ սսիողված լինում հաշվի նստելու փոխամասնությունների նկասմամբ ֆվեարկող մեծամասնության սրամադրությունների հետ: Այդ դասձառով, ելնելով առաջասար եվրոդական երկրների փորձից, վերոնշյալ մարմինը դեմք է գործադիր իշխանությունից որոակի անկախություն ունենա եւ իր կազմի մեջ ընդգրկի, ցանկալի է ընսության կարգով, էթնիկական փոխամասնությունների ներկայացուցիչներ, ինչդեպ նաեւ իր գործունեության մեջ հենվի համադասասխան նորմասիվ-իրավական բազայի վրա: Ինչդեպ նում է Ռասիզմի եւ ռասայական խսրականության դեմ եվրոդական հանձնաժողովը Վրասանին նվիրված իր հասուկ զեկույցում. «Ռ-ԽԵ-Հ-ն հավասում է, որ այս խնդիրները չեն կարող համարժեք լուծում սսանալ առանց օրենսդրական լիարժեք օրցանակների ձեւավորման, որոնց միջոցով յուրաֆանյուր ոք հնարավորություն կունենա անօրինական խսրականության դեղմերի դեմ բողոքներ ներկայացնելու: Հակախսրական օրենսդրության լիարժեք համակարգի

3 Examples of Good Practice: Specialised Bodies on Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level // European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2006)5. Strasbourg, January 2006. (available <http://www.coe.int/ecri>).

հիմք հանդիսանալով տեսական ծառայողի աշխատանքի գրառման համար: Տվյալ օրենքը նաև նույն է, որ տեսական կառավարման (հոդված 15) կամ տեղական ինքնակառավարման (հոդված 16) ոլորտում տեսական դաշտները գրառեցնել ձգտող անձինքն տեսք է սիրադեմներ վրացերենին: Հոդված 16-ը հիմնվում է նաև Տեղական ինքնակառավարման մասին Վրաստանի 2005թ. օրգանական օրենքի վրա, որի 10-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ. «տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքային և գործավարչական լեզուն Վրաստանի տեսական լեզուն է»:

Ընդհանուր իրավասության դասարանների մասին 1997թ. օրենքը կարգավորում է լեզվի օգտագործումը Վրաստանի դասական համակարգում: Տվյալ օրենքում (հոդված 10) ես նշվում է, որ դասավարտությունը, բացառությամբ Աբխազիայի սարածի, տեսք է սարվի վրացերենով: Դրա հետ մեկտեղ նշված հոդվածը նախատեսում է, որ դասավարտության ընթացքում տեսական լեզվին չհրապարակվող յուրաքանչյուր անձի տեսք է տեսական բյուջեի հաշվին քարգմանիչ սրամադրվի: Այդ հոդվածը կրկնում է Վրաստանի սահմանադրության դրույթը (հոդված 85), որտեղ նշվում է, որ «դասավարտությունը տեսք է սարվի տեսական լեզվով: Պետական լեզվին չհրապարակվող անձին կարող է քարգմանիչ սրամադրվել»:⁷

Գովազդի մասին 1998թ. օրենքով Վրաստանում օրենսդրոն կարգավորված է նաև լեզվի օգտագործումը գովազդային ցուցանակներում և հայտարարություններում: Գովազդային ցուցանակների վրա արված գրություններում և հայտարարություններում այլ լեզուների օգտագործումը հնարավոր է միմիայն այն դեպքում, եթե դրանց վրա տեղադրված է նաև վրացերեն ընթերցանելի քարգմանությունը:

Միևնույն ժամանակ, Վրաստանի միասնականացված ընտրական օրենսգրքը (առ 2003թ. օգոստոս ամիսը կասարված փոփոխություններով) մասնակիորեն թույլ է տալիս ընտրական գործընթացներում օգտագործելու փոփոխությունների լեզուները: Համաձայն 51.1 հոդվածի «վերաբերիլը տեսք է տղազրվի վրացերենով, իսկ Աբխազիայում՝ աբխազերենով, և, անհրաժեշտության դեպքում՝ ցանկացած այլ լեզուներով, որոնք հասկանալի են տեղական բնակչությանը»: Սակայն, ըստ Ընտրական օրենսգրքի, խորհրդարանում ընտրված անձինքն տեսք է անողայման սիրադեմներ վրացերենին (հոդված 92.1): Տվյալ դրույթը տեսք է ուժի մեջ մտնել 2005թ. հունվարի 1-ից, և, հետևաբար, կիրառվելու է հաջորդ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ՝ 2008 թվականին (հոդված 129.1): Ավելին, համաձայն Ընտրական օրենսգրքում

7 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006. P.8-9.

2005թ. ամբողջի կասարած փոփոխությունների (հոդվածներ 27.4 և 33(Գ).5) Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի և Երջանային ընտրական հանձնաժողովների բոլոր թեկնածուները տեսք է ազատորեն սիրադեմներ վրացերեն լեզվին⁸:

Դեռ նախքան «Վարդերի հեղափոխությունը», Լեզվի տեսական տեսությունը դասարատեղ Լեզվի մասին օրենքի նախագիծ, որը, սակայն, առաջ բերեց հասարակական լայն հակազդեցություն, հասկառառա՝ որոշ ՈԿԿ-ների (մասնավորապես, «Բազմազգ Վրաստան» կազմակերպության, որը միավորում է մի Եարք հասարակական կազմակերպություններ) կողմից, և ուղարկվեց վերամտեկման: Նրանց կարծիքով, օրինագիծը բովանդակում էր Վրաստանում բնակվող փոփոխությունների համար անընդունելի և խտրական մի Եարք դրույթներ: Մասնավորապես, առաջին սարքերակի ներածականում, բացի վրացերենից, բոլոր լեզուները միավորված էին «օտար» եզրի տակ: Տվյալ եզրի օգտագործումը Եարք լուրջ մտահոգություն առաջացրեց փոփոխությունների ներկայացուցիչների մոտ, որոնք դրա մեջ նախադրյալներ տեսան իրենց՝ որոշ օտարերկրացի կամ տղոտեցիկ վսարանդի դիտարկելու համար: Օրինագծի ուղղված սարքերակում «օտար լեզուներ» եզրը փոխարինվեց «ոչ տեսական լեզուներ» բառակառակցությամբ: Ինչպես, այս եզրը ես ոչ լիարժեք է, սակայն, ըստ երեսույթի, նման ձեռակերտում առաջարկողները փորձում էին հասկառառա խոտափել «սարածաԵրջանային լեզու» կամ «էթնիկական փոփոխության լեզու» եզրերի օգտագործումից:

Այն, որ տվյալ մոտեցումը բավական սարածված է Վրաստանի խորհրդարանականների և Բաղաբական ընտրախալի որոշ ներկայացուցիչների մոտ, վկայում են, մասնավորապես, «Վրաստանի լեզվական Բաղաբականությունը» զեկույցի հեղինակները⁹. «Այն տեսակերը, որ փոփոխությունները ներգաղթյալներ են, արտահասվում է նրանց կողմից, ովքեր ընդդիմանում են Սամցխե-Չալախալի հայախոտ և Քվեմո-Քարթլիի աղբրեջանախոտ բնակչությանն առավել լայն լեզվական ինքնուրույնություն տալուն: Օրինակ, Կրթության հարցերով խորհրդարանական հանձնաժողովի ղեկավար Նոդար ԳրիգալաՎիլին մերժում է որոշ Երջաններում դառնային մոտեցման և սարածաԵրջանային երկրեզու կամ եռալեզու լուծման հնարավորությունն իսկ՝ վկայակոչելով եվրոպական միալեզու ազգ-դեմությունները»: Նույն զեկույցում հիժասակվում է, որ Քաղաբացիական կրթության և մարդու իրավունքների խորհրդարանական հանձնաժողովի ղեկավար Ելենա Թեդրաձեն հայտարարում

8 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006. P.10:

9 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia.

փոփոխությունների լեզուները հանդուրժվում են, դրանք, այնուամենայնիվ, դիտվում են որդես խոչընդոտ վրացական միալեզու հասարակության սեղծման համար: Վրացական հասարակության մեջ համարվում են ընդհանրապես ըմբռնվում է որդես ձուլում ինտեգրացիայի էթնոսիս»¹³: Բացի դրանից, այն փաստը, որ ադրբեջանցիներն ու հայերը չեն խոսում վրացերենով, հաճախ մեկնաբանվում է որդես անհարգալից կամ ոչ օրինադատ վերաբերմունքի դրսևում¹⁴:

Չնայած վրացական կառավարության և միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների ֆայլերին, փոփոխությունների ներկայացուցիչների կողմից ղեկավարվող հետազոտությունները (ավելի ճիշտ՝ չհիմնարկված) հարցում ամբողջ հետազոտության ժամանակաշրջանում որևէ շեղումներ չեն նկատվում: Սակայն, Վրաստանի հայ փոփոխությունների ղեկավարները հայտարարում են, որ վրացական լեզուները հայ համայնքի ընդհանուր թվի միայն 30-40 %-ը (փաստորեն, միայն Չավախի բնակչությունը), իսկ այդ փաստից բխող հայ փոփոխությունների նկատմամբ վրացական հասարակության և ֆաղափական ընտրության ընդհանուր բացասական սրամտությունները սարսվում են համայնքի բոլոր ներկայացուցիչների վրա¹⁵:

Վրաստանի ֆաղափական դաշտի հեղինակավոր ուսումնասիրություններից մեկում¹⁶ մասնավորապես ներկայացվում են լեզվական ոլորտի հետևյալ խնդիրները.

- Բարդանում են վրաց լեզուների հետ էթնիկական փոփոխությունների փոխհարաբերությունները: Շատ հաճախ փոփոխություններն ստիպված են արթեր մակարդակի ղեկավարները հասարակության նկատմամբ արթեր մակարդակի միջոցով:
- Երկրի ներսում լուրջ դժվարություններ են առաջանում արթեր ազգություններին ղեկավարող ֆաղափացիների, հակադրաբար՝ վրացիների ու էթնիկական փոփոխությունների միջև: Խնդիրը սրվում է երիտասարդության կողմից ռուսաց լեզվի (որը խաղում է ազգամիջյան

հաղորդակցության հիմնական միջոցի դերը) իմացության մակարդակի նվազման և Վրաստանում ռուսերենի նկատմամբ վաս բացակաս բացասական վերաբերմունքի ֆոնի վրա:

- Փոփոխությունները վաս են սեղեկացվում վրացալեզու ՉԼՄ-ների միջոցով երկրի ներսում ընթացող հասարակական-ֆաղափական գործընթացների մասին: Վերջին ժամանակներում փոփոխությունների համալսումը բնակչության արթեր միջազգային կազմակերպությունների միջոցներով իրականացվել են մի քանի ծավալում նախագծեր, որոնք նախատեսում էին համավրացական հեռուստաընկերությունների և կենտրոնական քերթերի քարզանություն փոփոխությունների լեզուներով: Սակայն, նեված ծրագրերը չհասան իրենց նդասակին: Փոփոխություններն, ընդհանուր առմամբ, չեն վսահում վրացական ՉԼՄ-ների սեղեկացվող կամ էլ ղարզաղես չեն հետաքրքրում Վրաստանում սեղի ունեցող հասարակական-ֆաղափական գործընթացներով, անկախ այն բանից, թե ի՞նչ լեզվով են դրանք մասնցվում:
- Երկրի ԲՈՒՀ-եր ընդունվելու համար որդես ղարսաղի ղայման վրացերենի իմացությունը և միասնական բնության հանձնումը հանգեցնում է այն իրավիճակին, երբ, գործնականում, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներից և ոչ մեկը վրացերենին ղահանջվող մակարդակով չհիմնարկված հետաանում չի կարող բարձրագույն կրթություն սսանալ Վրաստանում¹⁷:

Որդես Վրաստանի ղեկավարության մարմիններում էթնիկական փոփոխությունների վաս ներկայացվածության հիմնական ղահանջ՝ վրացի փորձագետները, հաճախ, մասնաանում են ղեկավար լեզվի չիմացությունը: Սակայն Վրաստանի անկախացումից առ այսօր արթ 100-120 հազար հոգի ունեցող և վրացերենին ազաս իմացող թրիլիսիի հայ համայնքից ազդեցիկ ղեկավար ղահանջում ղահանջում ղահանջում է միայն մեկ մարդ¹⁸: Ճիշտ է, համեմատաբար վերջերս բավական բարձր ղահանջում նեանակվեց օտտիի՝ Չինաիղա Բեսթանան: Սակայն, ըստ երեւոյթին, Բեսթանան նեանակվել էր բացառաղես ֆաղափական իրադրությունից էլնելով՝ Հարավային Օսիայի 2004թ. ամռան դեղերից հետո վրացական կառավարությանն անհրաժեշտ էր որևէ կերով միջազգային

13 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia, P.25:

14 Նով. աբս., էջ 29-30:

15 Գոյություն ունի կայուն մոլորություն, որ վրաց մեծամասնության զգուսավոր վերաբերմունքը երկում բնակվող հայ փոփոխությունների նկատմամբ կարողված է հիմնականում Չավախում լարված իրադրության և երկնվող միջաղեղերի կամ էլ այս սարածաշրանի բնակիչների վրացերենի չիմացության հետ: Սակայն, այդ գործոնների հետ մեկեղ, ողես նաև նեվ, որ ավելի ան իրենք Չավախի հայերը դարձան վրացիների մոտ դեռ 19-րդ դարի վերջերին - 20-րդ դարի սկզբներին առաջացած թրիլիսիի հայ համայնքի բացասական բնկայման «ղահանջներ»: Չավախի հարցը հայանվեց ներկայական ֆաղափական օրակարգում (այն էլ ոչ սուր ձեով) միայն 1980-ական թթ. առաջին կեսին Իտրիայի Վրաստանում ազգայնական և հակաիտրիայի շարժումների հզորացմանը զուգընթաց:

16 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006.

17 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006, P.72-73:

18 Թրիլիսիի հայ համայնքի առաջնորդներից մեկը՝ Գ. Մուրաղանը, որը Է. Շտաղանանի օրոք ղահանջում էր էկոնոմիկայի նախարարի սեղակայի ղահանջում, իսկ ներկայումս էնեղեղիկայի նախարարի սեղակայն է:

հանրությանը ցույց տալու օտերի նկատմամբ իր վերաբերմունքի փոփոխությունը:

Հայսնի վրաց փորձագետ Գ. Նոդիան նաև նշում է, որ «չնայած լեզվի առավել լավ իմացությանը, ֆաղաֆական գործընթացների վերաբերյալ տեղեկացվածության ավելի բարձր աստիճանին, փոփոխությունների ֆաղաֆական և ֆաղաֆացիական մասնակցության մակարդակը ցրված բնակչության Երջաններում բնավ էլ բարձր չէ, իսկ երբեմն, նույնիսկ, ավելի ցածր է, քան համախումբ բնակչության Երջաններում»¹⁹: Այստիպով, ցրված սարաբնակեցումը չի վերացնում էթնիկական փոփոխությունների ֆաղաֆական ու ֆաղաֆացիական անսարբերությունը: Դա մեկ անգամ ես վկայում է Վրասանի կենտրոնական իշխանությունների ու ֆաղաֆական ընտրախավի մոտ էթնիկական փոփոխություններին ղաականող ֆաղաֆացիների, նրանց առավել էական՝ լեզվական, մեակուբային ու ֆաղաֆական ռաիերի նկատմամբ իր վերաբերմունքի ոռո զգասականացման միջոցով ղեսաիրավական, սոցիալ-սնեսական ու կրթամեակուբային սարածության մեջ համարկմանն ուղղված մսածված ծրագրի կամ նման ծրագիր իրագործելու ֆաղաֆական կամքի բացակայության մասին:

Թեև վրացական ոռո ֆաղաֆագետներ հայսարաում են, որ փոփոխությունների նկատմամբ հարձակողական ազգայնականության դրսետումները և բացասական բառաղաարի օգսագործումը վրացական հասարակության և ֆաղաֆականության վրա մեծ ներգործություն չունեն, սակայն սոցիոլոգիական հարցումների և վրացական ու միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ իրականում սվյալ սրամաղությունները բավական սարածված են: Մասնավորաղես, 2006թ. սզբներին «Լարեփոխումների ժամանակը» նախագծի Երջանակներում, ՏարածաԵրջանային մամուլի վրացական ասոցիացիան հրասարակեց Վրասանում բնակվող էթնիկական փոփոխությունների նկատմամբ ֆաղաֆականության վերաբերյալ սոցիոլոգիական հարցման արդյունքները: Ըստ այդ արդյունքների, հարցվածների 72,2%-ը նեկ էին, որ էթնիկական փոփոխությունների խնդիրը կարելի է լուծել միայն երկրի սարածից նրանց դուրս վսարելու միջոցով, 8,8%-ը հայսարաել էին, որ խնդիրը հնարավոր է լուծել նրանց ձուլելու միջոցով և միայն 18,5%-ը առաջարկել էր սեղծել այնղիսի ղայմաններ, ոռոնց առկայության դեղում փոփոխությունները հնարավորություն կսանան ղաիղանելու մեակուբային և կոնական ինքնությունը, սվորելու վրացերեն և դառնալու վրաց ղեսության ռենացման և նրանում ֆաղաֆացիական հասարակության զարգացման լիարժեք

մասնակիցներ²⁰:

Հարկ է նեկ, որ ձեականորեն Վրասանի էթնիկական փոփոխություններն իրավունք ունեն իրենց կարծիքն արսահայեելու վրացական օրենսղությունը թույլարված բուր եղանակներով (ղարբերական մամուլ, ռաղի ու հեռուստաեթեր և այլն) ու միջոցներով (վրացերենը՝ համաղեսական մակարդակով, ռուսերենը՝ այլ էթնիկական փոփոխությունների հեռ հաղորակցվելու համար, մայրենին՝ համայնքի ներսում և երկրի սահմաններից դուրս բնակվող հայրենակիցների հեռ հաղորակցվելու համար): Մակայն, դրա հեռ մեկեղ լեզվական խնդիրները կարգավորող ներին նորմասիվ-իրավական բազան չի համաղասասիսանում առկա իրողություններին, և անհրաժեռ է սվյալ ողրոում միջազգային և եվրողական փորձի առավել գործուն կիրառումը: Դա հաավի առնելով, ղեսք է ընդգծել, որ **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների ղաեսղանության 1995թ. Երջանակային կոնվենցիան, ՏարածաԵրջանային և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրողական խարիան, Ազգային փոփոխությունների լեզվական իրավունքների մասին 1998թ. Օսղի հանձնարարականները** և հարցին վերաբերող այլ միջազգային-իրավական փաստաթղթերը կարող են և ղեսք է ծառայեն ոռղես ժողովրղավարական նորմերի չափորոչիչ հիմք Վրասանի ներին օրենսղության համար:

Վերը նեվածի լույսի ներո, մասնավորաղես, կարեուր են **Օսղի հանձնարարականների** մի ռարք դույթներ: Դրանցում ազասորեն միավորումներ սեղծելու իրավունքը կաղակցվում է, ըստ սեփական հայեեղողության, լեզվի օգսագործման իրավունքին: Ավելին, ղեսությունը չի կարող խսրականություն դրսետել նեված մարմինների նկատմամբ (էթնիկական փոփոխությունների միավորներ- *հեղ.*) հիմք ընղունելով լեզուն և չի կարող ոչ ղաեսաձ կարգով սահմանափակել այդ մարմինների ղեսական բյուջեից, միջազգային կամ մասնավոր աղբյուրներից ֆինանսական աջակցություն սսանալու իրավունքը (կեռ 6):

Օսղի հանձնարարականներում նեմարվում է «մայրենի լեզվի օգսագործման ազասություն» և «ԶԼՄ-ների ազասություն» հասկացությունների փոխկաղակցվածությունն ու անփակեղիությունը, ինչի մասին, մասնավորաղես, ասվում է. «հեռարձակման միջոցների ղեսական կարգավորումը հենվում է առարկայական և ոչ խսրական չափանիեների վրա և չղեսք է օգսագործվի փոփոխությունների կողմից սեփական իրավունքների իրականացման առջեու սահմանափակումներ դնելու համար» (կեռ 8):

19 Нодиа Г. Политичность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.64-65.

20 Соцпрос: 72,2% - заменьшинствам в Грузии не место // www.regnum.ru/news/584759.html, 04.02.2006.

Տվյալ էքնիկական փոփոխմանության լեզվով հեռաձայնման ծավալն ու որակը ողիղ («համաչափ») կախվածության մեջ է դրվում փոփոխմանության քվաֆանակից ու խտությունից եւ տեսք է համադասասխանի նրա վիձակին ու կարիքներին (կէս 9): Մասնաւեւում է «արսասահմանից հեռաձայնվող զանգվածային լրատւության միջոցներին» ազատ ելք ունենալու վրա, որը չտեսք է սահմանափակվի «ոչ տասած կերտով» (կէս 11):

Էքնիկական փոփոխմանություններին տասկանող անձանց կողմից տեսական լեզուն իմանալու եւ օգտագործելու որոշակի տարաւորությունը սահմանվում է հանձնարարականների «Տնեստական կյանք» խորագիրը կողք բաժնում, որի 12-րդ կէտի դրոյքով «տեսությունը կարող է տահանջել տեսական լեզվի լրացուցիչ օգտագործում... միայն այնտեղ, որտեղ կարող է ի հայտ գալ օրինական հանրային ատ»:

Հանձնարարականների 14-րդ կէտում խտվում է էքնիկական փոփոխմանություններին տասկանող անձանց վարչական մարմինների հետ ատումներում մարտելի լեզուն օգտագործելու համարժեք հնարաւորություններ տալու մասին, «հասկաղես տարածաւորաններում ու վարտում, որտեղ այդ անձինք դրանում ցանկություն են հայտնում, եւ որտեղ նրանք նեանակալից քվով ներկայություն ունեն»: Դրանից բխում է հանձնարարականի հաջորդ կէտը. «տարածաւորաններում եւ վարտում, որտեղ ազգային փոփոխմանություններին տասկանող անձինք նեանակալից քվով ներկայություն ունեն, տեսությունը միջոցներ է ձեռնարկում տեսական մարմինների ընտրովի անդամների կողմից այդ մարմինների հետ կաղված գործունեություն իրականացնելիս նաեւ ազգային փոփոխմանության լեզվի օգտագործման հնարաւորության աղաղակման համար»:

Անկախ ազգային հաստատություններին, իչտիսիք են մարդու իրաւունքների տաշտանը կամ մարդու իրաւունքների հարցերով հանձնատողովները, դիմելու միջոցով էքնիկական փոփոխմանությունների լեզվական իրաւունքների տաշտանության իրաւունքը տեսք է երաշխաւորվի տեսության կողմից (կէս 16):

Այտիսով, էքնիկական փոփոխմանություններին տասկանող անձանց լեզվական իրաւունքներում դիտվում է հետեւյալ օրինաչափությունը. տեսությունը, որի ֆաղաֆացին է էքնիկական փոփոխմանության լեզվի կողքը, տեսք է, աղաղինը՝ ստեղծի այդ լեզվից օգտվելու համար համադասասխան տայմաններ (ոչ խտական վերաբերմունք, այլ անձանց հետ նույն լեզվով հաղորդակցվելու սահմանափակման բացաղում, լեզվի զարգացման եւ ուտումնասիրության համար բարենտաս տայմանների ստեղծում եւ այլն), եւ, երկրորդ՝ աղաղակի լեզվական իրաւունքների խախտումներից տաշտանվելու իրական մեխանիզմներ:

Օտրոյի 1998թ. հանձնարարականները կաղմված են տեսությանը տարաւորեղնող դիրքից: Դրանք լեզվական իրաւունքները հաձախ կաղում են նաեւ տվյալ արջաններում ու վարտում էքնիկական փոփոխմանությունների նեանակալից քվով ներկայության հետ:

Տարածաւորանային եւ փոփոխմանությունների լեզուների 1992թ. երտողական խարտիան տալիս է «տարածաւորանային լեզվի կամ փոփոխմանության լեզվի օգտագործման տարածք» հասկաղության բնորոշումը: Դա «աշխարհագրական արջան է, որտեղ նեւած լեզուն այնտիսի քվով մարդկանց հաղորդակցության միջոց է, որն աղաղացնում է ներկա Խարտիայով նախատեւած տաշտանության ու խախտուման տարեր միջոցների ձեռնարկումը» (ողոված 1): Խարտիան հոչակում է, որ տեսությունները տեսք է իմնեն իրենց ֆաղաղակաղությունը, օրենտությունն ու գործունեությունը այնտիսի նաղատակների եւ սկղբումքների վրա, ինչտիսիք են «տարածաւորանային լեզուների եւ ազգային փոփոխմանությունների լեզուների հասարակական եւ անձնական կյանքում օգտագործման աղակցությունը եւկամ խախտումը» եւ «ներկա Խարտիայով ընդղղկող ողորտներում միջազգային փոխանակման համադասասխան տեսակներին աղակցության ցուղաղերումը երկու եւ աղելի տեսություններում նույն կամ նույնանման ձեւով օգտագործվող փոփոխմանությունների լեզուների կիրաղկմամբ» (ողոված 7): Միանեանակ է, որ Խարտիայի տվյալ բնորոշումներն աղբողջովին կիրաղելի են Մամղխե-Ձաղաղաղի եւ Քվեւն-Քարղիի տարածաւորանների համար:

Ազգային փոփոխմանությունների իրաւունքների տաշտանության մասին 1995թ. արջանակային կոնվենցիայի 15-րդողովածը տարաւորեղնում է տեսություններին «ստեղծել անհրաձեշ տայմաններ ազգային փոփոխմանություններին տասկանող անձանց աղյունաղես մասնակցությունը մեակտրային, հասարակական եւ տնեստական կյանքում, ինչտես նաեւ տեսական գործունեության մեջ, մասնաւորաղես, իրենց աղնչվող հարցերում, աղաղակելու համար»:

Իրաղիձակը, որի տայմաններում Վրասանի էքնիկական փոփոխմանությունների զղաղի քվով ներկայաղուցիչներ չեն տիրաղեսում երկրի տեսական լեզվին, հասկաղես տարածված է էքնիկական փոփոխմանությունների համաղաղմբ բնակության այնտիսի տարածաւորաններում, ինչտիսիք են Մամղխե-Ձաղաղաղի ու Քվեւն-Քարղի: Էքնիկական փոփոխմանությունների համաղաղմբ բնակության արջանների կտրածությունը երկրի կենտրոնից ոչ միայն աշխարհագրական, այլեւ սղղաղ-տնեստական ու ֆաղաղկան բնույթ ունի, ինչտես նաեւ իրեն հասկաղես զղացնել է տալիս սղղաղ-մեակտրային ողորտում: Հասկանեական է, որ հեղինակաղոր վրաղի փորձաղեսը խտում է «վրաղ

ազգաբնակչության մտահոգության» մասին, ինչը հանգեցնում է կասկածների առ այն, «որ փոփոխությունների ներկայացուցիչները ոչ բավականաչափ օրինադատ են վրացական տեսության նկատմամբ»²¹: Սակայն, վրացերենի չիմացության հետ կապված իրավիճակը եւ փոփոխությունների համախումբ բնակչության տարածաշրջանների՝ կենտրոնից սոցիալ-սնեստական եւ ֆաղափական կտրվածությունը, հիմք են սալիս խոսելու Վրաստանում վերջին տարիների ընթացքում սարվող ֆաղափականության թերի լինելու մասին: Լեզվական խտրականությունը (թեև, իհարկե, ոչ միայն այդ) հանգեցնում է այլ ազգություններին տասկանող ֆաղափացիների տեսությունից օտարանը, վերացնում վրացերենը կամավոր կերպով ուսանելու բոլոր խթանները:

Փորձագետների կարծիքով հնարավորության դեղում երիտասարդներից բացեր գերադասում են սովորել ռուսերեն կամ անգլերեն, որդեգրի մեծացնեն արագադարձելու իրենց հնարավորությունները՝ դա բացատրելով նրանով, որ Վրաստանում նրանք կմնան երկրորդ կարգի ֆաղափացիներ: «Եթե որեւէ մեկն ուզում է հասնել ավելի բարձր տաճոնների, էթնիկական տասկանելությունն ավելի կարեւոր է, քան լեզվի իրական իմացությունը»- բարունակում են փորձագետները²²:

Աղավիհներով վրացերենի ուսուցման բացառադես վարչահարկադրական մեթոդներին եւ տնդելով սեղական ինքնակառավարման, կրթության եւ դասավարության բնագավառում վրացերենի ոչ այլընտրանքային օգագործման վրա՝ Վրաստանի իշխանություններն իրականում ստանում են հակառակ արդյունք: Փոփոխությունների մայրենի լեզուների վրա ճնշման ուժեղացումը, նրանց համախումբ բնակչության երջաններում գործավարության, դասավարության, բարձրագույն ու ընդհանուր կրթության համակարգերի մեջ վրացերենի արագացված ներդրումը հանգեցնում է ոչ վրացական բնակչության էթնիկական համախումբման գործընթացների ուժեղացմանը, առաջին հերթին՝ երիտասարդության եւ էթնիկական փոփոխությունների ֆաղափականադես գործուն ներկայացուցիչների կողմից տաճոնական լեզվի չընդունման ու անգամ բոյկոտի²³:

21 *Подия Г. Политичность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.64.*

22 *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.32.*

23 Այս կտրվածով ուսանելի է հենց վրացիների օրինակը՝ Ռուսական կայության, իսկ այնտեսեւ ԽՍՀՄ-ի կազմում Վրաստանի գնվելու ընթացքում նրանց կողմից ռուսաց լեզվի ուսուցումը եւ, միաժամանակ, մայրենի լեզվի տախտանության, զարգացման եւ օգագործման անհրաժեշտության կարեւորումը: Վրացիների կողմից ռուսաց լեզվի եռանդուն եւ կամավոր ուսուցումն սկսվեց միայն այն բանից հետո, երբ ռուսական իշխանություններն սկսեցին ընդգրկել վրացական հասարակության ու ընտրականի ներկայացուցիչներին երկրի ռազմական ու ֆաղափական բյուրոկրատական աղարատում: Տարբեր նյութական բարիքներից օգսկելու եւ իրենց սոցիալական ու մասնագիտական կարգավիճակը բարձրացնելու հնարավորությունը դարձավ վրաց

Վերն ասվածի տասկերավոր աղացույց կարող է ծառայել հենց Վրաստանը՝ 1991թ. սեփական անկախության վերականգնման տախին: Խորհրդային ժամանակաշրջանում Վրաստանի բնակչության մեծամասնությունը երկրեզու էր: Ռուսերենը, վրացերենին զուգահեռ, ծառայում էր որդես տաճոնական լեզու, եւ կրթական համակարգում ու վարչարարության մեջ վրացերենի տախտանումը վրացիների համար մեծ կարեւորություն ներկայացնող ֆաղափական խնդիր էր, ինչը նդատակ ուներ տաճոնանելու սեփական ազգային ինքնությունը համադարձակ ռուսալեզու միջավայր հաստատելու Մոսկվայի փորձերից²⁴:

Լեզվական ոլորտի ներկա խնդիրներին լուծում սալու համար, վրացական իշխանությունների եւ ֆաղափական ընտրականի ֆաղափական վերաբերմունքի հետագա ազատականացմանը զուգահեռ, անհրաժեշտ է մարդու եւ էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների տաճոնանության բնագավառում առկա միջագգային ու եվրոպական փորձի առավել խոր կիրառում: Քաղափական (ԵԱՀԿ) կամ իրավական (Եվրախորհուրդ) տարադիր ուժ ունեցող վերոնշյալ փաստաթղթերի «լեզվական» նորմերը Վրաստանի ներքին օրենսդրության ձեւավորման եւ զարգացման համար բավարար նորմատիկային հիմք են բոլանդակում:

Խոսքի ու մայրենի լեզվի օգագործման ազատությունը՝ ազատություն է հենց ըստ բնորոշման, այն իրավունք է, այլ ոչ թե տարտականություն: Միեւնույն ժամանակ, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները տեսության ֆաղափացիներ են, եւ դա անխոսափելիորեն մասնաճում է իր ֆաղափացիության երկրի տեսական լեզվին տիրադեսելու որոշակի տարտականության վրա: Պեսությունը, իր հերթին, դրա համար սեղոնում է բարենդատ տայմաններ, սակայն, ոչ մի դեղում՝ մայրենի լեզվին տիրադեսելու կամ օգագործելու ազատության եւ իրավունքի սահմանափակման հաւելին: Էթնիկական փոփոխություններին տասկանող անձինք տես է իրավունք

բնակչության կողմից ռուսերենը սովորելու առավել գործուն խթաններից մեկը: Դրա հետ մեկտեղ, վրացերենի օգագործումը վրացական մեթոդներով սահմանափակելու (ինչդես, օրինակ, 1976-77թթ. խորհրդային հանրադեսությունների նոր Սահմանադրությունների ընդունման ընթացքում) կամ էլ ազգային որոշ խորհրդանիշների նեանակությունն արեղգրելու Մոսկվայի բոլոր փորձերը հանգեցրել են բողոքի զանգվածային գործողությունների (ինչդիտիվ են, օրինակ, 1956թ. մարտի 9-ի դեղմերը Թբիլիսիում):

Վրացիները ռուսերենը սովորել են կամավոր կերպով, քանի որ որոշակի հանգամանքների բերումով Խորհրդային Միությունում կարող էին հասնել բարձրագույն տաճոնների, ներառյալ՝ տեսության դեկավարի տաճոնը: Իսկ հետխորհրդային Վրաստանի իրականության մեջ, երբ նրա անկախ գոյության 15 տարիների ընթացքում Մամջիսե-Ձավախի մահանգի (իր գրեթե 60% հայ բնակչությամբ) դեկավար էթնիկ հայ չի նեանակվել, զարմանալի չէ, որ երկրամասի հայ բնակչությունը չի ցուցաբերում տեսական լեզուն սովորելու որեւէ ցանկություն:

24 Տե՛ս *Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.5.*

ունենան օգտագործելու մայրենի լեզուն ինչդեռ Վրասանի ներսում, այդդեռ էլ երկրից դուրս իրենց հայրենակիցների հետ կապեր հաստատելու համար, ինչդեռ նաև ունենալ այդ իրավունքի բնական շարունակություն հանդիսացող խոսքի, սեփական կարծիքը բոլոր մասշտիպի ձևերով ու միջոցներով արձանագրելու ազատություն իր ֆաղափարական դասկանելության դեմքի օրենսդրության Երջանակներում (ակնհայտ է, որ ներքին օրենսդրությունը դեմ է համադասաստմանի միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին, ինչդեռ նաև դեմքի կողմից սահմանված միջազգային դարձվածություններին):

Նոյասակահարմար է քվում էքնիկական փոփոխությունների լեզվական զարգացման հետևյալ կառուցվածքը: Էքնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները, որդես վրացական դեմքի ֆաղափարներ, իրավունք ունեն են որոշակի դարձվածություն են կրում իրադեմքի վրացերենին²⁵, որդես Վրասանի էքնիկական բազմաթիվ փոփոխություններից մեկի ներկայացուցիչներ՝ նրանք իրավունք ունեն հաղորդակցվելու այլ էքնիկական փոփոխությունների հետ երկրի սահմաններում առավել թարածված լեզվով՝ ռուսերենով, որը դեռես յուրօրինակ *lingua franca*-ի դեր է խաղում, իսկ որդես էքնիկական ինքնության կողմեր՝ իրավունք ունեն օգտվելու իրենց էքնիկական դասկանելության լեզվով: Ընդ որում, էքնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության Երջաններում, ինչդիսին, օրինակ, Սամցխե-Ջավախքն է, էքնիկական փոփոխության լեզվին դեմ է ռվի թարածաԵրջանային լեզվի են թեղական վարչարարության ու դասավարության լեզվի կարգավիճակ: Դա լիովին համահունչ է ինչդեռ **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաճադանության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիայի, թարածաԵրջանային լեզուների 1992թ. Եվրոդական խարհայի, Ազգային փոփոխությունների լեզվական իրավունքների վերաբերյալ 1998թ. Օսթրիի հանձնարարականների** են սվյալ ոլորի միջազգային-իրավական այլ փաստաթղթերի դրուքներին, այդդեռ էլ էքնիկական փոփոխությունների խնդիրներով զբաղվող մի Եարք հեղինակավոր միջազգային կազմակերպությունների հանձնարարականներին²⁶:

25 Պեսական լեզվին իրադեմքի որոշակի դարձվածությունը քվում է ֆաղափարական հասկացությունից՝ որդես մարդու են դեմքի միջև հարաբերականորեն մեծական բնույթ ունեցող ու օրենքով կարգավորվող փոխադարձ իրավունքների ու դարձվածությունների առկայությանը արձանագրված իրավական կայուն կադի:

26 Տե՛ս օրինակ՝ Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report, May 2002; Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.

Որոշ վրացի ֆաղափարների կարծիքով Ախալքալաքի են Նինոծմինդայի Երջաններում վարչարարության մի Եարք ոլորներում խորհրդային ժամանակաԵրջանից դաճադանվող հայերենի դե-ֆակտո օգտագործումը «վրացական օրենսդրության են Վրասանի սահմանադրության կողմից խախտում է»: Սակայն, իրականում, հաճվի առնելով Վրասանի կողմից **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաճադանության մասին Երջանակային կոնվենցիայի** վավերացումը, **թարածաԵրջանային լեզուների են ազգային փոփոխությունների լեզուների վերաբերյալ Եվրոդական խարհայի** սղասվող վավերացումը, ինչդեռ նաև Եվրախորհրդի են ԵԱՀԿ-ի այլ փաստաթղթերը, սվյալ դրակիկական չի կարող աղեն համարվել վրացական օրենսդրության խախտում, ֆանի որ վերոնԵյալ միջազգային-իրավական փաստաթղթերի վավերացման ուժով դրանց դրուքները դեմ է անդայմանորեն ներգրավեն Վրասանի ներքին ֆաղափարական-իրավական իրականության մեջ: ԵԱՀԿ-ին ու Եվրախորհրդին անդամությունը, մոտակա ժամանակներում ՆԱՏՕ-ին, իսկ հեռանկարում՝ անգամ Եվրամիությանն անդամակցելու վրացական ֆաղափարական ընթրախավի հույսերը ենթադրում են, որ Վրասանը ոչ միայն կկարողանա օգտվել մասնակից-դեմքի փոփոխությունների վրա թարածվող բոլոր հնարավորություններից, այլ նաև նախասեսում են երկրի կողմից մի Եարք դայմանների կասարում են միջազգային ու Եվրոդական ֆաղափարական-իրավական հսակ չափանիւներին համադասաստմանություն:

Դրանից ելնելով՝ Վրասանի ֆաղափարական ընթրախավն ու հասարակությունը դեմ է անիճանաբար համակերպեն այն իրողության հետ, որ, օրինակ, Սամցխե-Ջավախքի կամ Քվեմո-Քարքիի հայաբնակ Երջաններն ունեն թեղական գործավարության են դասավարության մեջ, հեռուսասեսային են ռաղի հաղորդումներ հեռարձակելիս են այլ ոլորներում հայերենն օգտագործելու բոլոր իրավունքները: Սամցխե-Ջավախքի են Քվեմո-Քարքիի ֆաղափարական են լեզվական խնդիրների անեսման հեսագա փորձերը կհանգեցեն այն բանին, որ Վրասանի խորհրդարանի կողմից կընդունվեն ֆաղափարական իրողություններին են միջազգային չափանիւներին հակասող նորանոր օրենքներ: Ավելին, անգամ ընդունման դեմքում, նման օրենքները կլինեն իրականությանն այն ասիճանի չհամադասաստմանող, որ դադասադարձված են լինելու թեղական բնակչության կողմից անեսման (այսինքն, դրան դարգադես զանգվածային կերողով կխախտեն): Հեսեսաբար, վաղ թե ու, Վրասանի կառավարությունն ինքն ասիղված կլինի որոշում ընդունել դրանց չեղյալ հայարարելու կամ գործողությունը կասեցնելու մասին: Հեսխորհրդային Վրասանում դա թեղի են ունեցել բազմաթիվ անգամներ: Հակառակ դարադայում, օրինակ, թեղական գործավարության են դասավարության մեջ բացառաղես վրացերենն օգտագործելու

դա հանցին այն օրջաններում, որտեղ բնակչության 95 տոկոսը բացառապես ռուսներն էին, հանցեցնելու է միայն սոցիալ-սեփական ճգնաժամի կամ, անգամ, ֆաղափարական անհնազանդության զանգվածային ելույթների:

Ելնելով Վրասանի սահմանած միջազգային-իրավական դրամատիկություններից և չափանիշներից՝ հայերենին Չավախի սարածումը հստակ իրավական կարգավիճակի շնորհունը կենսունակ կառավարությունների կողմից լուրջ է ոչ թե որդեհ գիշում, այլ Վրասանի միջազգային-իրավական և ֆաղափարական դրամատիկությունների բնականոն կատարում ընկալվի:

Դրա հետ մեկտեղ, լուրջ է հստակեցնել խնդրի իրավաբանական եզրաբանությունը: Չավախի հասարակության կողմից Սամցխե-Չավախում հայերենին երկուրդ տեսական լեզվի կարգավիճակ շնորհելու խնդրի ֆաղափարական դրամատիկ դրամատիկական Թբիլիսիի համար իսկապես հնչում է բավականին շաճ և վաս ընկալվում վրացական հասարակության կողմից: Նույնիսկ, եթե մի կողմ բողոքներ գեներ ձեռքին Վրասանի դեմ դասերազմած արխագների կամ օրջ 30 հազար օսերի²⁷ երկուրդ տեսական լեզու ունենալու իրավունքի, և օրինադա հայ բնակչության նույնաման իրավունքից օգտվելու արդարացիության ֆաղափարական խնդիրը, հարկ է միանգամակորեն ընդունել, որ այդ հարցը լուրջ է ձեռնարկելի կոռեկց իրավաբանական եզրերով: Գեներում ենք, որ Սամցխե-Չավախի դրամատիկական բոլոր կողմերի համար ընդունելի կարող է լինել ոչ թե հայերենին երկուրդ տեսական լեզվի²⁸ կարգավիճակ սալու դա հանցը, այլ՝

27 Մասնավորապես, այն փաստի մասին, որ Վրասանում լեզվական խնդիրը մեծ չափով կախված է ոչ այնքան Վրասանի սահմանադրության որոշակի սահմանափակող դրոյթներից, ինչքան հղում են անում բազմաթիվ վրացի փորձագետներ ու իշխանության ներկայացուցիչներ, որքան ֆաղափարական կոնյուկտուրայից, վկայում է Վրասանի կառավարության կողմից 2005թ. մարտին առաջ ֆառած Հարավային Օսիայի հակամարտության խաղաղ կարգավորման նախաձեռնությունը («Initiative with Respect to the Peaceful Resolution of the Conflict in South Ossetia of March 2005»): Ըստ այդ նախաձեռնության՝ Վրասանի իշխանությունները դասրասակաւություն էին հայտնում օսերենին Հարավային Օսիայի տարածումը շնորհելու դրամատիկական կարգավիճակ, թեև դա (ելնելով որոշ վրացի փորձագետների ու ֆաղափարական գործիչների հայտարարությունների սրամարտությունից), կարծես թե, ձեռնարկներն հակասում է Վրասանի գործող սահմանադրությանն ու ներքին օրենսդրությանը:

28 Միջազգային չափանիշները չեն սալիս «դեռական» կամ «դրամատիկական լեզու» եզրերի հստակ կամ դրամատիկական սահմանում: Մովորաբար, այս երկու եզրերը տեսությունների կողմից օգտագործվում են փոխմիջոց կերտով, թեև տեսությունները հաճախ օգտագործում են առաջին եզրը սեփական սարածումը ձեռնարկված ու օգտագործվող դրամատիկական ազգային լեզվի նկատմամբ, իսկ երկուրդ եզրը՝ այլ տեսությունից փոխառված լեզվի նկատմամբ, որն այնքան լայն է կիրառվում, որ տեսության կողմից ընդունվում է որդեհ ֆաղափարների հետ հաղորդակցվելու և դրամատիկական փոխադրությունում կիրառելու միջոց: Չկա ճանաչում միջազգային չափանիշ կամ սահմանափակում այն բարցում, թե լուրջ է, արդյոք, տեսությունները էթնիկական փոփոխությունների օսերի բախերի բավարարման համար մեկից ավելի լեզու ձանաչեն որդեհ տեսական, թե ողնին միայն միակ տեսական լեզվի առկայության վրա ու ամբարցեն այն ներքին նորմալ-իրավական ակտերով: Մովորաբար, նման չափանիշները (կամ դրանց կիրառման

Սամցխե-Չավախում հայերենին սարածաշրջանային լեզվի կամ էթնիկական փոփոխությունների պաշտպանական լեզվի իրավական կարգավիճակի շնորհունը (ինչն ամբողջովին թխում է Եվրոպայի Խորհրդի վերոնշյալ իրավական նորմերի տրամաբանությունից): Վրացի ազդեցիկ ֆաղափարագետները, այդ թվում նրանք, ովքեր մեծ ավանդ ունեն ներկայիս Վրասանի ֆաղափարական գաղափարախոսության ձեռնարկման գործում, բազմիցս ընդգծել են լեզվական խնդրի նման լուծման հնարավորությունն ու ցանկալիությունը, որի ժամանակ ներքին գործավարությունը վարվելու է հայերենով, իսկ կենսուն ուղարկվող փաստաթղթերը կազմվելու են արդեն վրացերենով: Դա խնդրի լուծման լիովին բնականոն և ընդունելի ձև է, թեև սեխնիկապես փոխկադակցված Չավախի սարածաշրջանին ընդլայնված ինքնավարության սալու ոչ տակաս դժվարին խնդրին: Սակայն սվյալ դեռում կարեւոր է այլ բան՝ մի կողմից, վրացական ֆաղափարական ընտրախալի ու իշխանությունների և, մյուս կողմից, Սամցխե-Չավախի հասարակության միջև բանական փոխզիջումների որոնման գործընթացի սկիզբը: Գեներում ենք, որ սկզբունքորեն վրացական ներկա իշխանությունները կարող են դասրաս լինել նման ֆայլերի:

Եւս մեկ անգամ նեքնք, որ Չավախի հայ բնակչության, ինչպես երկրի ներսում, այդպես էլ դրա սահմաններից դուրս, մայրենի լեզուն օգտագործելու իրավունքը թխում է խոսքի ազատության, իր կարծիքը բոլոր հասանելի ձեռերով և միջոցներով արտահայտելու իրավունքից: Տվյալ դրոյթը լուրջ է իրավաբանորեն ամբարցվի Վրասանի ներքին օրենսդրության մեջ: Եվրոպայի բազմաթիվ երկրներում գործնականում կիրառվող միջազգային կոնվենցիաներն ու հանձնարարականները²⁹ կարող են Վրասանի ներքին օրենսդրության համար ժողովրդավարական նորմերի օրինակելի հիմք լինել:

Բացի դրանից լուրջ է նեք, որ սվյալ հարցը սերտորեն կադված է ոչ միայն էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների, այլ նաև մարդու հիմնարար իրավունքների դրամատիկական խնդիրների հետ, ինչը հասկապես արտահայտվում է դասական ոլորտում: Մասնավորապես, ինքնին դարզ է, որ Սամցխե-Չավախում դասավարության մեջ վրացերենի ոչ այլընտրանքային

կայուն որակիկան) կոնկրետ ձեռնարկում են արդեն էթնիկական փոփոխությունների ու տեսության օսերի փոխհամաձայնեցման արդյունում:

29 Օրինակ, ԵԱՀԿ սարածաշրջանում 8 երկիր ունեն երկու դրամատիկական լեզու, 2 երկիր (Շվեյցարիան և Բոսնիա ու Հերցեգովինան) ունեն երեք դրամատիկական լեզու, իսկ 22 երկիր, ունենալով մեկ դրամատիկական լեզու, այլ լեզուներին սալիս են հասուկ կարգավիճակ: Ընդ որում, նեքված 22 երկրներում այլ լեզուն կամ էթնիկական փոփոխությունների լեզուն կարող է ունենալ «դրամատիկական» կարգավիճակ որոշակի օրջաններում առանց այն «դրամատիկական» սահմանելու: Տե՛ս մանրամասն՝ Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.

օգտագործումը հանգեցնում է իրավադատի մարմինների կողմից զանգվածային կոռուպցիայի, կամայականությունների և այլ խախտումների³⁰։ Ինչդեռ նույն է փորձագետը. «Այդ ամենը անարդյունավետության, խտրականության և անօրինական գործընթացների մնայունության դասձառ է դառնում։ Այն իրողությունը, որ դասավարտումը Չավախում սովորաբար վրացերենով չի սարվում, ինքնին Ընդհանուր իրավասության դասարանների մասին օրենքի և Մահմանադրության խախտում է, սակայն իրականությունն այնպիսին է, որ այս օրենքների բառացի կատարումն անհնարին է։ Ավելին, դասավարտության ձգձգումները ինչդեռ նաև մի լեզվից մյուսը վաթ թարգմանելու ընդունակ մասնագետների հաճախակի դակասն, ակնհայտորեն, նվազեցնում են Չավախի իրավական համակարգի արդյունավետությունը և կարող են, անգամ, սղառնալ ֆաղափարների արդար դասավարտության իրավունքին։ Բյուրուկրասական մարմիններին օրենքով վերադասված իրավունքը մեծելու փաստաթղթերն այն հիման վրա, որ դրանք կազմված չեն դեպքային լեզվով, կարող է հանգեցնել օրենքի ընտրվի կիրառմանը և դրան հետևող հարկադրանքի ընտրվի գործադրմանը։ Թեև որակյալ թարգմանիչներ գտնելու խնդիրը նահանգային մակարդակի կառավարման մարմինների համար միշտ էլ առկա է լինելու, ...ստորին օղակներից փոփոխմանության լեզուներով փաստաթղթերի ընդունման դասավարտության օրինականացումը կարող է նվազեցնել ուժացումները, օրինականացնել գոյություն ունեցող անօրինական դրակսիկան, ինչը կարող է հանգեցնել ավելի կայուն ու արդյունավետ վարչարարության (հասկալից դասարաններում ու դասախաղությունում) և նվազեցնել չարահանումների հնարավորությունները»³¹։

Այս բոլորը ես մեկ անգամ սփողում է խորհել Չավախում, որեղ բնակչության բացառակ մեծամասնությունը սեփական ինքնակայությունն ու զարգացումը կաղում է մայրենի լեզվի հետ, Եվրոպայի խորհրդի համադասասխան նորմախիվ-իրավական ակտերի և հանձնարարականների

կիրառման անհրաժեհության մասին։ Դա դասավորեցնում է կենտրոնական իշխանություններին ընդունելու Մանցխե-Չավախի սարածաբանում հայերենի օգտագործումը երախավորելու համադասասխան դայմաններ և մեխանիզմներ։ Իրենց համախումբ բնակության բաններում մայրենի լեզվով դեպքային կառույցների հետ հարաբերելու և գործավարությունը սանելու էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների հնարավորությունը ըստ միջազգային-իրավական նորմերի էական լեզվական իրավունք է։ Նման հնարավորությունը երախավորում է, որ նրանք կարող են հասկանալ դեպքային իրենց առնչվող գործողությունները, արհայտել իրենց տեսակետները և մասնակցել համադասասխան դեպքային ֆաղափարականության մեակմանը։ Այդ հնարավորությունը նույն անձանց թույլ է սալիս նաև ակտիվորեն ներգրավելու երկրի ֆաղափարական կյանքում բազմակարծիք և բաց հասարակություն կերելու ու զարգացնելու, ինչդեռ նաև երկրի մնացած բնակչության հետ սեփական միասնությունն զգալու համար։

Նման դրակսիկայի սրամաբանական բարունակությունը դեխ է լինի նաև էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության բաններում մայրենի լեզվով ՉԼՄ-ների սեղծումն և զարգացումը։ Ներկայումս, ըստ 2004թ. հեռարձակման դրախի նոր օրենքի 16-րդ հոդվածի, հանրային հեռուստատեսությունը դասավորված է օգտագործել փոփոխությունների լեզուները հեռուստահաղորդումներում և թողարկել էթնիկական փոփոխություններին հետաբրող հաղորդումներ։ Բազմազգ ֆաղափարական հասարակության մեջ ժողովրդավարական-իրավական բարեփոխումների իրական արդյուններից մեկը՝ ազգամիջյան բեանմանի հրահրման նդասակով ՉԼՄ-ների և խոսի ազատության իրավունքի օգտագործումը բացառող ներդեպական մեխանիզմների սեղծումն ու ամրացումն է, ինչը բխում է ԵԽ և ԵԱՀԿ բանակներում սանձանած մի բար ֆաղափարական և իրավական դասավարտությունների կատարմից։

2.3. Կրթության և մեակույթի ազատություն

Կրթության մասին 1997թ. Վրասանի նախորդ օրենքը էթնիկական փոփոխություններին դասկանող անձանց սալիս էր մայրենի լեզվով կրթություն սանալու իրավունք։ Օրենքի 4-րդ հոդվածում սալում էր, որ «Պեսությունը, ինքնակառավարման տեղական մարմինների միջնորդությամբ, Վրասանի այն ֆաղափարների համար, որոնց մայրենի լեզուն վրացերենը չէ, դայմաններ է սեղծում սարական ու միջնակարգ կրթության այնպիսի հաստատությունների կամ բաժանմունքների սեղծման գործում, որեղ ուսուցումը սարվելու է իրենց մայրենի լեզվով»։ Մեակույթի մասին 1997թ. օրենքով

30 Մասնավորաղես, Վրասանի մարդու իրավունքների դաբեղան Մ. Սուրբաիի 2005թ. դեկտեմբերի 23-ին Վրասանի Խորհրդարանում արված զեկույցում ներկայացվում են 2005թ. դեպքային լեզվի չիմացության հետեանով էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների իրավունքների խախտման փաստեր։ 2005թ. հունվարի 26-ին Վրասանի մարմիններում նախկանությունը կալանավորել է ֆաղափարներ Միջան Մարկոսյանին ու Նոբիլ Գրիգորյանին խուլիզանության մեղադրանքով։ Կալանավորումը կատարվել է օրենքի ու ընթացակարգային նորմերի կողմի խախտմամբ։ Վրացերենին չհրաղեսող հայազգի ֆաղափարներին իրավադատի մարմինների ներկայացուցիչները դասաղեղին ստորաղել վրացերեն լեզվով արձանագրություններ։ Տարածաբանում, որեղ բնակչության 60%-ը կազմում են էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներ, նման իրավախախտումները սովորական են։ Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // www.regnum.ru/news/569444.html, 07.01.2006.

31 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. P.12.

դեհությունը բոլոր Երջանների մեակության զարգացման համար լարսավորվում էր նաև հավասար լայնամաններ ստեղծել (հոդված 20):

Ներկայումս, Վրաստանում ընդհանուր էլ բարձրագույն կրթության ոլորտը կարգավորող նոր նորմատիվ-իրավական ակտեր են ընդունված, որոնցում ղեկավար լեզվի և փոխաբանությունների լեզուների օգտագործման խնդիրները փորձ է արվում կանոնակարգելու մի փոքր այլ կերպ: Ըստ Հանրային կրթության մասին 2005թ. նոր օրենքի. «հանրային կրթական հաստատություններում ուսուցման լեզուն վրացերենն է, իսկ Արխագոյայի ինքնավար մարզում՝ վրացերենը կամ արխագոյերենը» (հոդված 4.1), թեև, դրա հետ մեկտեղ, «Վրաստանի ֆաղաբացիները, որոնց մայրենի լեզուն վրացերենը չէ, իրավունք ունեն ամբողջական ընդհանուր կրթություն ստանալու իրենց մայրենի լեզվով» (հոդված 4.3): Դա, իհարկե, վկայում է այն մասին, որ Վրաստանում փոխաբանությունների լեզվով ուսուցումը դեռ արգելված չէ, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, նոր օրենքը նախատեսում է այդ բոլոր դպրոցների անցումը նոր համավրացական կրթական ծրագրերին, որոնց համաձայն 2010-2011 թթ. ոչ ուր վրացերեն լեզուն և գրականությունը, Վրաստանի ղախնությունն ու աշխարհագրությունը, ինչպես նաև այլ «սոցիալական գիտություններ» ղեխ է դասավանդվեն միայն վրացերենով (Համաձայն 5.4 և 58.5 հոդվածների):

Բարձրագույն կրթության ոլորտը կարգավորվում է Բարձրագույն կրթության մասին 2004թ. օրենքով: Տվյալ օրենքի 4-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ «բարձրագույն կրթության հաստատություններում դասավանդման լեզուն վրացերենն է, Արխագոյայում՝ նաև արխագոյերենը», թեև նույն հոդվածում կա բավականին անորոշ ձևակերպում, որ «այլ լեզուներով դասավանդումը, բացառությամբ անհասկանալի դասընթացների, թույլ է տրվում, եթե դա նախատեսված է միջազգային ղայմանագրով կամ համաձայնեցված է Վրաստանի կրթության և գիտության նախարարության հետ»: Բացի դրանից, Օրենքի 89-րդ հոդվածը հաստատում է վրացերեն լեզվով միասնական ընդունելության ֆնություններ ղեխության կողմից բոլոր հավասարմագրված ԲՈՒՀ-երի համար և որոշում է այդ ԲՈՒՀ-եր ընդունվելու համար ղարսաղիր 4 ֆնական առարկաներ, որոնք են՝ վրացերեն լեզուն և գրականությունը, ընդհանուր զարգացածությունը, օտար լեզուն (անգլերենը, գերմաներենը, ֆրանսերենը կամ ռուսերենը) և մաթեմատիկան: Օրենքի նույն հոդվածով նախատեսվում է, որ հետագա սարիներին միասնական ազգային ֆնության կազմում կընդգրկվեն նոր առարկաներ³²:

Վրթության ոլորտի ներկա նորմատիվ-իրավական բազան էթնիկական

32 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. P.9-10:

փոխանասությունների ներկայացուցիչների և, ոչ ղակաս չափով՝ փորձագետների մոտ սարակուսանքներ ու մսահոգություններ է ստեղծում: «Հայալեզու բնակչության մեծագույն մսահոգություններից մեկն է Վրաստանի ղախնության և աշխարհագրության առարկաների վրացերենով դասավանդման համակարգի նախատեսվող ներդրումը: ... Անգամ նրանք, ովքեր հավասում են, որ վրացերենի ներդրումը վերաբերվելու է միայն որոշ թվով առարկաների, երկուդում են, որ դա կարող է լինել ամբողջաղես վրացերենով ուսուցման անցման սկիզբը: ... Այդ ղախձառով հասկանալի է, որ հայախոսները վսանգ են զգալու այնֆան ժամանակ, որֆան որղես դասավանդման լեզու հայերենի կարգավիձակը երաշխավորված չէ»³³:

Միեւնույն ժամանակ, մեծ է հավանականությունը, որ Վրթության նախարարությունը հետետղականորեն արագացնելու է էթնիկական փոխանասությունների դրողներում վրացերենը ուսուցման մեջ ներմուծելու գործընթացը՝ ֆաղարկելով իր մսաղություններն այն հավաստիացումներով, թե վրացերենով դասավանդումը սարածվելու է միայն մի ֆանի առարկաների վրա. «Այն դեղղում, երբ որոշ աղղյուրներ նեում են այդ առարկաների վրացերենով դասավանդման ներդրումը 2006-ի համար, այլ աղղյուրներ հայսարարում են, որ որոշ ֆանակությամբ դրողներում ուսուցումն արղեն սարվում է երկլեզու սարբերակով, և բարեփոխումները նղղասակ ունեն բոլոր դրողներում բոլոր առարկաների ուսուցումը վրացերենով սանելը: Դա նեանակելու է փոխանասությունների լեզուներով կրթության վերացում: ... Հասկանալի է, որ հայախոս և աղղրեջանախոս Երջանների բնակչությունը երկուդում է, որ նրանց լեզուները որղես դասավանդման միջոց այլես չեն հանղործվելու»³⁴:

Վերունչյալ իրախկան նորմերը և Վրաստանի կրթական համակարգում դրանց կիրառումը լուրջ մսահոգություններ են ստաջացնում, ֆանի որ դրանք ոչ միայն պարունակում են իսրականության սարրեր, այլ նաև իրապես իտջընղոտում են էթնիկական փոխանասությունների ներկայացուցիչների երիսասարղ սերղղի երկրի հասարակական-ֆաղաբական և մշակութային կյանքին համարկանը: Միաժամանակ, դրանք լուրջ վսանգ են ստեղծում անհասի կայացման գործընթացի, էթնիկական փոխանասությունների ներկայացուցիչների իարժեք կրթություն ստանալու և նրանց էթնիկական ինֆնության ղախղանման համար: Դրա հետ մեկտեղ, այդ բոլոր ֆայերը բազմաթիվ դեղղներում ղարզաղես հակասում են միջազգային հանղության առջեւ Վրաստանի ստանձնած ղարսավորություններին և կրթության ու մեակույթի ոլորտի հիմնարար սկզբունքներին:

33 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.37.

34 Նել. աշխ., էջ 44-45.

Էթնիկական փոփոխություններին լուրջանոց անձանց կրթական իրավունքների ոլորտում գործում են հանձնարարական բնույթի ԵԱՀԿ-ի դրույթները: **Ազգային փոփոխությունների կրթական իրավունքների մասին 1996թ. Հաագայի հանձնարարականներն** սկսվում են հասկանալի «Միջազգային փաստաթղթերի ոգին» խորագրով կողմնակց: Դրանում նշված են էթնիկական փոփոխությունների դաժնամտությունները վերաբերվող ընդհանուր իրավական դրույթները և կրթության իրավունքի նկատմամբ դրանց կիրառելիության հասուկ սկզբունքները: Առաջիններին վերաբերվում են էթնիկական փոփոխությունների վիճակի բարելավումը, նրանց իրավահավասարության և խտրականության բացառման գծով սահմանափակումների կատարման ամրագրող դրույթները: Երկրորդ խմբին կարելի է դասել էթնիկական փոփոխություններին սեփական ինքնության պահպանման իրավունքի ամբողջական իրականացման համար հնարավորություններ ստեղծելու սկզբունքը, ինչը հնարավոր է «միայն այն դեպքում, երբ նրանք կրթական գործընթացի ընթացքում ձեռք են բերում մայրենի լեզվի լիարժեք իմացություն», ինչպես նաև «դեպիկան լեզվի բավարար իմացության միջոցով լայն ազգային հասարակության մեջ համարվելու» սկզբունքը (կետ 1):

Պետության կողմից, ըստ կարիքի, առկա ռեսուրսների առավելագույն օգտագործմամբ, և, ինչպես ինքնուրույնաբար, այդպես էլ միջազգային կառույցների օժանդակությամբ՝ էթնիկական փոփոխությունների լեզվական իրավունքների իրականացման համար կրթության ոլորտում հասուկ միջոցառումների ձեռնարկումը՝ նրա լիարժեքությունն է (կետ 4): Երջանային և սեղական մարմինները ղեկավարում են փոփոխությունների համար կրթության ոլորտում օժանդակ համադասասխան իրավասություններով, ինչը ենթադրում է աջակցություն «սեղական և (կամ) երջանային մակարդակում բաղաձայնության ձեռնարկման գործընթացում փոփոխությունների մասնակցությունը» (կետ 6):

Կրթական ծրագրերի ձեռնարկման գործում փոփոխությունների ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտությունը մասնաճանաչում են նաև **Լուդի 1999թ. հանձնարարականները**, որոնք հստակորեն սահմանազատում են այս հարցում դեպիկան իշխանության մարմինների և էթնիկական փոփոխությունների կազմակերպությունների լիազորությունները. «Հավելի առնելով այն հանգամանքը, որ կրթության ոլորտում չափանիշների մակարդակի լիարժեքությունը կրում են դեպիկան իշխանության մարմինները՝ փոփոխությունների կազմակերպությունները կարող են որոշել համադասասխան փոփոխությունների լեզուների, մակարդակների կամ մեկի և

մյուսի դասավանդման համար կրթական ծրագրերի բովանդակությունը» (կետ 18):

Հասակ, օրենսդրումն ամրագրված կրթական ծրագրերի գոյության անհրաժեշտության խնդրում Հաագայի հանձնարարականները հակիրճ են ու միանշանակ. «Ազգային փոփոխություններին լուրջանոց անձանց սալով սեփական կրթական հաստատություններ ստեղծելու և աջակցություն ցուցաբերելու իրավունք՝ դեպիկանները չղեկավարում են իրավունքի իրականացմանը՝ նման հաստատությունների ստեղծումը և վարումը ավելորդ կերպով դժվարացնող իրավական և վարչական ընթացակարգերի ստեղծման միջոցով» (կետ 9): Հաագայի հանձնարարականներով սահմանվում են էթնիկական փոփոխություններին լուրջանոց անձանց կրթական իրավունքներ՝ սկսած սարականից մինչև բարձրագույն կրթության մակարդակը:

Էթնիկական փոփոխությունների համար կրթության, մակարդակի ու մայրենի լեզվի միջև կաղն սահման է իր բովանդակակից արտահայտությունը Հաագայի հանձնարարականների 19-րդ կետում. «Հավելի առնելով այն կարևոր նշանակությունը, որը միջազգային փաստաթղթերը սալիս են միջմակարդակային կրթությանը և փոփոխությունների լուրջանոց, մակարդակի ու ավանդույթների նկատմամբ ուժաղությանը, դեպիկան կրթական գերատեսչությունները լուրջանում են աղաժողով համադասասխան ազգային փոփոխությունների լուրջանոց, մակարդակի ու ավանդույթների ուսումնասիրության ներառումն ընդհանուր կրթական ծրագրերի մեջ: Մեծամասնության ներկայացուցիչների կողմից ազգային փոփոխությունների լեզուների ուսուցման խախտումը նուրբանելու է դեպիկան ներառում հանդուրժողականության ու մակարդակային բազմազանության ամրադրմանը»: Էթնիկական փոփոխությունների համար կրթության ոլորտի լիարժեքական իրավական չափանիշները հստակորեն սահմանված են **Տարածաերջանային լեզուների և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիայում** և **Ազգային փոփոխությունների իրավունքների դաժնամտության մասին 1995թ. եվրոպական երջանակային կոնվենցիայում**: Առաջինը, ամբողջովին կրթության ոլորտի դրույթներին հասկացված 8-րդ հոդվածում, նախատեսում է կրթական մակարդակների հստակ սահմանազատում՝ մայրենի լեզվի ուսուցման և օգտագործման հետ փոխկաղոված: Այն նաև նախատեսում է մայրենի լեզվով բոլոր առարկաների դասավանդումը կրթական գործընթացի բոլոր համադասասխան ասիճանների վրա, եթե «ազգային փոփոխության տարածաերջանային լեզվից օգտվող անձանց թիվն աղարացնում է այդ» (մաս 2, հոդված 8): Երջանակային կոնվենցիան 12-րդ հոդվածով լուրջանում է դեպիկաններին «ազգային փոփոխություններին լուրջանոց անձանց համար, բոլոր մակարդակներով,

աղահովել կրթության մասշտիբության հավասար հնարավորություններ»:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների դաժաժանության ոլորտում միջազգայնորեն ճանաչված փաստաթղթի՝ **Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1965թ. միջազգային կոնվենցիայում**, ամրագրված է հետևյալ իրավական նորմը. «Երբ հանգամանքները այդ տրամադրում են, ղեկավարները տեղի է իրականացնում հասուկ և կոնկրետ միջոցառումներ սոցիալական, սոցիալական, մշակութային և այլ ոլորտներում, որոշ առաջնական խմբերի³⁵ կամ դրանց տասկանող անձանց տասեաճ զարգացման և դաժաժանության աղահովման նպատակով, որոշեաճի երաճխավորլի նրանց կողմից մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների ամբողջական և հավասար իրականացումը» (մաս 2, հոդված 2): Էթնիկական փոխանակությունների կազմակերպությունների, նրանց ինֆրակառուկարման տարաճային մարմինների ակտիվ և անփոխարինելի դերը կրթական հաստատությունների ստեղծման ու կառավարման գործում հիմնավորված է միջազգային իրավունքի փաստաթղթերում³⁶: Ճանաչված ու հիմնավորված է նաեւ հետևյալ սկզբունքը. թեւէ ղեկավարները վարչական միջոցներով և օրենսդրությանը համատասախան կարող է հետեւել այդ գործընթաճին (նկատի ունեն էթնիկական փոխանակությունների կողմից կրթական հիմնարկությունների ստեղծման ու կառավարման գործընթաճը), այն չղեկ է խոչընդոտի այդ իրավունքի իրականացմանը՝ ներկայացնելով անհիմն տրահանջներ, որոնք կարող են գործնականում անհնարին դարձնել էթնիկական փոխանակությունների համար իրենց սեփական կրթական հաստատությունների ստեղծումը:

Էթնիկական փոխանակությունների իրավունքների ու ազատությունների համակարգում կրթությանը հասուկ տեղ տալու միտումն ակնհայտ է մեր ժամանակների միջազգային-իրավական փաստաթղթերից շատերում: Դրանց համաձայն կրթությունն անհրաճեաճ է ոչ միայն ակադեմիական կամ տեխնիկական տրահաստության աղահովման, այլ նաեւ այնդիսի արժեքների հաստատման համար, ինչդիսիք են հանդուրժողականությունը, բազմակարծությունը, ոտսիզմի հետ չհամակերպելը:

35 Տվյալ Կոնվենցիայում «ոտսայական խտրականություն» արտահայտությունը նշանակում է ազգային կամ էթնիկական ծագման հատկանիշներով ցանկացած տարբերակում, սահմանափակում, բացառում կամ գերադասում, որը նպատակ ունի կամ հետեւանք է ֆաղափական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ հասարակական կյանքի ցանկացած այլ բնագավառում մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ոչնչացման կամ արժեզրկման» (մաս 1, հոդված 1):

36 Օրինակ, Ազգային փոխանակությունների իրավունքների դաժաժանության մասին շրջանակային կոնվենցիայի 13-դ հոդվածում. «Իրենց կրթական համակարգերի շրջանակներում, Կողմերը տեղի է ճանաչեն, որ ազգային փոխանակություններին տրահանող անձիք իրավունք ունեն ստեղծել և ղեկավարել իրենց սեփական մասնավոր կրթական և վերադաստատման հաստատություններ»:

Միջազգային իրավունքի փաստաթղթերը կրթության վերոհիշյալ արժեքների ու նպատակների հաստատման գործում գլխավոր տրահաստատանակությունը դնում են այն ղեկավարները վրա, որտեղ էթնիկական փոխանակությունները բնակվում են: Այդ ղեկավարներում միջէթնիկական ֆաղափակիթ համակերպության խնդիրը կենսականորեն կարեւոր է ներքին կայունության և արդյունավետ միջազգային համարկման համար: Նման ներաճանակ համակերպությունը, ի թիվս այլոց, տվյալ տարաճաշտանում խաղաղության ու կայունության տրահաղանման կարեւոր գործուն է:

Էթնիկական փոխանակությունների կրթական իրավունքների ոլորտում Վրաստանի ներկայիս իրավիճակը հեռու է վերոնշյալ չափանիշներից: Էթնիկական փոխանակությունների իրավունքների ու ազատությունների դաժաժանությունը տրահանջում է համալիր մոտեցում, որն իր արտահայտություն է գտնում մարդու և ֆաղափացու անձնական, ֆաղափական ու սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ճանաչման ու աղահովման մեջ: Որոշեաճի էթնիկական փոխանակություններին տրահանող անձիք հաղափարեն օտարման վիճակն ու «գետտոյացման» զգացումը, անհրաճեաճ են իրենց ֆաղափացիության ղեկության առաջնահերթ ջանքերը, ընդ որում, համալիր ու համակարգային բնոյթի ջանքեր՝ ուղղված ֆաղափացիների ոչ միայն սոցիալական, այլ նաեւ ֆաղափական իրավունքների իրական աղահովմանը:

Անհատն օտարվում է ղեկությունից, նրա ֆաղափացիական դիրքը լուտանցափաղարվում է, իրավունքի երկու (ֆաղափացի-անհատ ու ղեկություն) սուրբեկների միջեւ տարաբաճանում է ստեղծվում, եթե ղեկության մեջ չկան մարդու և ֆաղափացու իրավունքների ու ազատությունների իրականացման ու դաժաժանության հատակ ու արդյունավետ մեխանիզմներ, ինչդեւ նաեւ բացակայում է էթնիկական փոխանակությանը տրահանող անհատի իրավունքների օրենսդրական ճանաչումն ու կարգավորումը: Քաղափացիական օտարմանն ավելանում է էթնիկականը, մեկն ուճեղացնում է մյուսին և, արդյունքում, փաստացի, սակայն օրենսդրեն չամրագրված էթնիկական փոխանակությանը տրահանող անձի կարգավիճակի ֆոնի վրա, ղեկության ֆաղափացու իրավական կարգավիճակն «անհետանում» է: Այլ խոտով, էթնիկական փոխանակությանը տրահանող անձի կարգավիճակի իրավական կարգավորվածության ու դաժաժանվածության բացակայությունը հանգեցնում է էթնիկական ու ֆաղափացիական տրահանելությունների բախմանը, մարդն առաջին հերթին զգում է իր էթնիկական ինֆունությունը, իսկ ֆաղափացիական ինֆունությունը, անզամ եթե առկա է, աղա որդեւ ինչ-որ երկուրդական բան: Կոտրել ցանկացած ղեկության համար բացատական այդ միտումը հնարավոր է բացառաղես իրավական ճանաղարհով, իշխանությունների մտաճված

ֆաղափականությամբ, այդ թվում (եւ առաջին հերթին) կրթության ոլորտում:

Ինչդեռ նշում է Գ. Նոդիան Վրաստանի բազմաէթնիկականությունը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ, «դեռևս կան հաստատություններ աշխատում են բացառապես վրացերենով, գրեթե հնարավորություն չի մնացել փոփոխությունների լեզուներով բարձրագույն կրթություն ստանալու, չափազանց դժվար է վրացերեն չիմանալով աշխատանք գտնել, ՁԼՄ-ները գրեթե բացառապես վրացերենով են հեռարձակում: Դա նշանակում է, որ ոչ վրացական դոկտորների համակարգի միջոցով դեռևս սեփական աղյուսակ ֆաղափացիներին դուրս է մղում հասարակությունից, զրկում սեփական երկրում հաջողության հասնելու հնարավորությունից»³⁷:

Սակայն, կարելի է ենթադրել, որ «սեփական աղյուսակ ֆաղափացիների դուրսմղումը» սեղի է ունենում ոչ այնքան ոչ վրացական դոկտորների, որքան ֆաղափացիական ակտիվ կյանքի բոլոր ոլորտներում Վրաստանի ղեկավար լեզուն բացարձակ կամ գրեթե բացարձակ կերպով օգտագործելու միջոցով: Դա համահունչ է Գ. Նոդիայի հետագա դասողություններին. «Աղյուսակ է, երբ ղեկավարները համեմատաբար խոշոր փոփոխությունների համար ստեղծում է իրենց մայրենի լեզվով միջնակարգ կրթություն ստանալու երաշխիքներ, ընդ որում՝ ոչ թե մասնավոր դոկտորների գործունեությունը թույլ տալու կամ արժեքներ..., այլ դրանք ֆինանսավորելու միջոցով: Փոփոխությունների ներկայացուցիչները դեռ է իրական հնարավորություն ունենան կրթական համակարգի միջոցով դաստիարակելու սեփական մշակութային եւ լեզվական ինքնությունը: Այդ դասձառով ոչ վրացական դոկտորների համակարգը սկզբունքորեն դեռ է դաստիարակի»³⁸:

Կրթության բոլոր մակարդակներում վրացերեն լեզվի արագացված ներդրման տրակտիկան ոչ միայն խնդիրը չի լուծում, այլ, ընդհակառակը, բարդացնում է այն: Ինչդեռ վկայում է Բվենո-Քարքիի որոշ աղբյուրներով բացահայտված լեզուների էթնիկական դոկտորներում վերջին մեկուկես տարում վրացերենի արագացված ներդրման փորձը, դրա արդյունքում երեւան է գալիս թերուս երեխաների մի ամբողջ սերունդ, որը գրեթե չունի որևէ տրակտիկան այն կրթական առարկաների մասին, որոնք ղեկավար լեզվով են դասավանդվում: *Նման մոտեցման վստահության արտահայտում է նաև նրանով, որ նման ուսուցման արդյունքում իրենց հասկանալի մայրենի լեզվով լիարժեք եւ բազմակողմանի կրթություն չստացած երեխաները հետագայում չեն կարող նաև վրացերենը սովորել:*

37 Нодиа Г. Политичность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.91.

38 Նով. աշխ., էջ 93:

Մյուս կողմից, վրացերեն լեզվով միասնական ազգային ֆունկցիոնների համակարգի ներդրման արդյունքում 2005թ. Չավախից դրանք հաջողությամբ կարողացան հանձնել միայն երկու երջանավարտ³⁹: Ինչդեռ գտնում են Վրաստանի էթնիկական դոկտորների բազմաթիվ ուսուցիչներ, էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակչության երջաններում վրացերենը բաց ավելի արդյունավետ են սովորում այն երեխաները, որոնք ստացել են լիարժեք միջնակարգ կրթություն մայրենի լեզվով, սակայն ունեն վրացերեն լեզվի տարրական գիտելիքներ եւ կամովին ցանկություն են հայտնել խորացնել դրանք: Պես է նաև հաշվի առնել, որ 95% հայ բնակչություն ունեցող Չավախի տարածքներում, որտեղ բնակվող ոչ մեծաթիվ վրացիներն անգամ խոսակցական մակարդակով ավելի լավ են տիրապետում հայերենին, քան վրացերենին⁴⁰, երեխաների մոտ ընդհանուր կրթական ծրագրերով վրացերենի խոր ուսումնասիրության համար առաջնայական հնարավորությունները բաց ավելի սակավ են, եթե նրանք չունեն լրացուցիչ ազդակներ: Ընդ որում, ըստ որոշ փորձագետների կարծիքի, վրացերենի ուսուցումը խառը բնակչություն ունեցող վայրերում դեռ է տարվի այլ մեթոդիկաներով եւ ծրագրերով, քան փոփոխությունների համախումբ բնակչության երջաններում⁴¹: «Վրացերենը՝ որդես ղեկավար լեզու, Վրաստանում բնակվող ազգային փոփոխությունների համար երկրորդ լեզու է, իսկ երկրորդ լեզուն՝ դա այլ սոցիալ-լեզվաբանական կասեգորիա է, եւ, հետևաբար, ենթադրում է դասավանդման այլ մեթոդիկա ու այլ մոտեցումներ: Հակառակ դեպքում՝ մենք կստանանք հակառակ արդյունքներ՝ վրացերեն լեզվով բարդացված ու ոչ դասաձև կերպով ընտրված նյութերն անհասկանալի ու անհետաքրքիր են ազգային փոփոխությունների համար, նրանք ի վիճակի չեն (հաճախ ցանկության առկայության դեպքում էլ) սովորելու ղեկավար լեզուն»⁴²:

Էթնիկական փոփոխությունների կողմից մայրենի լեզուն

39 Ընդ որում դա կապված չէր այս երեսուցյակների գիտելիքների ընդհանուր մակարդակից, քանի որ հետագայում նրանցից գրեթե բոլորն առանց որևէ խնդիրներ ունենալու մրցութային համունեններով հաջողությամբ ընդունվեցին Հայաստանի ԲՈՒՀ-եր:

40 Տվյալ փաստը արձանագրում են նաև արտասահմանյան փորձագետները. «Ալախալախի ու Նիմոմիսիայի երջաններում բանավոր հաղորդակցության մեջ օգտագործվող լեզուն գրեթե բացառապես հայերենն է: Անգամ տեղացի վրացիների մեծամասնությունը նույնպես խոսում է այդ լեզվով» - Տե՛ս մանրամասն՝ Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. P.7.

41 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.30-31.

42 Габуния К. Содействие преподаванию грузинского в качестве второго языка в регионах Грузии, компактно заселенных национальными меньшинствами // Языковая политика и образование в многоязычных обществах. Материалы конференции, Тбилиси, Грузия, 2 марта 2006 г. Женева: Cimer, Сентябрь 2006. С.22.

օգտագործելու հիմնարար իրավունքի իրականացումը, բնականաբար, կախված է այն իմաստալու նրանց հնարավորություններից: **Հասագայի հանձնարարականների** համաձայն «ազգային փոփոխությունների մասնակցող անձանց ինֆորմացիոն տրամադրման իրավունքը կարող է ամբողջովին իրականացվել, եթե նրանք ուսուցման գործընթացի ընթացքում ստանում են մայրենի լեզվի համադասասխան գիտելիքներ» (կետ 1): Ավելին, փոփոխությունների համախումբ բնակության օժանդակում փոփոխությունների լեզուներով արդյունավետ է ընդլայնված կրթությունը կարող է դառնալ ֆաղափարակապի համարված կարեւոր սարք միայն այն դեպքերում, եթե այն սարվում նաեւ այն անձանց համար, որոնք չեն յայնչեցանում էթնիկական փոփոխություններին: Դա օժանդակում է հանդուրժողականությանը, հաղորդակցության ընդլայնմանը եւ փոփոխության ու մեծամասնության միջեւ փոխըմբռնման մթնոլորտի հաստատմանը: Ընդ որում, ինչպես նշում է ԵԱՀԿ-ն, փոփոխության լեզվով վարչական եւ դատական մարմինների հետ հաղորդակցվելու իրավունքի լիարժեք իրականացման դեպքում «լեզվի ուսուցումը ղեկավարվում է սարվի նաեւ փոփոխության խմբից դուրս»⁴³: Եվրոպայի խորհուրդն իր հանձնարարականներում նույնպես ճանաչում է մեկից ավելի լեզուների իմացության կարեւորությունը որպես միջնակարգային օժանդակ, երկխոսության եւ հանդուրժողականության առավել լավ միջոց⁴⁴: Բացի դրանից, նշանակալից թվով էթնիկական փոփոխություններ ունեցող երկրների հանրակրթական դպրոցներում փոփոխությունների մակարդակի, դաստիարակության եւ կրոնի դասավանդումը նախադրյալներ է ստեղծում ներքին կայունության եւ ներդաստնության համար՝ օժանդակելով հաճախ էթնիկական փոփոխությունների մակարդակներին մեծամասնության անհետադարձության կամ առաջնորդակցվածությունից բխող ազգային անհանդուրժողականության եւ խտրականության դրսևորումների նկատմամբ կայուն, հանդուրժողական բազմաէթնիկ հասարակության կառուցմանը⁴⁵:

Այստիպով, անհրաժեշտ է ավելի լուրջ ու յուրաքանչյուր վերաբերմունք դրսևորել էթնիկական փոփոխությունների լեզուներով սարվող հանրային ու բարձրագույն կրթության խնդիրների նկատմամբ, ինչը ղեկավարվում է իր հստակ

43 Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.

44 Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (98) 6 Concerning Modern Languages, 17 March 1998.

45 Council of Europe, Explanatory Report on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, para 71.

ձեռնարկումը գտնի սլյալ ոլորտին վերաբերող Վրաստանի նորմատիվ-իրավական ակտերում: Լեզվական իրավունքների դաժարացումից համար իրավական օժանդակների ստեղծումը կարեւորագույն դրաման է փոփոխությունների հիմնարար իրավունքների մեջ հայեցողական միջամտության բացառման եւ միջազգային չափանիշների ամբողջական ներդրման համար: Էթնիկական փոփոխությունների լեզուներով ուսուցումը ղեկավարվում է դիսարկվի որպես փոփոխությունների ներկայացուցիչներին Վրաստանի ընդհանուր մակարդակի եւ կրթական դաժար առավել արդյունավետ ներգրավելու անհրաժեշտ դրաման:

2.4. Կրոնի ազատություն

Կրոնի ազատության իրավունքը մարդու իրավունքների եւ ազատությունների իրավական փաթեթի մասն է: Երբ որեւէ երկրում խախտվում են էթնիկական փոփոխության կրոնական իրավունքները, առաջ դա վկայում է սլյալ շրջանի ոչ իրավական եւ ոչ ժողովրդավարական բնույթի մասին: Կրոնական հանդուրժողականությունը հասկալիքային աջակցական ու անհրաժեշտ է մեր ժամանակներում: Կրոնական իրավունքները չճանաչելը կամ դրանց սահմանափակելը⁴⁶, եթե, իհարկե, դա չի կատարվում ներքին օրենսդրության օժանդակներում եւ միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին համադասասխան⁴⁷, անթույլատրելի է:

Կրոնի եւ համոզմունքների հիման վրա անհանդուրժողականության եւ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին հռչակագրում (ընդունվել է ՄԱԿ-ի 36/55 բանաձևով 1981թ. նոյեմբերի 25-ին) ասվում է. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խտրական վերաբերմունքի կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա որեւէ շրջանում,

46 Համաձայն **Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա անհանդուրժողականության եւ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1981թ. հռչակագրի** 6-րդ հոդվածի՝ մեկի, խղճի եւ կրոնի կամ համոզմունքի ազատության իրավունքը ներառում է, մասնավորապես, հետևյալ ազատությունները՝ կատարել դաժարացում կամ կրոնի ու համոզմունքների հիմունքով հավաքներ կազմակերպել, ստեղծել ու դասել դրա համար նախատեսված հասույք վայրեր, համադասասխան ծավալով արտադրել, ձեռք բերել եւ օգտագործել կրոնական ծեսերին ու սովորություններին առնչվող անհրաժեշտ առարկաներ ու նյութեր, գրել, տպագրել ու ստանալ այդ բնագավառներին վերաբերող համադասասխան նյութեր, կրոնի կամ համոզմունքների հարցերով դրա համար նախատեսված ճեղքում ուսուցում կատարել, դասել կրոնով եւ համոզմունքներով կարգադրվող հանգստյան օրերը, նշել տոները, կատարել դաժարացումներ, հաստատել եւ դասել կալիք կրոնի եւ համոզմունքի բնագավառի առանձին անհատների ու համայնքների հետ ազգային ու միջազգային մակարդակներում եւ այլն:

47 Չի իրականացվում կրոնական անհանդուրժողականության, լիարժեք սահմանադրական կարգի ճաղայնման փառաբանություն եւ այլ դրամաներ, նշանակ, օրհանակ, **Մարդու իրավունքների եւ հիմնական ազատությունների դաժարացումից 1950թ. եվրոպական խարտիայի** 2-րդ մասի 9-րդ հոդվածում:

հաստատության, անձանց խմբի կամ առանձին անձանց կողմից» (հոդված 2) նաև «Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա մարդկանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը մարդ անհասի արժանադասվության դեմ վիրավորանք է ու ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքների մերժում էր դասադասվում է որդես Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրով ամրագրված է մարդու իրավունքների միջազգային համաձայնագրերում մանրամասն շարադրված մարդու իրավունքների է հիմնական ազատությունների խախտում է որդես խոչընդոտ ղեկավարությունների միջև բարեկամական է խաղաղ հարաբերությունների համար» (հոդված 3):

Մարդու իրավունքների է հիմնական ազատությունների դաժակողության 1950թ. եվրոպական խարսիան ամրագրում է. «1. Յուրաքանչյուր ու ունի մտքի, խղճի է կրոնի ազատության իրավունք. այդ իրավունքն իր մեջ ներառում է իր կրոնն ու համոզմունքները փոխելու ազատություն է սեփական կրոնն ու համոզմունքները, ինչդեպ անհասադեպ այդդեպ էլ այլ մարդկանց հետ միասին հրադարակայնորեն է մասնավոր կարգով, ծիսակարգով, ուսմունքով է կրոնական ու արարողակարգային ծիսակատարությունների միջոցով դավանելու ազատություն: 2. Սեփական կրոնն ու համոզմունքները դավանելու ազատությունը ենթակա է միայն այնդիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով է անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակության մեջ հասարակական անդորրի, հասարակական կարգի, առողջության է բարոյականության դաժակողության շահերից ելնելով կամ այլ անձանց իրավունքների է ազատությունների դաժակողության համար» (հոդված 9):

Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դաժակողության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիան ամրագրում է ղեկությունների դասասխանավորությունը կրոնի ազատության դաժակողության ոլորտում. «Կողմերը դարձավորվում են ճանաչել ազգային փոքրամասնության դասկանող յուրաքանչյուր անձի՝ սեփական կրոնը կամ հավատը բացահայտ դավանելու, ինչդեպ նա է կրոնական հաստատություններ, կազմակերպություններ է միավորումներ ստեղծելու իրավունքը» (հոդված 8):

Սակայն, հետխորհրդային Վրասանի ներքին նորմատիվ-իրավական դաժի է բաղադրական իրողությունների վերլուծությունը ցույց է ցույց, որ այդ երկրում խղճի ազատության է էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժակողության ոլորտում ճիշտ իրավիճակը անբարեհաջող է:

Թե է համաձայն 1995 թ. սահմանադրության (հոդված 9) ղեկությունը ճանաչում է Վրասանի ուղղափառ եկեղեցու բացառիկ դերը երկրի դաստնության մեջ, բայց, միաժամանակ, հայտարարվում է դավանանքի լիակատար

ազատության է ղեկությունից եկեղեցու անկախության մասին: Սակայն Վրասանը հետխորհրդային միակ երկիրն է, որը չունի կրոնի կամ կրոնական միավորումների մասին առանձին օրենք, ինչը մեծ չափով բացառվում է ՎՈՒԵ-ի հակազդեցությամբ, որն օժտված է հասուկ կարգավիճակով է խոչընդոտություն ունի երկրի հասարակական-բաղադրական գործընթացների վրա: Գրա հետ մեկտեղ ՎՈՒԵ-ն ունի նեանակալից արճնություններ, այդ թվում հարկերի վճարման է գույքի սեփականության հարցերում, այն դեղում, երբ երկրի այլ կրոնական միավորումները գործնականում գուրկ են նման արճնություններից:

ՎՈՒԵ-ի հասուկ, կարելի է ասել սահմանադրական, կարգավիճակն ամրագրված է 2002թ. հոկտեմբերի 14-ին ստորագրված այսդեպ կոչված Կոնկրդասով (դաժակողության՝ «Վրասանի ղեկության է Վրասանի Առաքելական Ինքնիշխան Ուղղափառ Եկեղեցու միջև սահմանադրական համաձայնագիր»): Հականեական է, որ այդ համաձայնագրի ստորագրման նախադասարտության առնչությամբ Վրասանի խորհրդարանը հասուկ օրենք ընդունեց «Վրասանի սահմանադրության մեջ փոփոխություններ է լրացումներ կատարելու մասին», որով Սահմանադրության 9-րդ հոդվածում հայտնվեց 2-րդ կեղը, որով կանոնակարգվում է ՎՈՒԵ-ի հասուկ կարգավիճակը:

Միեւնույն ժամանակ, Վրասանի բոլոր այլ կրոնական միավորումների համար ցուս կերտով է դրված անգամ նրանց գրանցման խնդիրը: Վրասանում կրոնական կազմակերպությունների ստեղծման հետ կաղված հարցերը դեժ է կանոնակարգվեց 1997թ. ընդունած Քաղաքացիական օրենսգրքով, որի 1509-րդ հոդվածում նեվում է, որ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք են համարվում օրենսդրության համաձայն ստեղծված ոչ ղեկական կազմակերպություններ (բաղադրական կուսակցություններ, կրոնական միավորումներ է այլն): Սակայն, Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց մասին օրենքը չի նախատեսում կրոնական միավորման գրանցումը որդես իրավաբանական անձի: Ըստ այդ Օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ կեթի, իրավաբանական անձ կարող է ստեղծվել 1. օրենքին համադասասխան, 2. Վրասանի նախագահի հրամանագրով, 3. ղեկական կառավարման մարմնի վարչական ակտով: Բնականաբար, նեված դեղմերից է ոչ մեկը կիրարկելի չէ կրոնական միավորման գրանցման կամ հիմնադրման դեղում: Վրասանում կրոնական միավորումների գրանցման հարցն էլ ակելի է խճճվել «Երկրայի վկաների» գրանցման հարցով Վրասանի գերագույն դասարանի կայացրած վճից հետո, որի համաձայն կրոնական միավորումները դեժ է ունեցան հանրային իրավունքի սուբյեկտի կարգավիճակ է անթույլատրելի է կրոնական միավորումների գրանցումը որդես միություն (միավորում), այսինքն՝ Քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված

մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձ⁴⁸:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետ կրոնական ոլորտում իրավիճակն սկսեց որոշակիորեն փոխվել, սակայն, ակնհայտորեն, ոչ բավարար չափով: 2005թ. ապրիլի 5-ին Խորհրդարանը փոփոխություններ կատարեց Վրաստանի ֆաղափայկական օրենսգրքի 1509 հոդվածում, որոնց համաձայն կրոնական կազմակերպություններին, առաջին անգամ վրացական դեմոկրատիայի մեջ, որդես մասնավոր իրավունքի օտար չհետադարձող իրավաբանական անձեր գրանցվելու հնարավորություն ստացավ: Չնայած դրան, մի քանի կրոնական միավորումների գրանցման հարցը դեռևս մնում է չլուծված, քանի որ, անընդունելի համարելով որդես հիմնադրամ կամ միություն գործելը, նամանավանդ, երբ Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցին իրենից ներկայացնում է հանրային իրավունքի իրավաբանական անձ, Կաթոլիկ եկեղեցին, Հայ առաքելական եկեղեցին եւ Լյութերական-ավեսարանչական եկեղեցին հրաժարվում են մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձի կարգավիճակից: Համադասասխանաբար, նրանք լուսահանջում են կամ կրոնական միավորումների մասին իրենց օրենքի ընդունում կամ յուրաքանչյուր կրոնական համայնքի հետ առանձին համաձայնագրի ստորագրում (Կոնկորդատի օրինակով): Հետագայում էլ, որ նույնանման դիրքում ունեն նաև վրացական առաջատար իրավապաշտպաններն ու փորձագետները, մասնավորապես, Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտային Ս. Սուրբախին⁴⁹:

Վրաստանում կրոնական միավորումների գրանցման հարցը սերտորեն կապված է մի քանի ավանդական ոչ ուղղափառ դավանանքների, մասնավորապես՝ Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիների, որոնք խորհրդային ժամանակաշրջանում զրկվել են իրենց եկեղեցական կառույցներից եւ սաճարների մեծ մասից, գույքային իրավունքների հետ: Գրանցված իրավական կարգավիճակի բացակայության դրամաներում այս եկեղեցիները չեն կարող աղաչվել մի քանի կրոնական եւ դասական հուշարձանների վերադարձը, անգամ եթե վրացական իշխանությունները մոտ աղաչաբար ի վիճակի լինեն դրսևորել ֆաղափայկական կամ եւ համարձակվեն վերադարձնել այդ շինություններին իրենց նախկին տեղերին:

Խորհրդարանում Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտային սված զեկույցում այդ առնչությամբ նշվում էր. «Համաձայն վրացական դեմոկրատիայի եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջև ստորագրված Սահմանադրական համաձայնագրի՝ ուղղափառ հոգեւորականներն ազատված են զինվորական ծառայությունից, դեմոկրատիան ձանաչում է եկեղեցական դասակարգությունը, դաշտայինում

խոստովանության գաղտնիքը, մեծ կրոնական տները հայտարարում ոչ աշխատանքային օրեր, դեմոկրատիան ու եկեղեցին համագործակցում են ընդհանուր հետաքրքրություններ կայացնող արբեր ոլորտներում, եկեղեցին օգտվում է հարկային արձուցումներից, դեմոկրատիան դարձավորվում է մասնակիորեն փոխհատուցել 19-20-րդ դդ. եկեղեցուն հասցված վնասները եւ այլն: Դեմոկրատիան այդ արձուցումները չափս է միայն Ուղղափառ եկեղեցուն: Դրանով, փաստորեն, խախտվում է Սահմանադրությամբ (հոդված 38) ու միջազգային դրամանագրերով ձանաչված հավասարության հիմնարար սկզբունքը: Մինչեւ դեմոկրատիան նույնանման արձուցումներ չստանալու այլ եկեղեցիներին, վերջիններս զսնվելով ոչ հավասար վիճակում կենթարկվեն անուղղակի խտրականության»⁵⁰:

Պետք է նշել, որ մինչեւ Կոնկորդատի ստորագրումը Վրաստանի բազմաթիվ իրավապաշտպան եւ ոչ-կառավարական կազմակերպություններ ակտիվորեն հանդես էին գալիս նման իրավական ակտի ընդունման դեմ, իսկ երբ ընթացեցին նման դիրքում անարդյունավետությունը, փորձեցին գոնե խոչընդոտել այնուհետև ձեռնարկումների ընդունմանը, որոնք կարող էին լքորեն սահմանափակել երկրում խղճի ազատության իրավունքը: Ինչպես խոստովանում են իրենք վրացի փորձագետները, կրոնական բազմակարծությունն էական խնդիր է Վրաստանի համար, ու թեև կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների ֆիզիկական անվտանգությունը ընդհանուր առմամբ երախավորված է, այնուամենայնիվ, իրենց կրոնական դասակարգության դասձառով նրանք հաճախ կարող են զրկվել աշխատանքից կամ ենթարկվել հասարակական օտարակցության:

Ավելին, չնայած այն բանին, որ Կաթոլիկոս-Պատրիարք Բլիս Երկրորդ բոլոր դաշտային միջոցառումներին, որդես «ազգի հոգեւոր հայր», կանգնած է երկրի նախագահի կողմին, այնուամենայնիվ, ներկա վրացական իշխանությունների եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջև հակասություններ գոյություն ունեն: Դա բացատրվում է նրանով, որ ՎՈՒԵ-ի որոշակի օրհանակներ, ներկա վրացական իշխանությունների կողմից որդես գերակա կողմնորոշիչներ հայտարարած ու վրացական ընտրախաղի մեծամասնության կողմից կիսվող, ազատական արժեքները ընկալում են որդես Ուղղափառ եկեղեցու հիմնադրին հակասող բացահայտ սղառնալիք: Վրացի ուսումնասիրողի վկայությամբ «Վրաստանում ձեռնարկվել է դարադրամային իրավիճակ՝ վրացական ազգայնականությունը, որին բնորոշ էր կրոնին ու ուղղափառությանն աղաղակները, հակառուսական էր ու արեւմտամետ դիրքում ունեւ, իսկ Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցու ներսում հոգեւորականության աշխարհայացքի

48 Хайндрава И. Церковь в современной Грузии // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2003. С.29-30.

49 Հայցնի վրացի փորձագետ Պ.Չախաբիժիլիի (07.02.2006) եւ Վրաստանի մարդու իրավունքների դաշտային Ս.Սուրբախի (06.02.2006) հետ հեղինակի զրույցներից:

50 Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // <http://www.regnum.ru/news/569444.html>, 07.01.2006.

ձեռավորումը սեղի էր ունենում հիմնականում հակաազատական ու հակաարեւմտյան ժուսական ավանդույթների հիման վրա: ...Փորձագետների ու ազատական արժեքներ դավանող հոգեւորականության կարծիքով, Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցու հիմնական ներքին խնդիրը հենց ուղղափառ կրոնական ազգայնականությունն է, որը հանգեցնում է կրոնական ու էթնիկական փոփոխմանը: իրավունքների նկատմամբ խտրականության եւ ուղղափառության այլասերման»⁵¹: Դրա հետ մեկտեղ, վրացական ֆաղափական ընտրախառնակի բազմաթիվ արեւմտամտ գործիչների մոտ կայուն համոզմունք կա, որ ՎՈՒԵ-ն բարոնական է ակտիվորեն համագործակցել Վրաստանի եւ ԱՄՆ-ի ու եվրոպական երկրների միջոց հարաբերությունների վաթսրացմամբ բախարհագրված Ռուսաստանի որոշակի ուժերի հետ. «Դա եկեղեցական քաղաքացիական վերածում է Վրաստանում հակաարեւմտյան սրամաղդությունների ներածով օժտված գլխավոր կրթականներից մեկի, թեւ, դաժանաբան, եկեղեցին որեւէ խնդիր չի հարուցում Վրաստանի եվրոպական ու եվրասիական համարկման կողմնորոշման նկատմամբ»⁵²:

Վրաստանում խղճի ազատության եւ կրոնական փոփոխմանը ներքին իրավունքների դաժանության խնդիրը ոչ միայն սերտորեն կապված է ՎՈՒԵ-ի հասուկ դերի կամ կրոնական ոլորտը կանոնակարգող ներքին օրենսդրության անկասարտության հետ: *Շուս ավելի վստահավոր է այն իրողությունը, որ կրոնը ու կրոնական կառույցները, էթնիկական փոփոխմանը ներքին հետ կապված հարցերում եւ, հասկապես, նրանց համախոսման բնակության շրջաններում, դարձել են ներկայացրած ֆաղափական առանկասման գործոններ ու դերակատարներ*: Օրինակ, Սամցխե-Ջավախքի բազմաթիվ բնակիչների մոտ այն տրամադրությունն է ստեղծվում, որ բացասական միջադեպերը հաճախ առաջանում են ոչ այնքան կենսոնական իշխանությունների հաղթելու կամ ոչ արհեստավարձ գործողությունների հետեւանով, որքան սարածաքանում ՎՈՒԵ-ի առաջնորդարանի հետեւողական դիրքորոշման, որը դաժանորում է իշխանությունների ներկայացուցիչներին ավելի արմատական ֆայլեր ձեռնարկելու: Տեղացիները որդես օրինակ բերում են, մասնավորապես, Ախալքալաքի քաղաքի Սամսար գյուղի հայկական եկեղեցու շուրջ միջադեպին ՎՈՒԵ-ի ներկայացուցիչների մասնակցությունը, Կոնոմիդիայի քաղաքում վրացագլխի երեխաների համար որբանոցի կառուցումը եւ այլ դեպքեր, որոնք

51 Челидзе А. Этнический национализм в духовенстве Грузинской Православной Церкви // Южный Кавказ: Территории. Истории. Люди. Сборник статей, №2. Тбилиси: Фонд Г.Белля, 2006. С.137.

52 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. P.80.

հանգեցրել էին կամ կարող էին հանգեցնել սեղի բնակչության եւ Ուղղափառ եկեղեցու ներկայացուցիչների միջոց բացահայտ ընդհարումների⁵³:

Ընդ որում, խնդիրը բացարձակապես նրանում չէ, որ Վրաց ուղղափառ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիների միջոց գոյություն ունեն կրոնական խորհային որեւէ հակասություններ: Թեւ Վրաց եւ Հայ եկեղեցիների հետեւողների համար, հնարավոր է, գոյություն ունի զուտ աստվածաբանական բանավեճի առարկա, սակայն նրանց փոխհարաբերություններում գլխավոր խնդիրն այսպես կոչված «վիճելի» եկեղեցիների եւ էթնիկական փոփոխմանը ներքին կրոնական համայնքների իրավաբանական կարգավիճակի հարցերում սարբեր մոտեցումներ ունենալու եւ, դրա հետեւանով, հոգեւոր առաջնորդների կողմից նշված հարցերի ավելորդ ֆաղափականացված ընկալման մեջ է:

Ներկայումս Վրաստանի թեմը բախվում է մի բարձր դժվարությունների: Եթե 1920-ական թթ. Վրաստանում կար ավելի քան 600 հայկական եկեղեցի եւ դաժանաբանաբան կառույց, ապա ներկայումս դրանցից մնացել է ընդամենը շուրջ երկու տասնյակը: Խորհրդային սարիներին գրեթե բոլոր եկեղեցիները, բացառությամբ մեկ-երկուսի, փակվեցին: Վրաստանի անկախության հռչակումից հետո վերաբացվեց միայն մի քանի հայկական եկեղեցի, հիմնականում Սամցխե-Ջավախքի եւ Բլանո-Բարքի Ծաղկայի քաղաքի բնակավայրերում: Սակայն, ինչպես արդեն նշվել է, շատ սուր կերպով է դրված իրավաբանական գրանցման խնդիրը, չկա կրոնական հարցերը կարգավորող օրենք: Թեմի առջեւ նաեւ խորհրդային ժամանակ բռնագրավված կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված հայկական եկեղեցիները եւ կրոնական կառույցները հետ ստանալու դժվարին խնդիրն է ծառայած: Առաջնային է եկեղեցիների եւ դասական հուշարձանների վերականգնման խնդիրը: Վերջին ժամանակներում Վրաստանում նաեւ դիտվում են հայկական եկեղեցիները տրոհելու կամ վնասելու դեպքեր⁵⁴:

Ինչպես այդ առիթներով նշվում է Վրաստանի օմբուդսմենի զեկույցում. «Խորհրդային ժամանակաշրջանում Հայ առաքելական եկեղեցին Թբիլիսիում ժամերգություն էր կատարում միայն երկու եկեղեցիներում: Նման վիճակ է եւ այսօր: ...Վիճելի եկեղեցիների դաժանաբան զգալիորեն լարվել են Վրաստանի դաժանաբանների եւ Հայ առաքելական եկեղեցու միջոց հարաբերությունները: Տվյալ փուլում Հայ առաքելական եկեղեցու Վրաստանի թեմը սուր կերպով է դնում Թբիլիսիում՝ Նորաբեն եւ Ախալքալաքում՝ Մք. Նեան եկեղեցիները հետ ստանալու խնդիրը: Դաժանաբանաբան հայտարարում է, որ սվյալ եկեղեցիների

53 «Паломники» хотели обосновать в Джавахети грузинский монастырь – подробности инцидента // www.regnum.ru/news/485545.html, 18.07.2005.

54 В Ахалцихе (Грузия) неизвестные осквернили армянскую церковь // www.regnum.ru/news/640941.html, 16.05.2006.

հարցն ուսումնասիրող հանձնաժողով կարող է ստեղծվել միայն կրոնական միավորումների մասին օրենքի ընդունումից հետո, իսկ այդ օրենքի վերաբերյալ խորհրդարանն արդեն արտահայտել է իր բացասական կարծիքը: Պատիվը հարանի ղեկավարումը ... հաշվի է առնում կառավարությունը, որը եկեղեցիներն իրենց լուսնական սերերին վերադարձնելու, կամ չվերադարձնելու հարցով չի կարող միակողմանի կարգով որոշում ընդունել»⁵⁵:

Միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպություններ եւ մի Եւրոպայի երկրների կառավարություններ եւս լուրջ ուշադրություն են դարձնում երկրում կրոնական ազատության խնդիրն եւ կոչ են անում Վրաստանի իշխանություններին արդարացի կերպով լուծելու սվյալ հարցը⁵⁶: Վրաստանում խղճի ազատության ոլորտում սիրող կացությանը նվիրված ԱՄՆ դեսֆարստության 2005թ. զեկույցում մասնավորապես նշվում է, որ Հոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիներն ի վիճակի չեղան աղաքավելու խորհրդային ժամանակաշրջանում փակված եկեղեցիները եւ այլ կառույցները վերադարձնելը, որոնցից Եւրոպայում դեստության կողմից փոխանցվեցին Վրաստանի ուղղափառ եկեղեցուն⁵⁷:

Չնայած միջազգային հանրության ու բազմաթիվ վրացի իրավապաշտպանների հսակ գնահատականներին եւ հանձնարարականներին, հասկանալի է, որ Վրաց ուղղափառ եկեղեցին Եւրոպայում է բացասաբար վերաբերվել «վիճելի եկեղեցիների» խնդրին՝ սվյալ հարցն ընկալելով որդես «զրոյական գումարով խաղ» («zero sum game»): այսինքն, Հայ եկեղեցուն դասկանող կրոնական կառույցները վերադարձնելը Պատիվը հարանի որոշումները կառույցներն ընկալում են գրեթե որդես «վրացական կողմի դարսություն», եւ, համադասասխանաբար, այդ հարցը սեղափոխվում է այլեւայլ հրատարակային հայտարարությունների եւ անգամ Բաղաբական դայբարի զինանոցից վերցված «հակաբայլերի» ոլորտ, ինչը բացարձակադես չի Եաղկադվում երկու կրոնական միավորումների փոխհարբերությունների սրամարանությունը⁵⁸:

Բարբարաբար, վերջին ժամանակներում կրոնական խնդիրների հասարակական եւ Բաղաբական ընկալման մեջ որոշակի դրական փոփոխություններ են նկատվում: 2005թ. հունիսի 15-ին եւ 16-ին ստեղծվեցին միանգամից երկու կրոնական խորհուրդներ, որոնք կրոնական ոլորտում հարցերի համաձայնեցման նդասակով միավորեցին երկրում գործող հիմնական կրոնական միավորումների ներկայացուցիչներին: Առաջին կրոնական խորհուրդն ստեղծվեց Վրաստանի դատարարի նախաձեռնությամբ, իսկ երկրորդի նախաձեռնողը Վրաստանի մարդու իրավունքների դատարանն է: Ավելին, 2006թ. փեբրուարի 6-ին Մարդու իրավունքների դատարանին կից գործող կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների խորհուրդը կոչ արեց Վրաստանի կառավարությանը «հաշվի առնելով Հայ առաքելական եկեղեցու անվիճելի իրավական, դասնական եւ այլ իրավունքները» Բրան հսակ իրավական կարգավիճակ սալ եւ օժանդակել խորհրդային ժամանակներում առգրավված 6 հայկական եկեղեցիները վերադարձնելուն⁵⁹:

Իր 2005թ. դեկտեմբերի 23-ի զեկույցում Վրաստանի օմբուդսմենն առաջարկեց երկրում գործող կրոնական կազմակերպությունների գրանցման ընթացակարգում փոփոխություններ կատարել. «Այն կրոնական միավորումների հետ, որոնք չեն ցանկանում գրանցվել ըստ գործող ընթացակարգի, դես է սորագրվի համաձայնագիր, որով որոշվելու է Բրան իրավական կարգավիճակը եւ նախատեսվելու է Ուղղափառ եկեղեցու արսնությունների սարածումը նաեւ այդ եկեղեցիների վրա»⁶⁰: Իր հարցազույցներից մեկում Ս. Սուբարին, նկատի ունենալով Թիֆլիսի ՆորաԵն եկեղեցին, հետեյալն է նեղել. «Պեսությունը դես է ձեռնարկի բոլոր միջոցները եկեղեցիներն իրենց դասնական սերերին վերադարձնելու նդասակով:...Ես երբեք ի վիճակի չեմ լինելու ինձ իսկական Բիսոնյա զգալ, եթե սարածներն ու եկեղեցիները, որոնք դասնականորեն դասկանել են որոշակի կրոնական խմբին, անօրինական ձանադարեով օսարված մնան»⁶¹:

Պես է նկատի ունենալ, որ Եթե Ս.Սուբարին վայելում է Վրաստանում ներկայացված բազմաթիվ միջազգային կազմակերպությունների, վրացական կառավարության, կառավարող խորհրդարանական մեծամասնության, ինչդես նաեւ մի Եւրոպայի ոչ-կառավարական կազմակերպությունների եւ փոռձագեների աղակցությունը, սակայն դա առավելադես արտահայտվում է մարդու

55 Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // www.regnum.ru/news/569444.html, 07.01.2006.

56 Տե՛ս մանրամասն՝ Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States. Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF). Vienna, July 17-19, 2003. P.25; Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom. Washington, May 2005. P.87-90.

57 Georgia. International Religious Freedom Report - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.

58 Грузинская церковь учредила епархию на севере Армении – Армянская церковь в недоумении // www.regnum.ru/news/603949.html, 11.03.2006.

59 Հեղինակի հանդիպումը Խորհրդի անդամների եւ Վրաստանի օմբուդսմեն Ս.Սուբարին հետ (06.02.2006):

60 Տե՛ս մանրամասն՝ «Спорные церкви», манифестация греков и пропавший Молла: Доклад Народного Защитника Грузии // www.regnum.ru/news/569444.html, 07.01.2006.

61 Basilaia E. Majority Rule or Respect for Diversity? // The Messenger, 20.01.2006.

իրավունքների դաժառանգության ընդհանուր խնդիրներում, քան էթնիկական կամ կրոնական փոփոխությունների դաժառանգությունը վերաբերվող կոնկրետ հարցերում: Դրա հետ մեկտեղ, Վրասանի գործող օմբուդսմենն իր ազատական հայացքների և ՎՈՒԵ-ի նկատմամբ բռնած իր կոչոս դիրքորոշման դաժառանգով բավականին բացասակար է ընկալվում վրացական հանրության և ֆաղափական ընտրախաղի որոշակի հասվածի կողմից, ինչը բավականին կասկածելի է դարձնում կրոնական ոլորտում իրավիճակի արագ փոփոխման հնարավորությունը, որը ժառանգում է վրացական ղեկավարության կողմից ավելի հստակ ֆաղափական կամքի դրսևորում և վրացական հանրության մեջ առկա որոշ կարծրատեղիների չեզոքացում:

Վրասանում կրոնական հանդուրժողականության, խղճի իրական ազատության հաստատման և Վրասանի դաստիարակման և Հայ առաքելական եկեղեցու վերահայր թեմի միջև փոխհարաբերությունների նորմալացման ուղղությամբ իրավիճակի զարգացման հեռանկարները բարունակում են որոշակի հետևյալ գործոնները.

- Չավախում ՎՈՒԵ թեմի գործունեության ակտիվացման հետևանքով այնտեղ իրավիճակի բարդացման կայուն գործընթացները: Թեև այդ ակտիվացումը տեղի հայ բնակչության կողմից բավականին սուր և բացասաբար է ընկալվում, այն միաժամանակ վրացական հանրության և ընտրախաղի որոշակի օջանակների ընկալումներում ամրացնում է վրացական կառավարության հետ փոխհարաբերություններում Ուղղափառ եկեղեցու դիրքերը.
- Հայկական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների և վրացական մի բարձր ոչ կառավարական կազմակերպությունների դիրքորոշումների արմատականացումը, որը կառող է արտահայտվել հայկական եկեղեցիների հարցը հանգուցալուծելու ձգտմամբ՝ «անկախ այն գործընթացից, որն անարդյունավետ կերպով արդեն մի քանի տարի ընթացում է Հայ առաքելական եկեղեցու Վրասանի թեմի, Վրասանի ուղղափառ եկեղեցու և ղեկավարության միջև»⁶².
- Կրոնական հանդուրժողականության հարցերի և «վիճելի եկեղեցիների խնդիր» նախադր գործոններից խթանված բացասական ընկալումը ներկայացված հասարակական-ֆաղափական մեծարկումներում.
- Հայկական և վրացական ակադեմիական ու եկեղեցական օջանակների փոխադարձ ժառանգների ու մեղադրանքների

62 Армянские организации Грузии возмущены состоянием армянских храмов // www.regnum.ru/news/561893.html, 17.12.2005.

բարունակվող զալարած և զարգացումը⁶³, որը խորացնում է խնդիր իրարմերժ ընկալումը Թիֆլիսում, Երևանում և Մամղիսե-Չավախում:

Սակայն, հիմքեր կան հուսալու, որ չնայած բոլոր այդ գործոններին, Վրասանում կրոնական խնդիրների արդարացի լուծման հրամայականը վրացական իշխանությունների գործողություններում և մոտեցումներում աստիճանաբար ձեռք կրելի ավելի մեծ կարեւորություն և առջանահերթություն, ինչը ոչ ղակաս չափով կախված է նաև այդ հարցում երկրի հանրության, ոչ-կառավարական և հասարակական-ֆաղափական (հասկաղես, էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների բաղերը ներկայացնող) կազմակերպությունների, ինչդեպ նաև Վրասանում խղճի ազատության մթնոլորտի հաստատմամբ մտահոգված միջազգային կազմակերպությունների և ղեկավարությունների սկզբունքային դիրքորոշումից:

2.5. Քաղափական իրավունքներ և տեղական ինքնակառավարման զարգացում

Էթնիկական փոփոխությունների կարգավիճակին ու դաժառանգությունը վերաբերվող հիմնական իրավական նորմերը կարելի է բաժանել երկու խմբի: Մեկ խմբի մեջ կարելի է դասել էթնիկական փոփոխությունների կարգավիճակն ամրագրող նորմերը, որոնք ուղղված են սվյալ կարգավիճակի երաշխավորմանն ու խսրականության կանխարգելմանը, ինչդեպ նաև փոփոխություններին կոնկրետ իրավունքներով ու ազատություններով օժտող նորմերը: Մյուս խմբի մեջ կարելի է առանձնացնել տեղական ինքնակառավարման ու ֆաղափական իրավունքների ոլորտի նորմերը, որոնք, մի կողմից, բխում են առաջին խմբի նորմերից, իսկ, մյուս կողմից, հանդես են գալիս որդես էթնիկական փոփոխությունների դաժառանգությունը վերաբերվող նորմերի ամբողջության առավել իրական ու բուռնավելի արգասիք, այսինքն՝ որդես փոփոխությունների իրավական կարգավիճակի փաստացի գործողության արդյունք:

Քաղափական իրավունքներով և ազատություններով իրական օժտվածությունը, ինչդեպ նաև իշխանական արդեր մակարդակներում որոշումների ընդունման գործընթացներում մասնակցությունը կարող է իրողություն դառնալ միայն էթնիկական փոփոխության կողմից գոնե նրանց համախումբ բնակության վայրերում տեղական նշանակության իշխանական լծակների գործուն և արդյունավետ տիրաղեսման դեղում:

63 Грузинские историки возмущились работами армянских авторов // www.regnum.ru/news/637604.html, 10.05.2006.

Վերջինը ենթադրում է էթնիկական փոքրամասնությունների կողմից կոնկրետ սարածքում հանրային գործերի որոշ մասի վարման սահմանում: Խոսքը գնում է էթնիկական փոքրամասնության սարածքային ինֆրակառավարման մասին, ինչի օգնությամբ այն ներդասական ֆաղափական-իրավական նոր սուբյեկտ է դառնում: Տվյալ դեպքում էթնիկական փոքրամասնությանը կվերաբերվեն ոչ թե որդես միայն սեփական իրավունքների և ազատությունների անհասական դաշտանությանը հավակնող առանձին անհասների գումարելիի, այլ որդես համակարգի, ֆաղափական-իրավական կոլեկտիվի, իր իրավասություններից բխող լիազորություններով և իր կարգավիճակին հարիւր կառավարման համար դասախանասվությամբ:

Տարածքային ինֆրակառավարման իրավունքը սերտորեն կապված է ֆաղափացիների ֆաղափական միավորումներ ստեղծելու իրավունքի հետ: Էթնիկական փոքրամասնություններին դասկանող անձանց համար այդ ազատությունը երաշխավորված է **ԵԱՀԽ-ի Կողմնահագեյան փաստաթղթի** 32.6 կետով, **Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դաշտանության մասին 1995թ. Երջանակային կոնվենցիայի** 7-րդ հոդվածով, **Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի** 11-րդ հոդվածով և **Քաղափացիական և ֆաղափական իրավունքների դաշտանության միջազգային կոնվենցիայի** 11-րդ հոդվածով: **ԵԱՀԽ-ի Հելսինկյան համաձայնագրի** 24-րդ կետում նշվում է մասնակից դեպքությունների դարսավորությունն «ադառակվելու ազգային փոքրամասնություններին դասկանող անձանց կողմից անհասական հիմունքներով կամ այլ անձանց հետ միասին մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ազատ իրականացումը, ներառյալ լիարժեք կերպով, ըստ յուրաքանչյուր դեպքության կողմից որոշումների ընդունման ժողովրդավարական ընթացակարգի, սեփական երկրների ֆաղափական, սնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքին մասնակցությունը, այդ թվում՝ ազգային, սարածաքջանային և տեղական մակարդակներում դեկլարելու և խոհրդասվական մարմինների աշխատանքներում, մասնավորադես՝ ֆաղափական կուսակցությունների և միավորումների Երջանակներում ժողովրդավարական մասնակցության հիմունքներով»:

Դրանով մենք մոտենում ենք Վրասանի հասարակական-ֆաղափական կյանքին էթնիկական փոքրամասնությունների համարկման այնդիսի կարեորագույն գործոնին և նախադայմանին, ինչդիսին փոքրամասնությունների կամ կոնկրետ Երջանների բնակչության Եահերը ներկայացնող ֆաղափական կուսակցությունների գրանցումը և ընտրություններին մասնակցությունն է: Վրացական ֆաղափական ընտրախավն առայժմ բացասաբար է վերաբերվում էթնիկական փոքրամասնությունների ֆաղափական

կուսակցությունների գրանցմանը: Դրանց ստեղծումն ընկալվում է որդես սարածքային կամ հոգեբանական անջատակառայանությունն ուղղված ֆայլ⁶⁴: Մակայն այն դայմաններում, երբ էթնիկական փոքրամասնությունները մԵսադես մնում են վրացական հասարակությունից դուրս, երբ նրանց համար ֆաղափական առումով այժմեական և դառանցված չէ գործող համավրացական ֆաղափական կուսակցություններից և ոչ մեկը, սարածքային ֆաղափական կուսակցությունների ու Եարժումների (ինչդես, օրինակ Ջավախի «Վիրը») գրանցման ադեղիք գրկում է տեղական բնակչությանը որոշումների ընդունման գործընթացներին և իր երկրի կառավարմանը մասնակցելու իր սահմանադրական իրավունքի իրականացման հնարավորությունից: Ինչդես ադարացիորեն նԵում է գերմանացի փորձագետ Ստեֆան Օթերը «Առանց որդես «որոշակի» խումբ կազմակերպվելու և սեփական անկախ կազմակերպության, ներառյալ հասուկ կուսակցության միջոցով, սեփական խմբային մասնավոր Եահերն առաջ անելու հնարավորության, փոքրամասնությունների համարկումը կմնա տեսլական»⁶⁵:

Վրասանի ներկա ֆաղափական դաշտի այլ վրսանգավոր սնախորնիզմ է այն փաստը, որ ներկա պայմաններում էթնիկական կուսակցությունների ադեղիք հավերժացնում է այն իրավիճակը, երբ էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները միայն սնվանասպես ու չեականորեն են ներկայացված հասարակական կուսակցություններում, ինչը հիմն է ստեղծում Մանցիս-Ջավախի և Զվեան-Բարքիի սարածաքջաններում բյուրուրասխայի, ժողովրդավարական ինստիտուտների թերադազմվածության, կոռուսպացվածության և կրանայության երեուրների առնասավորման համար:

Եթե իրենց համախումբ բնակության վայրերում էթնիկական փոքրամասնությունների Եահերը ներկայացնող ֆաղափական ուժերը դաշտնադես չգրանցվեն և դրանով չներառվեն ֆաղափակիթ ֆաղափական գործընթացների մեջ, մասնակցելով տեղական և խոհրդարանային ընտրություններին, ադա դա կամրագրի ոչ դաշտնական ֆաղափական Եարժումների ստեղծման բավականին բացասական դրակիկան, որոնք գնալով

64 *Нодиа Г. Политичность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С.86.*

65 *Oeter S. Minderheiten im Institutionellen Staatsaufbau // Das Minderheitenrecht Europäischer Staaten. Teil 2, Berlin 1994. P.496. Մեքքերում ըստ Frowein J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes // Expert Study Submitted on Request of the Committee of Experts on Issue Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck-Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg / Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, DH-MIN (2000) 1, November 2000. P.4.*

արմատականապես են: Չրկված լինելով բնականոն ֆաղափական դայաֆաին մասնակցելու եւ բնակչության որոշակի հասվածի համար հրատաղ ֆաղափական դախանջներ առաջ ֆաւելու հնարավորությունից՝ դրանք սիտված կլինեն (եւ կսանան դրա համար բոլոր բարոյական հիմները) ֆաղափական դայաֆա սանելու «փողոցում»՝ առանց սահմանափակվելու սահմանադրական եւ ինսիտուցիոնալ արջանակներով: Բնական է, որ, օրինակ, Ջավախում դա կհանգեցնի միայն բացասական ներուժի կուսակմանը, ընդ որում, դա բացարձակորեն կաղված չի լինի սարածաարջանում որեւէ «իրեղենիստական» կամ «ազգայնական» սրամաղությունների աճի հետ: Ինչդեռ խոսուվանում է Գիա Նոդիան՝ չնայած այն բանին, որ Վրասանում էքնիկական փոքամասնությունները հիմնականում բնակվում են իրենց «էքնիկական հայրենիքներին» կից սարածներում, «խնդիր էքնիկական անջասողականության եւ իրեղենիստի մեջ չէ»: «Թեւ վրացիներից ոմանք կասկածում են, որ փոքամասնությունների համայնքների ներսում գոյություն ունեն քաֆկած անջասողական ձգումներ, վերջիններս չեն արսահայեղ որեւէ անջասողական դախանջներ կամ կազմակերղել իրեղենիստական արծումներ: Մսահոզվելու հիմնական խնդիրը այդ փոքամասնությունների սղիալ-ֆաղափական համարկման դակասն է եւ Վրասանի զարգացող ժողովրդավարական հասարություններին նրանց մասնակցության ցածր մակարղակը», - եզրափակում է փորձագեղը⁶⁶:

Ինչեւէ, վերջին ժամանակներում էքնիկական եւ սարածաարջանային հասկանիւով ֆաղափական կուսակցությունների սեղծման եւ զրանցման հարցի նկասմամբ մի արաֆ անվանի վրացական փորձագեղների մոսեցումների փոփոխություն է նկասվում: Գիսակցվում է, որ Վրասանի բնակչության զգալի մասը (ոչ դակաս՝ ֆան 16-17 %-ը) գործող ֆաղափական կուսակցությունները աղեն վաղուց չի դիսում որղես երկրի ֆաղափական կյանին մասնակցելու մեխանիզմ: Միեւնույն ժամանակ, որոշ նախկին սղիալիստական երկրների, օրինակ Բուղարիայի, փորձը «ցույց է սալիս, որ էքնիկական կուսակցությունների սեղծումը չի հանգեցնում աւխարհի վերջին եւ անխուսափելիորեն չի սանում առանձին խմբերի անջասողականությանը»⁶⁷: Ընդ որում, վրացական փորձագեղները հիմնավոր կերղով ողնղում են, որ Վրասանում ընրությունների ժամանակ գործող յոքսոկուսանոց արը լուրջ խնդիրներ է սեղծում խոչարղարանում էքնիկական կուսակցությունների ներկայության համար, անզամ՝ ըս օրենի նրանց զրանցման դարազայում: Դա

66 Nodia G., Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. P.72.

67 Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005. С.241-242.

աղեն անհրաժեարություն է սեղծում ընրական արը նվազեցնելու մինչեւ 5%-ի, որղեսզի Վրասանի խոչարզույն փոքամասնությունների ներկայացուցիչները կարղանան իրաղես ներկայացված լինել երկրի խոչարղարանում:

Ինչդեռ նում են եվրոդական փորձագեղները, բազմաէքնիկ երկրներում էքնիկական փոքամասնությունները ներկայացնող կուսակցությունների կազմակերղման, ֆինանսավորման եւ ընրական գործընթացներում աղյունավե կերղով մասնակցության համար անհրաժեար է սահմանել հասուկ արսոնություններ, այդ թվում հետեյալ ողղություններով.

- խոչարղարան մոսֆ գործելու համար ընրական արմի նվազեցում,
- էքնիկական փոքամասնությունների ներկայացուցիչների համար խոչարղարանում սեղերի վերաղախում,
- կուսակցության զրանցման համար ֆլորումի նվազեցում,
- ընրասարածների նղասավոր սահմանազծում, մասնավորաղես, մեծամասնական ֆվերկության դեղում,
- փոքամասնությունների կուսակցություններին արսոնյալ դայմաններով դրամաւորիների հասկացում⁶⁸:

Համապատասխան պիսական մոսեցման ըսցակայության պայմաններում, երբ ֆաղափացիական հասարակության ինսիտուսներ չեն չեւաղորված եւ չի սապահոկվում օրենի գերակայությունը, էքնիկական փոքամասնությունների իրավուններն արսահայսող ֆաղափական կուսակցությունների սեղծումն ու գործունեությունը կարեւոր գործուն է երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանին նրանց համարկման համար: Ընդ որում, չի կարելի բացաղել նաեւ այն, որ բարենղաս դայմանների աղկայության դեղում նման կուսակցություններն այնղիսի աղյունավե դերակասարություն կարղ եւ ուներնալ էքնիկական փոքամասնությունների Վրասանի հասարակական-ֆաղափական կյանին համարկման գործում եւ դառնալ երկրի «ֆաղափական դաւեի» այնղիսի բնական հիմնահասկանիւ, որ հետազայում որոշումների ընղումման ֆաղափական գործընթացում փոքամասնությունների մասնակցության խնդիրների լուծման նկասմամբ դեսական հանղործողական մոսեցման հաջող օրինակ կծառայեն նաեւ այլ երկրների համար: Մյուս կողմից, նման կուսակցությունների սեղծման նախաձեռնություններն անկում կաղեն, երե էքնիկական փոքամասնություններն զզան իրենց կարզավիձակի օրենսդրական դաւեղանվածության իրղությունը, այդ կարզավիձակի աղախովման ներղեսական մեխանիզմների գործում լինելը: Աղղ դեղում, էքնիկական փոքամասնությունների կուսակցությունները կսկսեն վերաձվել

68 Frowein J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes. P.6

հասարակական միավորումների, որոնք ձեռավորված ֆաղաֆաղիական հասարակության մեջ օգնում են ՌՖՆԱԿԵԼՈՒ ԽԵՆԳ ԽՆՈՂԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԽՐԱՎԿԿԱՆ ԺՈՂՈՒՂԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄԱՐ ԷՔՆԻԿԱԿԱՆ ՎՈՒՐԱՄԱՍՆՈՒՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՐԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԱԳԱՏՈՒՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՂՈՐՏՈՒՄ ՏԻՐՈՂ ԽՐԱՎԻՃԱԿԻ ԳՈՒԳԻՅՆԵՐ ԵՆ ԽԱՆՈՂԻՍԱՆՈՒՄ:

Սակայն, Վրասանի ֆաղաֆաղի դաշտի իրողություններն ու էքնիկական վոնրամասնոթյունների ոչ բավարար իրավական աղյահովվածոթյունն ու ղաշտոնվածոթյունը վկայում են, որ բազմազգ ղետոթյան համար առավել օրինաչափ այդ կացոթյանը հասնելու համար ղետ երկար ժամանակ է ղաշահանջվելու: Բնակչոթյան վերջին մարղահամարների միջու ղնկած 13 սարխների ղնթացում, էքնիկական վոնրամասնոթյունների տեսակարար կեոիր նվազել է գրեթե երկու անգամ՝ բնակչոթյան 30%-ից ղջնելով մինչև 16%-ի: Խորհրղարանում ղաշգամավորների միայն 6%-ն են ներկայացնում էքնիկական վոնրամասնոթյուններին: Թքիլիսիի սակրբոլոլոլում (ֆաղաֆաղին խորհուրղ) ղրանգ ղնղիանրաղես բացակայում են: Փոնրամասնոթյունների համախումբ բնակոթյան սարածաշտանների տեղական օրենսղիր մարմիններում, ղավագոլյն ղետղում, մեկ-երկու ղաշգամավոր է ղնղղրվված⁶⁹: Վրասանի 1999թ. գումարման խորհրղարանում էքնիկական վոնրամասնոթյուններից եր 14 ղաշգամավոր (նոլյն 6%-ղ), ղնղ ողում, նրանգ բոլորն էլ «Վրասանի ֆաղաֆաղների միոթյուն» ղեխող կոսակցոթյունից էին, եւ խորհրղարանական կյանում նրանց իրական մասնակցոթյան մակարղակը նվազագոլյն եր⁷⁰: Նոլյն իրավիՃակը ղաշողանվել է նաեւ 2003-ի «Վարղերի հեղավոխոթյունից» հետ: Ինչղես նեում են որոշ վրացի վոնրձագետներ՝ «մինչ այժմ վարչական ու իրավաղյահ կառոլյցներում իրականացված բարեվոխոթումների աղյունում վոնրամասնոթյունների ներկայացոլիչների թիվը, հակառակ սղյասումների, էլ ավելի է նվազել, ինչղ հաստատում է այն միտումները, որոնգ վկայում են, որ էքնիկական վոնրամասնոթյունների մեծամասնոթյան համար հեղինակավոր սոցիաղական ողմնախորեղը վիակ են»⁷¹:

Վրասանի ղնրական ղնթացակարը նոլյնղես առանձնանում է էքնիկական վոնրամասնոթյունների նկասմամբ իր ոչ ժողոլղավարական բնոլյոթով: Աղղ ղաշձառող, ինչղես եւ էքնիկական վոնրամասնոթյունների

69 Гвенцадзе М. Билингвализм – языковая политика Грузии? // Многонациональная Грузия, № 2 (февраль), 2005.

70 Нодия Г. Полиэтничность Грузии: факт, отношение к нему и политическая стратегия. С. 65.

71 Адешивили А. Для представителей этнических меньшинств престижные социальные ниши закрыты // Многонациональная Грузия, № 2 (февраль), 2005.

ղաշտոնոթյան բոլոր այլ ոլորտներում, անհրաժեշտ է միջազգային իրավական նորմերի ավելի խորը եւ իրական կիրառում: Եվրողական իրավական չափանիշները մասնանեում են ղետոթյունների ղարսավոնրոլյունները՝ երաշխավորել էքնիկական վոնրամասնոթյուններին ղաշկանող անձանց ղետական կառավարմանը մասնակցելու իրավունը՝ ներաղյաղ ձայնի եւ ոչ խսրական հիմնով ղնրոլի ղաշտոններում թեկնածոթյուն ղնելու իրավունը: **Ազգային վոնրամասնոթյունների իրավունների ղաշտոնոթյան մասին 1995թ. արջանակային կոնվենցիայի** 16-ղ հողվածում հրահանգվում է հետեղյաղ. «Վոլմերը ղետֆ է ձեռնղյահ մնան այնղյաղի միջոցներից, որոնգ վոխում են բնակչոթյան կառոլյվածֆային կազմը այն սարածֆներում, որոնգ բնակեղված են ազգային վոնրամասնոթյուններին ղաշկանող անձանցով եւ նղյասակ ունեն սահմանափակել սոլյն արջանակային Վոնվենցիայի սկզբուններից բխող իրավունները եւ ազատոթյունները»: **ԵԱՀԿ-ի Լոնղի 1999թ. հանձնարարականներում** նեվում է, որ «վոնրամասնոթյունների համախումբ բնակոթյան վայրերում իրենց բավարար ներկայացղոթյունը կարող է աղյահովվել միամանղասղյին արջանների ստեղծման միջոցով»: Փոնրամասնոթյունների ներկայացոլյոթյանը կարող են նղյաստել նաեւ համաչափական ղնրական համակարգերը (կետ 9):

Մինչեւ 2001թ. Տեղական ինֆնակառավարման մարմինների մասին օրենում վոնրոխոթյուններ կասարելը, տեղական ինֆնակառավարման մարմիններ թեկնածոթյուն առաջարղելը հնարավոր եր միայն կոսակցական ցոլցակներով, ինչղ թոլյ չեր սաղիս համախումբ բնակվող էքնիկական վոնրամասնոթյուններին տեղերում առաջարղելու իրենց թեկնածոներին: Սակայն, նոր խմբագրմամբ օրենը, վերացնելով այդ բացը, սահմանեց ղնրական արջանների ձեռավորման այնղյաղի համակարգ, ղոս որի, օրինակ, Ախաղֆաղաղի արջանում յուրաֆանչուր վրացական բնակավայրն ունի մեկ սակրբոլոլ (գղողական խորհուրղ), նոլյնֆան՝ որֆան 4-5 հայաբնակ գղողեր: Տվյաղ անհամաչափոթյունն ազղում է տեղական կառավարման իրական իրավունների վրա, ֆանի որ արջանային մակարղակի կառավարման մարմինը (արջվարչակազմն) ստեղծվում է բոլոր գղողական սակրբոլոլների նախագահներից: Աղյոխոլով, տեղի է ունենում արջանային մակարղակում հայ ղաշգամավորների թվի արհեսական նվազում⁷²: Նման ողրակիղյան հակասում է համընղիանուր միջազգային եւ եվրողական նորմերին:

Ընղիակառակը, բոլոր եվրողական ժողոլղավարական երկրներում

72 Տե՛ս մանրամասն՝ Минасян С. Социально-экономическая и политическая ситуация в Джавахке на современном этапе (на арм. языке) // 21-й век (информационно-аналитический журнал фонда «Нораванк»), №1, 2005.

դիսվում է ուղղակի հակառակ մոտեցում, որի նույնպես է ընտրական գործընթացի համադասասխան տայմանների ստեղծման միջոցով օժանդակել փոփոխությունների սեղանական ինֆրակառավարման մարմիններում ավելի լայն մասնակցությունը: Օրինակ, ԵԱՀԿ-ի Ժողովրդավարական ինստիտուտների և մարդու իրավունքների բյուրոն ընտրություններին վերաբերող **Լուսինի հանձնարարականների** հիման վրա մշակել է սեփական գործնական հանձնարարականներ, որոնցում հստակորեն նշվում է. «Ընտրական քաղաքականության սահմանազման հարցում հիմնական սկզբունքն այն է, որ այդ սահմանազմումը ղեկ է իրականացվի արդարացի կերպով և չղեկ է ունենա բացասական ազդեցություն, որը կհանգեցնի փոփոխությունների և կուսակցության կամ խմբավորման ներկայացուցչության նվազմանը: Որոշ դեպքերում ընտրական քաղաքականության ղեկ է սահմանազմվեն այնպես, որպեսզի փոփոխությունների խմբերի համար առաջնությունը առավել ներկայացուցչություն»⁷³:

Տվյալ օրինակից երևում է, որ վրացական իշխանությունները, մի կողմից՝ օգտվելով ներքին օրենսդրության բացթողումներից և եվրոպական ժողովրդավարական նորմերին անհամադասասխանություններից, և մյուս կողմից՝ կամայական կերպով մեկնաբանելով գործող նորմերը, իրականացնում են խտրական ֆաղափանություններ և էթնիկական փոփոխությունների ընտրական իրավունքների նկատմամբ: **Տարածաքաղաքային և փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խարտիան** դարձավորեցնում է ղեկություններին հարգելու յուրաքանչյուր տարածաքաղաքային լեզվի կամ փոփոխության լեզվի աշխարհագրական քաղաք, որպեսզի «գոյություն ունեցող կամ նոր վարչական բաժանումը չստեղծի խոչընդոտներ տվյալ լեզվի տարածման համար» (մաս 1, հոդված 7): **Տեղական ինֆրակառավարման 1985թ. եվրոպական խարտիայի** «Տեղական ինֆրակառավարման իրականացման տարածքների սահմանների դաժանություն» խորագիրը կրող 5-րդ հոդվածում նշվում է, որ «տեղական ինֆրակառավարման իրականացման տարածքների սահմանների փոփոխությունը բույլատրելի է միայն համադասասխան տարածքների բնակչության կարծիքը հաշվի առնելու դեպքում, այդ թվում՝ հանրաքվեի անցկացման միջոցով այնտեղ, որտեղ դա թույլ է տրվում օրենքով»: Թեև հանրաքվեի իրականացումը կախվածության մեջ է դրվում ներքին օրենսդրությունից, այնուամենայնիվ, հոդվածի իմաստը կայանում է տեղական բնակչության կարծիքը հաշվի առնելու դարձավորության մեջ:

Տեղական ինֆրակառավարման հարցում անհրաժեշտ է նկատել ունենալ, որ երկրի ղեկական-տարածքային կառուցվածքը որոշված չէ սահմանադրական նորմերով: 1995թ. սահմանադրությունը միայն ձեռնարկել է դրա հնարավոր որոշման սկզբունքը. «Վրաստանի ղեկական-տարածքային կառուցվածքը կսահմանվի սահմանադրական օրենքով՝ լիազորությունների սահմանազան սկզբունքի հիման վրա, երկրի ողջ տարածքում Վրաստանի իրավասությունների ամբողջական վերականգնումից հետո» (մաս 3, հոդված 2): Կարելի է ենթադրել, որ երկրի ղեկական կառուցվածքի առաջա ձևը կներառի ինչպես ունիտար, այդպես էլ դաժանային տարրեր, ընդ որում՝ դաժանային սկզբունքով լիազորությունների սահմանազանումը կիրառվելու է այն տարածքների նկատմամբ, որոնք այսօր, վրաստան, չեն վերահսկվում կենտրոնական իշխանությունների կողմից: Կենտրոնական և տեղական իշխանությունների լիազորությունների սահմանազան կարեւորությունը տեղական ինֆրակառավարման արդյունավետության համար մասնաճանաչում է **Տեղական ինֆրակառավարման 1985թ. եվրոպական խարտիան**. «Հանրային լիազորությունների իրականացումը, որպես օրենք, ղեկ է առավելադաս դրվի ֆաղափանների և առավել մոտ կանգնած իշխանության մարմինների վրա: Որտեղ գործառույթի փոփոխումը որտեղ իշխանության մարմնի ղեկ է իրականացվի հաշվի առնելով կոնկրետ խնդրի ծավալն ու բնույթը, ինչպես նաև արդյունավետության և անհատական դասակարգումը» (մաս 3, հոդված 4):

Դա են մասնաճանաչում նաև **Լուսինի 1999թ. հանձնարարականները**. «Եվրոպայում և նրանից դուրս կուսակցված փորձը մասնաճանաչում է օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների որոշ լիազորությունների կենտրոնական մակարդակից քաղաքային մակարդակ փոխանցման վրա, ինչը չղեկ է սահմանափակվի ղեկական առաջա հասարակ առաջա կենտրոնացմամբ և նրա գործառույթները քաղաքային կամ տեղական տարածքներում ներքին փոփոխումները», և այնուհետև. «Սուբսիդիարման սկզբունքից ելնելով՝ ղեկությունները ղեկ է դրականորեն ընկալեն լիազորությունների տարածքային տարափոխման հնարավորությունը, ներառյալ տեղական ինֆրակառավարման կոնկրետ գործառույթները, հասկալու այն դեպքերում, երբ դա ընդլայնում է իրենց վերաբերող հարցերն ինֆորմույն կերպով լուծելու փոփոխությունների հնարավորությունները» (կետ 19):

Սակայն չղեկ է մոռանալ, որ կենտրոնի և քաղաքների միջև լիազորությունների բաժանման հարցերը չղեկ է կրվեն գերակառող բնակչության էթնիկական շահերից: Տեղական, քաղաքային կամ, հասկալու, ինֆրակառավարման վարչական մարմինները ղեկ է ձեռնարկեն հաշվի առնելով կոնկրետ էթնիկական փոփոխության տարածքային

73 Рекомендации, способствующие участию национальных меньшинств в избирательном процессе. Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ, Варшава, Январь 2001. С.32.

յուրահասկությունները (**Լուսինի հանձնարարականներ**, 20-րդ կես): Այսինքն, այդ կառույցների ձեռավորման գործընթացում չդիմացվեց է խախտվեց էթնիկական փոփոխությունների, որը հասուկ կերպով դառնալիս կազմավորված լինելու համար ունի սարածֆային և տասնական առարկայական հիմքեր, իրավունքներն ու ազատությունները: Միայն ժողովրդավարական եղանակով կազմավորված սարածֆային ինքնակառավարման կառույցները կարող են արդյունավետ կերպով իրականացնել իրենց վերադասված լիազորությունները:

Էթնիկական փոփոխությունների ինքնակառավարումը, որը կարող է ունենալ սարածֆային կամ ոչ սարածֆային բնույթ, փոփոխություններին պատկանող անհատներին ու ազատությունների իրական պաշտպանվածության և սպառնալույսի կարևոր գործիք է:

Ելնելով հետևյալ կարևորագույն գործոններից՝ քննադատական, և քննադատական առումով, փոփոխությունների ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքով օժտելը, դիմաց է ու գրավիչ լինի այն դեպքերում համար, որտեղ նրանք ընկալվում են.

- Իրական ինքնակառավարման առկայությունն ավելի ադապտիվ կերպով է երաշխավորում փոփոխությունների համախումբ ընկալության վայրերում իրենց ներհանրական ու անջատողական սրամադրությունների առաջացումից՝ վերացնելով դեպքերում և(կամ) սիստոսակիր էթնոսի կողմից բռնի ուժացման կամ էթնիկական մաքրագործումներին ենթարկվելու մտահոգությունները, նվազեցնելով փոփոխությունների կողմից խնդիրների բաղադրական ու էթնոկենտրոն ընկալման և բուլացնելով իրենց դասակարգման արմատականացման վստահությունները.
- Ընդլայնված ինքնակառավարումը ավելի լայն հնարավորություններ է սալիս փոփոխությունների ներկայացուցիչներին առավել արդյունավետ և իրենց բաժնի ու դասակարգման մասին համապատասխանող սեղանական իշխանություններ ստեղծելու համար: Դա բույլ կսա բարելավել սոցիալ-սնտեսական դասակարգումը նրանց համախումբ ընկալության վայրերում՝ վերացնելով հասարակության մեջ բացասական սրամադրությունների կուսակման ամենավստահալոր ազդակներից մեկը.
- Իրական ինքնակառավարման առկայությունը, էթնիկական փոփոխությունների հիմնարար իրավունքների երաշխավորվածությունը և բաղադրական որոշումների ընդունման գործընթացում ներգրավվածությունը փոփոխությունները բաղադրական միասնականության զգացմունք է ներառում և դրանով խթանում է դեպքերում հասարակական-բաղադրական կյանքին փոփոխությունների

ակտիվ համարկումը.

- Ընդլայնված ինքնակառավարումը փոփոխություններին հնարավորություն է սալիս դասակարգելու իրենց մեկուրային ու լեզվական ինքնուրույնությունը, ինչը կարևոր ավանդ է դեպքերում ընդհանուր մեկուրային բազմազանության մեջ, և, միաժամանակ, խթան՝ առանձին անհատների ստեղծագործական և մասնագիտական զարգացման համար, քանի որ սալիս է նրանց ինքնադրստեղծման ու անհատական նորասակներին հասնելու, և, դրանով իսկ՝ սեփական գործունեության հասարակական նշանակությունը գիտակցելու այլընտրանքային հնարավորություններ:

Առկա միջազգային ակտերում էթնիկական փոփոխությունների ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքի ադապտիվ հարցում նկատվում է համալիր մոտեցում: Դրա մեջ ներառում են.

- Երկրի կառավարմանը մասնակցելու իրավունք, ինչը ենթադրում է, առաջինը, մասնակցություն դեպքերում վարմանը, երկրորդը, ընտրելու և ընտրվելու իրավունք, և, երրորդը, դեպքերում ծառայության ընդունվելու իրավունք.
- Երկու երկրների սեղանական կառավարման մարմինների միջուկ համագործակցություն հաստատելու նորասակով՝ իրենց հայրենակիցների հետ անդրահամայն կադրեր հաստատելու իրավունք:

Վերջին իրավունքն անհրաժեշտ է հասկալիս այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի էթնոսի, լեզվի և կրոնի լիակատար նույնություն, ինչպես նաև համագործակցող երկու կողմերի սեղանական ինքնակառավարման մարմինների միջուկ առկա է անմիջական սարածֆային բնույթ: Սակայն, սլյալ հասկանիչը (սահմանամերձությունը) դարձադրի չէ սարածֆային համայնքների միջուկ կադրերի հաստատման համար: Այսպես, **Տարածֆային համայնքների և իշխանությունների միջուկ անդրահամայնքի համագործակցության մասին 1980թ. Եվրոպական բազմակային կոնվենցիային կից միջսարածֆային համագործակցության մասին Թիվ 2 արձանագրության (1998թ.)** ներածականում ասվում է, որ «սարածֆային համայնքները և իշխանությունները սեփական գործառնությունների արդյունավետ իրականացման համար ... համագործակցում են ոչ միայն այլ դեպքերում դրացի իշխանությունների (անդրահամայնքի համագործակցություն), այլ նաև այլ իշխանությունների հետ, որոնք դրացի չեն, սակայն ունեն ընդհանուր բաժնի (միջսարածֆային համագործակցություն), և այդ անում են ոչ միայն սարածֆային համայնքների ու իշխանությունների մարմինների և միավորումների սահմանամերձ համագործակցության բազմակերպում, այլ նաև երկրորդային

մակարդակի վրա»: Դա հասկառու կարևոր է ոչ միայն Սամցխե-Ջավախի, այլ նաև ողջ Վրաստանի հայ բնակչության իրավունքների համաձայնեցում: Նույնանման իրավիճակ է այսօր ձեռավորվում Քվեմո-Քարթլիի աղբյուրաբերական բնակչության դարազայում: Բազմաթիվ ղեկավարներ, որոնք ժամանակին սուր կերպով բախվել են էթնիկական փոքրամասնությունների խնդիրներին, նրանց համարվան են իրավունքների դաժակամտության գործում կարողացան հասնել նշանակալից հաջողությունների՝ նրանց «էթնիկական հայրենիքների» հետ հասուկ ղայմանագրերի կնքման (կամ երկկողմանի համաձայնագրերում առանձին դրույթների ներառման) միջոցով⁷⁴: Իրենց հանձնարարականներում դա հասուկ ընդգծում են առաջատար միջազգային ու եվրոպական փորձագետները⁷⁵:

Ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքի իրավական համալիր բնույթն արահայտվում է նաև նրանում, որ անձը, որդես սվյալ ղեսության ֆաղաֆաղի, ունի ղեսության ընդհանուր, հանրային գործերին մասնակցելու իրավունք (ղեսության կառավարման կենտրոնական մարմիններ ընտրելու եւ ընտրվելու իրավունք, ղեսական ղաճոններ զբաղեցնելու իրավունք եւ այլն) եւ, միեւնույն ժամանակ, սվյալ սարածաճրջանի բնակիչն ունի սեղական յուրահասուկ գործերին մասնակցելու իրավունք: Դրան գումարած՝ էթնիկական փոքրամասնության կարգավիճակը, որը կարող է եւ ղեսֆ է ամրագրվի ցանկացած ժողովրդավարական երկրի օրենսդրության մեջ, վերոնշյալ իրավական փաթեթին է հավելում սեփական լեզվական, կրոնական, մճակութային եւ, ընդհանրաղես, էթնիկական յուրօրինակության ղահղանման իրավունքներ, ինչղես նաեւ ղեսության կողմից էթնիկական իր իրավունքների լրացուցիչ ղաճոյանության իրավունք:

Ինքնակառավարման իրավունքի իրավաբանական փաթեթը լրացվում է ինքնակառավարման աղահովման մի ճարֆ այլ փաթեթներով: Դա առաջին հերթին ֆաղաֆական եւ սնեսասական բաղաղրիչներն են: Առաջինը ենթաղում է սարածֆային եւ ոչ սարածֆային ինքնակառավարման ինստիտուսների ղեսական ամրագրում (վերջին հաճով, դա արահայտվում է սահմանաղրության, օրենքների եւ այլ նորմասիվ-իրավական ակճերի մեջ ամրագրելու, սվյալ ողորսի միջազգային սկզբունքների եւ նորմերի կասարման ղարավորություն սսանձնելու միջոցով): Երկրորդ բաղաղրիչը ենթաղում է ինչղես սվյալ իրավունքի իրականացման հնարավորության համար ղայմաններ, այղղես էլ դրա իրականացման

74 Օրինակ, Լոզանի 1923թ. ղայմանագղը Թուրիայի եւ Հունասսանի միջեւ եւ ճաս ուրե համաման փաստաղրեր:

75 Տե՛ս օրինակ՝ Opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities adopted on 14 September 2001 on Parliamentary Recommendation 1492 (2001) on the Rights of National Minorities // ACFC Opinion on PA Rec 1492, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 September 2001.

արղումավճեսության հեսեանքներ: Այլ խոսով, մի կողմից, որղեսզի ինքնակառավարման իրավունքը կայանա, այն ղեսֆ է ունենա իր նյութա-ֆինանսական հիմքը (իր բյուջեն, իր սեփականությունը, սեփական ուժերով սեղական սնեսասական խնդիրները լուծելու մճաղրությունը), իսկ մյուս կողմից՝ սեղական սղղիալական խնդիրների անմիջական լուծման համար արղումավճես կերղով օզսագործի ինքնակառավարման սնեսասական հիմքը:

Աղղղիսով, հիմնավղում է սսանում ինչղես միջազգային հանրության, այղղես էլ (առաջին հերթին) իր իսկ ղեսության կողմից ընդլայնված ինքնակառավարման իրավունքի իրականացմանն օժանղակելու հրամայականը, միջազգային իրավունքի այլ սուրբեկճների (ղեսությունների եւ միջազգային, միջկառավարական կազմակերղությունների) հնարավոր ներգրավմամբ: Միջազգային հանրության դերն ընդհանուր ժողովրդավարական իրավասուղղողղ բնույթ ունի, ինչը ենթաղում է ինքնակառավարման հարցերի լուծման ֆաղաֆակիր ձեերի «ցուցաղում»: Ինքնակառավարման իրավունքի փղխկաղակցումն (այնեսղ, որեսղ դրա համար առկա են առարկայական ղայմաններ) էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքներին հսսակորեն արահայտված է միջազգային-իրավական ակճերում:

Տվյալ հարցերն առավել կոնկրես ու ժավաղուն կերղով կանոնակարգված են ԵԱՀԿ-ի եւ Եվրախորհրղի կողմից: Աղղ սեսակեճից հասկանճական են Հասարակական-ֆաղաֆական կյանքին ազգային փոքրամասնությունների արղումավճես մասնակցության մասին 1999թ. Լունղի հանձնարարականները: Սույն փաստաղրղում ինքնակառավարման իրավունքը ենթաղում է սեղական ինքնակառավարման հարցերին առնչվող ուոունները վերահսկելու իրավունք: Դրանից, բլսում է սեղական ինքնակառավարման եւ ղեսական կառավարման մարմինների լիազորությունների ողորսների սահմանագասման խնդիրը: Այն առավել սուր է դրված բազմաթիվ հեսխորհղային երկրներում, ֆանի որ դրանցում լիազորությունների սահմանագասման խնդիրն առնչվում է ազգային սահմանագասման խնդրին: Միեւնույն ժամանակ, ինքնակառավարման ոչ սարածֆային մեխանիզմների մասին, որոնք ճաս հաճախ անվանվում են «անձնական» կամ «մճակութային» ինքնավարություն, ասվում է, որ դրանք «առավելաղես կիրառելի են այս կամ այլ խմբի անղանների աբխարհագրականորեն ոչ համախումբ բնակության դեղում»: Այնուհեսեւ ինքնակառավարման սարածֆային մեխանիզմները փղխկաղակցվում են կենտրոնական եւ սեղական իբխանությունների լիազորությունների համաղասսխան սահմանագասման սկզբունքին (սուրբիղավորման սկզբունք), իսկ ինքնակառավարման ոչ սարածֆային մեխանիզմները՝ փոքրամասնությունների մճակութային (սեղեկասվության

միջոցներ, լեզու, ընտանիք, կրոն, կրթություն) իրավունքների աղահոլման սկզբունքին:

Այստեղ կարևոր է նեղել, որ լիազորությունների տասվիրակման հարցը, դրանց ծավալը եւ որակական բովանդակությունը ողբ է փոխկադակվել էթնիկական փոփոխության բաժնին, որը սվյալ Երջանի համար փոփոխությունն չէ, այլ մեծամասնություն, դրանից բխող բոլոր ֆադաֆական, սնեստական եւ այլ հեսեանքներով: Էթնիկական փոփոխությունների Եսհերը հաճվի առնելու մասին ասվում է **Լունդի 1995թ. հանձնարարականների 21-րդ կեսում:**

Տվյալ տարագայում էթնիկական փոփոխությունների Եսհերը բելադրում են սարածային ինֆնակառավարման լիազորությունների այնդիսի ձեաչափ, որը բոլը կսա որակադես բարձրացնել սոցիալական եւ սնեստական զարգացման մակադակը, ինչը սվյալ փուլում միմիայն կենսոնական իբխանությունների ուծեով հնարավոր չէ: Այդ տասձառով, օրինակ, Սանցլես-Չավալաֆի սարածաբջանում Հայասանի, հայկական սփյոռբի եւ միջազգային կազմակերպությունների ռեսուրսների ներգրավումը առարկայական անհրաձեսություն է: Այդ սեսակեից անհրաձես է նաեւ Վրասանի կողմից **Տարածային համայնքների եւ իբխանությունների անդրահամանային համագործակցության 1980թ. եվրոդական Երջանակային կոնվենցիայում** սահմանված տարավորությունների լիարձեք ընդունումը:

2006թ. ձմեռային նսաբջանի ընթացում ԵԽԽՎ-ն ընդունեց բանաձե, որի մեջ որոակի ֆննադասության ենթարկեց վրացական իբխանություններին: Փասաբղթում Վրասանը, մասնավորադես, բնութագրվում է որդես երկիր, որսեղ ոչ զարգացած վիձակում է զսնվում կամ գրեթե ամբողջովին բացակայում է սեղական ժողովրդավարությունը: Տեղական ինֆնակառավարման ոլորսի առնչությամբ ԵԽԽՎ-ն կոչ արեց ավարել սարածային եւ վարչական բարեփոխումները սեղական ինֆնակառավարման մարմինների հերթական ընսությունների անցկացման նախօրյակին՝ աղահոլվելով դրանց համադասասխանությունը **Տեղական ինֆնակառավարման մասին եվրոդական իսարսիային:**

Այսպիսով, սաբողջ Վրասանի մակարդակով սպակինսրոնացումն ու ինֆնակառավարման մարմինների լիազորությունների ընդլայնումը, եւ, միաձանսակ, Չավալաֆին անհամաչափ (սսինեսրիկ) սարածային ինֆնակառավարման կարգավիձակի (ֆադաֆական իրավունքների ոլորսի եւ սարածաբջանային հասարակական-ֆադաֆական միավորումների գործունեության, լեզվական եւ կրթական հարցերի լուծման, ինչպես նաեւ կրոնական եւ մշակութային ինֆնասիպության պահպանության հարցերի

նկասմամբ հասուկ մոսեցում) շնորհումը, կարող է դառնալ բախումնային բարվածության նվազեցման ինդրի առավել ընդունելի լուծումը: Եման լուծումն ամենատրակի կերպով կնպաստի Վրասանի հասարակական-ֆադաֆական կրակին սարածաբջանի առավել խորը եւ զիսակցված համարկնանը:

Գլուխ 3.

Միջազգային զեկույցներ և դիսարկումներ Վրաստանում մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ոլորտում իրավիճակի վերաբերյալ

Բազմաթիվ հեղինակավոր միջազգային կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպությունների աշխատանքի կարեւորագույն ուղղություններից մեկը մասնակից-դեմոկրատիանում մարդու հիմնարար իրավունքների, այդ թվում՝ էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժնացումն է: Այդ առումով Ջավախի հասարակական-հաղափական կազմակերպության ու Վրաստանում մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ոլորտում իրավունքային վերլուծությանը նվիրված հիշյալ կազմակերպությունների փաստաթղթերն ու զեկույցները որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում: Տվյալ գլխում սրվում է այս կազմակերպությունների համար կամ նրանց աջակցությամբ դաստիարակված ժամանակագրական առումով վերջին զեկույցների ու փաստաթղթերի որոշ դրույթների վերլուծությունը:

Ներկայացվում է նաև ԱՄՆ դեմոկրատիայի և ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալության որոշ զեկույցների վերլուծությունը: Այս երկու կազմակերպությունները միջազգային չեն, դրանք արտասահմանում են Միացյալ Նահանգների կառավարության դիրքորոշումն ու Եվրոպայի աշխարհի սարքեր երկրներում (և այդ թվում Վրաստանում) մարդու իրավունքների ոլորտում իրավիճակի վերաբերյալ նրանց սարեկան զեկույցներից ստեղծվող մեջբերումները, ինչպես նաև կրոնական ազատության մակարդակի, առկա բախումներից ներսի գնահատականները սալիս են հայկական էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնության իրավունքների դաժնացման ոլորտի քաղաքական առարկայական և սույզ մասեր:

3.1. Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով

ԵՄԽԿ-ի դիսարկումն կոմիտեի 2006թ. հունվարի 5-ին ներկայացրեց դասգամավորներ Մաթիաս Յորեի (Հունգարիա) և Եվգենի Կիրիլովի (Բուլղարիա) կողմից դաստիարակված թիվ 10 779 զեկույցը¹: Չեկույցը դրվեց ԵՄԽԿ-ի

¹ Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006. (available on www.coe.int).

բանաձեռի հիմնում և, որոշ փոփոխություններով, ընդունվեց Խորհրդարանական վեհաժողովի 2006թ. հունվարի 24-ի նիստում: Չեկույցի՝ փոքրամասնությունների իրավունքներին և դասավորություններին վերաբերող բաժնում ասվում է, որ ի կատարումն ԵՄԽԿ-ի նախող՝ թիվ 1415 (2005) բանաձեռի, Վրաստանը մինչև 2005թ. սեպտեմբեր կարողացավ կատարել Եվրոպայի դաստիարակող իրավական փաստաթղթերի ստորագրման կամ վավերացման ուղղությամբ միայն Եվրոպական սոցիալական խարսխայի, և որոշ ուսացմամբ՝ նաև Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների դաժնացման մասին եվրոպական Երջանակային կոնվենցիայի վավերացման դաժնացը (համադասաստացմամբ՝ 2005թ. օգոստոսի 22-ին և 2005թ. հոկտեմբերի 13-ին): Միեւնույն ժամանակ զեկույցում նշվում է, որ Վրաստանը դեռ չի վավերացրել Անդրահամային համագործակցության եվրոպական Երջանակային կոնվենցիան, և դեռ նոր է սկսել Տարածաերջանային և փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարսխայի վավերացման գործընթացը:

ԵՄԽԿ-ի 2006թ. հունվարի 5-ի զեկույցում հասուկ նշվում է, որ Երջանակային կոնվենցիայի վավերացումից հետո Վրաստանի խորհրդարանն, այնուամենայնիվ, ընդունեց առանձին բանաձեռ, որով չեղանկատվեց էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության շրջաններում էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների և վարչական մարմինների փոխահարստություններում էթնիկական փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործումը երաշխավորելու պարտավորությունից: Վրացական խորհրդարանի սվյալ լրացումը երկրի էթնիկական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների և միջազգային կազմակերպությունների մոտ մեծ մասնակցություններ առաջացրեց, քանի որ սեղանական գործակալության և դասավորության մեջ փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործման արգելիչ դաժնացներով՝ այն էադեռ նվազեցնում էր Երջանակային կոնվենցիայի դրույթների կիրառման արդյունավետությունը էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության Երջաններում, մասնավորապես, Մամքսե-Ջավախում և Քվեմո-Քարթլիում: Միեւնույն ժամանակ, ինչպես նշվում է փաստաթղթում, 2005թ. նոյեմբերին վրացական խորհրդարանի ներկայացուցիչները հավաստագրել են ԵՄԽԿ զեկույցներին, որ այդ վերադառումը, իբր, նախատեսված է միայն ներքին լարանի համար, այն դաժնացական փաստաթուղթ չէ և չի կցվելու վավերացման նյութերին, որոնք մոտակա ժամանակներում ուղարկվելու են Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր փարստություն: Ի դեպ, դեռ է նշել, որ մասնավոր զույցներում, այդ թվում նաև փորձագետների հետ իր Եվրոպայում, դա

բազմիցս հաստատել է նաև Վրասանի մարդու իրավունքների ռաբոտանը²:

Հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև ԵՆԽՎ-ի զեկույցի այն հասվածքը, որը կոնկրետ վերաբերվում է էթնիկական փոփոխությունների վիճակին: Մասնավորապես, նշվում է Ինչոպես վրաց լեզվի ուսումնասիրության, այդպես էլ Ջավախի և Քվեմո-Քարթլիի էթնիկական փոփոխությունների լեզուներով ուսուցանող դրոյցների հետագա զարգացման նպատակով լեզվական և կրթական ծրագրեր իրականացնելու կարևորության մասին:

3.2. ՆԱՏՕ-ի խոհրդարանական վեհաժողով

Վրասանում էթնիկական փոփոխությունների վիճակին է նվիրված ՆԱՏՕ-ի խոհրդարանական վեհաժողովի Երջանակներում կազմված երկու զեկույց: Առաջինը՝ Պերմանիայից գլխավոր զեկույցող ռաբոտանավոր Վերենա Վոլլեբենի կողմից ռաբոտասված, «Վայոնությունը Հարավային Կովկասի երեք հանրապետություններում. սա սարի անկայությունից հետո, առաջընթաց և նոր մարտահրավերներ» խոհրդով, հրատարակվել է 2004թ. նոյեմբերին: Այն միայն ընդհանուր գծերով է անդրադառնում Վրասանում էթնիկական փոփոխությունների վիճակին և Ջավախում իրող կացությանը: Այնուամենայնիվ, «Վրասանի հայ բնակչությունը. Ջավախ» ենթաբաժնում տրվում է Երջանում իրող իրավիճակի ընդհանուր բնութագիրը: Հասկանալի է, որ փաստաթղթում, մասնավորապես, ասվում է, որ Ջավախը «ժամանակին ընդգրկված էր Հայասանի կազմում և որոշ հայեր իրենց երկրի հետ վերամիավորվելու կոչներ են անում»³: Ինչոպես նշվում է փաստաթղթում՝ թեև Վրասանի և Հայասանի միջև գոյություն ունեն գերազանց հարաբերություններ և ներկայումս հայերի մոտ Ջավախի առաջադի վերաբերյալ բացասական տրամադրությունները որոշիչ չեն, այնուամենայնիվ, դրանք հետագայում կարող են բարդացնել հայ-վրացական հարաբերությունները, հասկալի է ռուսական ռազմաքաղաքական փակումից հետո:

ՆԱՏՕ-ի խոհրդարանական վեհաժողովի Երջանակներում մյուս փաստաթղթը Նիդեռլանդներից ռաբոտանավոր Բերտ Միդելի կողմից 2005թ. նոյեմբերին ռաբոտասված «Փոփոխությունները Հարավային Կովկասում՝ անկայության գործոն» զեկույցն է⁴: Այդ զեկույցի հիման վրա ընդունվեց Հարավային Կովկասի էթնիկական փոփոխությունների

խնդիրներին նվիրված ՆԱՏՕ-ի ԽՎ-ի թիվ 335 հասուկ բանաձևը: Ինչոպես ընդգծվում է զեկույցում՝ «Վրասանում քաղաքական մեկույթը և սեփական փոփոխությունների նկատմամբ վերաբերմունքը բնութագրվում է էթնիկական ազգայնականության համեմատաբար բարձր և կայուն մակարդակով: Ինչոպես և Արբեջանի ռաբոտալում, Արբազիայում և Օսիայում չլուծված հակամարտությունները Երջանակում են վրացիների մոտ սնուցել այն ընկալումը, որ փոփոխությունները ռոտենցիալ սոլառնալիք են: Վրասանի տրադիցիոնալ անքոդալականության և ինքնիշխանության վերականգնման Սահակաշվիլու կոչները երբեմն ուղեկցվում են ազգայնական հոռոտականությամբ, և որոշ դեպքերում ազակցություն ստանում Վրաց ուղղափառ եկեղեցու հետ մարտավարական դաշինքի միջոցով, ինչը փոփոխությունների կողմից պատասխան ազգայնական հակադեմոքրատիան մտադրություններ է ծնում: Ընդհանուր առմամբ, մեծամասնության և փոփոխության միջև փոխհարաբերություններում էթնիկական փոփոխությունների ռաբոտանության սկզբունքը սոռադասվում է ռեսակական միասնության հաստատմանը: Զուրեանալով այլ անջատողական Երջանակներ սնուցելուց՝ փոփոխությունների նկատմամբ կառավարության քաղաքականությունը Երջանակում անվճարական է և թերի»⁵:

Տվյալ փաստաթղթում հասուկ նշվում է, որ երկուսում կարևորագույն ռեսակական ռաբոտաները զբաղեցված են բացառապես էթնիկական վրացիներով և կադրային քաղաքականության մեջ էթնիկական խտրականության տրամադրությունները, հակառակում ուժային կառույցներում, որեքոր արմատավորվում են: Նշվում է փոփոխությունների նկատմամբ լեզվական խնդրի սոման մասին, ինչն ազդում է փոփոխությունների հետ հարաբերությունների վրա, դժվարացում փոփոխությունների ներկայացուցիչների մասնակցությունը կառավարման գործընթացներում ու Վրասանի ռեսակական կառույցներում: Այս բոլորը հաճախ առնելով՝ էթնիկական փոփոխությունների երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները նախընտրում են ընդհանրապես չխոսել մայրենիից բացի այլ լեզուներով: Նման իրավիճակի Երջանակության դեմքում փոփոխությունների ներկայացուցիչները Երջանակի վիճակի չեն լինելու Երջանակի բնակչության այլ հասվածների հետ՝ ենթարկվելով ճնշողական և սոցիալական լուսանցալանացման:

Ըստ զեկույցի, «նախագահ Սահակաշվիլին, թվում է, բաց է փոփոխությունների համախոսման բնակչության Երջանակներում տեղական ինքնակառավարման զարգացման և լեզվական խնդիրների լուծմանն ուղղված նախաձեռնությունների համար»: Սակայն, վրացական իշխանությունները նաև

2 Վրասանի օմբուդսմեն Ս.Սուբարիի հետ հեղինակի զույցից (8 փետրվարի 2006 թ.):

3 Verena Wohlleben (General Rapporteur). Stability in the Three South Caucasus Republics: Ten Years After Independence, Progress and New Challenges. P.9.

4 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? // NATO Parliamentary Assembly, Sub-Committee on Democratic Governance, Report. 166 CDS DG 05 E rev 1. November 2005. (available on www.nato-pa.int).

5 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? P.4.

երկյուղում են որեւէ անջատողական ուժ խրախուսելուց եւ թվում է, թե սասանվում են «սեղային խնդիրներին սեղային լուծում սալու» եւ ղեկական մակարդակով փոխամասնությունների իրավունքների դաշտանության խնդիրների նկատմամբ առավել բազմակողմանի մոտեցում ցուցաբերելու միջոց⁶:

ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանականները նշում են, որ Վրաստանը նախկին Խորհրդային Միության միակ երկիրն է, որտեղ դեռ չկա կրոնական համայնքների իրավունքներն ու դաշտանությունները կարգավորող օրենք: Միեւնույն ժամանակ՝ Վրաստանում գերակա Ուղղափառ եկեղեցու կարգավիճակը կարգավորվում է Սահմանադրական համաձայնագրով կամ Կոնկորդատով, որը սալիս է արքեպիսկոպոսություններ, ներառյալ՝ դոկտրինան կրոնի ուսուցում իրականացնելու եւ անգամ այլ կրոնական համայնքների կարգավիճակը որոշելու լայն հնարավորություններ⁷:

3.3. ՄԱԿ-ի ճնշման եւ սոցիալական խորհրդին կից մարդու իրավունքների հանձնաժողով

ՄԱԿ-ի ճնշման եւ սոցիալական խորհրդի Երջանակներում 2003թ. վերջին դաշտանակ Վրաստանում կրոնական ազատությանը եւ հանդուրժողականությանը նվիրված փաստաթուղթ⁸: Տվյալ փաստաթղթի որոշ հասկանքներ վերաբերվում էին հայ երթնական եւ կրոնական փոխամասնությանը:

Փաստաթղթի ներածականում նշվում է հետևյալը. «Հասուկ զեկուցողը զգուցանում է ղեկության եւ Ուղղափառ եկեղեցու չափազանց սերս փոխհարաբերություններից բխող վսանգների եւ ռիսկերի մասին, քանի որ մեկը կարող է դառնալ մյուսի գործիք: Չեկուցողը մասնաւորում է ղեկության եւ Ուղղափառ եկեղեցու միջոց Սահմանադրական համաձայնագրի ընդունման հնարավոր հետեւանքները երկրի կրոնական փոխամասնությունների համար եւ խորհուրդ սալիս նույն հիմունքներով ճանաչել նաեւ կրոնական փոխամասնություններին»:

Հայ առաքելական եկեղեցու վիճակին վերաբերվող մասում ՄԱԿ-ի հասուկ զեկուցողն առանձնացնում է այսուրեւ կոչված «վիճելի եկեղեցիների» խնդիրը, նշելով, որ նա «այլ աղբյուրներից տեղեկացվել է, որ հայերը նաեւ հաճախ ենթարկվում են խտրականության առավելադեպ ազգային, քան կրոնական

դաշտանակության հիման վրա»⁹:

Մարդու իրավունքների դաշտանակության ազակցության ենթահանձնաժողովի աշխատանքային մարմնի Երջանակներում 2003թ. մայիսին դաշտանակ նաեւ Աննա Մասվետայի «Փոխամասնությունները Հարավային Կովկասում» զեկույցը: Դրա հիմունքում դրված է նույն հեղինակի նախորդ նյութը, որը դաշտանակվել էր 2002թ. Փոխամասնությունների դաշտանակության խմբի Երջանակներում եւ կրում է «Հարավային Կովկաս. ազգայնականություն, հսկանարտություն եւ փոխամասնություններ» խորագիրը:

ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովի համար Ա.Մասվետայի դաշտանակ զեկույցի Վրաստանին վերաբերվող մասում նշվում է, որ երկրի «դաշտանակման գաղափարը հասարակայնություն չի վայելում, քանի որ վրացի մեծամասնության ընկալումներում Արխագայի, Հարավային Օսիայի եւ Աջարիայի ինքնավար կարգավիճակը սանում է երկրի մնացած մասից նրանց դե-ֆակտո անջատմանը: Որդես արդյունք՝ Չավախում հայերի ինքնավար միավոր կազմելու դաշտանակները մնում են անարձագանք»¹⁰: Չեկույցում, նաեւ հետեւյալն է ասվում. «Վերջին հաշվով, Վրաստանում փոխամասնությունների նկատմամբ ղեկական քաղաքականությունը դժվար է բնորոշել: Հիմնարարը վրացական ղեկության բնույթը որոշելու խնդիրն է: Ինքնության եւ անկախության առանցքային խնդիրները մնում են չլուծված՝ ազգի եւ ղեկության քաղաքական համախմբումը դաշտանակվելով խնդրահարույց: Թե՛մ կրեւ են բուրբուխում այն հարցի Երջ, թե արդյո՞ք փոխամասնությունները կարող են կազմել ազգի լեզվիսմ մաս, կամ միայն մարդկանց այն խմբին, որն իր մեկույթով եւ լեզվով բնորոշվում է որդես «վրացի», ղեկ է հասուկ տեղ հասկացվի: Այս երկրնսրանքը մնում է չլուծված՝ իր մեջ դաշտանակելով լարվածություն եւ բախումնային ներուժ»¹¹: Նշվում է սիսդոսակիր ազգի կողմից փոխամասնությունների նկատմամբ ազգայնականության ուժեղացման մասին, ինչը հսակորեն արտահայտվում է փոխամասնությունների նկատմամբ վերաբերմունքում. «Թե՛ն Վրաստանում սուկս է կայուն էրնիկական քաղաքականություն, քաղաքական մշակույթը բնութագրվում է քաղաքակ էրնիկական ազգայնականությանը, որն այնքան խորն է, որ փոխամասնությունները չեն ընդունվում որդես երկրի լիարժեք քաղաքակներ: ...Ազգայնականությունը հասարակության մեջ ստեղծում է «Վրաստանը

6 Bert Middel (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? P.13:

7 Նով. աշխ., էջ 16:

8 Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003.

9 Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003. P.11:

10 Matveeva A. Minority in the South Caucasus // Paper Prepared for UN Commission on Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights, Working Group on Minorities. Ninth Session. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2003/WP.7. 5 May 2003. P.3.

11 Matveeva A. Minority in the South Caucasus. P.4.

վրացիների համար» կարգախոսի ոգով մթնոլորտ, որի սրամաքանությամբ փոփոխմանությունները ղեկավար է շարժված զգան, որ իրենց թույլ է սրվում բնակվել վրացական ղեկավարության սարածմուն: Սա փոփոխմանությունների Երջանում հիասթափություն ու վախ է առաջացնում, ինչը խոչընդոտում է գոյություն ունեցող հակամարտությունների կարգավորմանը ու հրահրում նորերը»¹²:

Արդյունում, ինչպես նշվում է գեղեցիկում, սլյալ բացասական հասարակական սրամաքությունները հանգեցնում են ոչ սիսդոսակիր ազգի ներկայացուցիչների զանգվածային արագադրի: Ու թեև զանգվածային արագադրի խնդիրը բնորոշ է և վրացի ազգաբնակչությանը, փոփոխմանությունների համար այն արահայտվում է շատ ավելի սուր կերպով: «Նրանց (փոփոխմանությունների- Ս.Ս.) կրթական և մասնագիտական հնարավորությունները մեծադեպ արգելափակված են ղեկավար լեզվի ոչ բավարար իմացությամբ և ռուսերենի անհետացմամբ: Հանրային վերաբերմունքի և լրատվամիջոցների անդրադարձների ճնշումը, որոնք սարածում են ազգայնական սրամաքություններ, ինչպես նաև սիսդոսակիր խմբի հովանավորչական կլանային կառույցների կարծրությունը, որոնք վերահսկում են երկրում ղեկավար դասերում նշանակումները, միահյուսվելով՝ ստեղծում են այնպիսի մթնոլորտ, որի մեջ փոփոխմանություններն իրենց շահ են զգում: Շատերն իրենց երեխաների համար անորոշ աղաքա են սեսնում: Սոցիալական ճնշումները և այլ խմբերի նկատմամբ հանդուրժողականության դակասը ավելի են սասկացնում այն իրավիճակը, երբ փոփոխմանություններն իրենց անցանկալի են սեսնում»¹³:

Եթե իրական փոփոխմանությունների համախոսմբ բնակչության Երջաններում համանման իրավիճակ է առաջանում նաև սոցիալ-սնեստական ոլորտում. «Սոցիալական և սնեստական խնդիրները, որոնք փոփոխմանություններն ընկալում են որդես իրենց Եահերի նկատմամբ նոդասակառուղված արհամարհանք, կարող են բացասվել նաև այն փաստով, որ վրացական ղեկությունը լիովին չի վերահսկում երկրի ամբողջ սարածքը: Նրա կողմից առավել չվերահսկվող Երջանները բնակեցված են փոփոխմանություններով: Լինելով հեռավոր, թեքարգացած ու սնեստադես ոչ գրավիչ սարածքներ՝ դրանք ժամանակ ու փող ներդնելու կամ գործուն միջոցառումներ իրականացնելու հիչ ազդակներ են դարունակում իբխանությունների համար»¹⁴:

3.4. Փոփոխմանությունների իրավունքների խումբ

Փոփոխմանությունների իրավունքների խումբը (ՓԻԽ) մոլորակի սարբեր

12 Matveeva A. Minority in the South Caucasus. P.4.

13 Նով. աբխ, էջ 5:

14 Նույն սերում:

ղեսություններում և սարածաԵրջաններում փոփոխմանությունների իրավունքների ոլորտում իրող իրավիճակի ուսումնասիրությամբ և վերլուծությամբ գրադվող հեղինակավոր միջազգային կազմակերպություն է: 2002թ. աղբիլին խմբի կողմից հրատարակվեց Աննա Մասվետայի կողմից դասրատած «Հարավային Կովկաս. ազգայնականություն, ճգնաժամեր և փոփոխմանություններ» խոբագրով գեղեցիկը¹⁵: Ձեկուցում հիմնական ԵԵԵԵ դրվում է այն կացության վերլուծությանը, որի մեջ հայնսվել են Հարավային Կովկասի ճանաչված և չճանաչված ղեկությունների Եթե իրական փոփոխմանությունների ներկայացուցիչները:

ՓԻԽ-ի բավականին մանրամասն և հանգամանալից գեղեցիկում ուսումնասիրվում է նաև Վրասանի հայ բնակչության վիճակը: Ձեկուցում ընդդվում է, որ ներկայումս Ձավախում բնակվող հայերը օսմանյան հարածանքներից փրկվելու նոդասակով սարածաԵրջան սեղափոխված անձանց հեսնոդներն են: Նրանց մոտ մինչ այժմ էլ մեծ է «թուրական սղառնալիքի» զգացումները, խմբային համերաբխության բարձր մակարդակը և վառ արահայտված «լեռնականների ինքնագիտակցությունը»¹⁶:

Անդրադառնալով Ձավախի հայերի ինքնավարություն սսանալու դահանջներից՝ հեղինակը նշում է, որ «ինքնավարությունն ավելի շուտ ընկալվում է որդես անվասնզության երաշխիք, Բան որդես փոփոխությունների հասնելու միջոց»¹⁷: Նշելով, որ վրացական լայն հանության կողմից փոփոխմանությունների նկատմամբ վերաբերմունքը մսահոգիչ է՝ հեղինակն ավելացնում է, որ փոփոխմանությունները չեն ցանկանում, որդեսգի Վրասանի Բադաբակառությունը՝ լինի դա ռուսական ռազմաբազաների դուրսբերման խնդիրը, Աուսասանի հես վիզային ռեժիմի հասսաման կամ վրացական ղեկության որդես հիմնահասկանիչի դասրադման փորձերը, բացասաբար անդրադառնա իրենց կյանի վրա: Կենսոնական իբխանությունները մսահոգված են վրացերեն ուսանելու, վրացական դրամն օգսագործելու և որդես Վրասանի Բադաբակառություններ հասարակական կյանին համարվելու նրանց դժկամությամբ: Փոփոխմանությունների ներկայացուցիչները հայտարարում են, որ ղեկությունն արհամարհում է Երջանները, չի վճարում աբխասավաբերն ու թոսակները, չի աղահովում կրթության, առողջաղահության և վրացերեն լեզվի ուսուցման դայմաններ: Այլ խոստումով երկու կողմերն էլ դասրատական չեն կասարելու սոցիալական համաձայնագրով իրենց վերաղահված դասրավորությունները»¹⁸:

15 Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002.

16 Նով. աբխ, էջ 18:

17 Նույն սերում:

18 Նով. աբխ., էջ 24:

Մեծ հեռաբերություն է ներկայացնում զեկույցի այն մասը, որը նվիրված է միջազգային և դոնոր-կազմակերպությունների կողմից էթնիկական փոփոխությունների դաժադանությանը և փոփոխություններով բնակեցված երկրների զարգացման ուղղված նախաձեռնություններին: Նշվում է, որ Հարավային Կովկասում աշխատել են բազմաթիվ միջազգային ղեկավարներ և ոչ կառավարական կազմակերպություններ, սարքեր երկրների կողմից իրականացվել են բազմաթիվ ծրագրեր, ուղղված, մասնավորապես ժողովրդավարության զարգացմանը, սննետության ազատականացմանը, հակամարտությունների կարգավորմանը և խաղաղության ու կայունության մթնոլորտի հաստատմանը, սակայն, անմիջականորեն էթնիկական փոփոխություններին ուղղված նախաձեռնությունները, համեմատաբար, սակավ են:

Անդրադառնալով էթնիկական փոփոխությունների հետ կապված գործընթացներում Եվրասիայի և ԵԱՀԿ-ի ներգրավմանը՝ փորձագետը նշում է, որ ԵՆ և ԵԱՀԿ-ն այդ ուղղությամբ կատարած աշխատանքներում հասել են համեմատաբար սահմանափակ արդյունքների: Մասնավորապես, բազմաթիվ վրացի փորձագետներ և ռեզիդենտներ ՀԿ-ների ներկայացուցիչներ զսնում են, որ ԵՆ-ի ռեսուրսներն ու ազդեցությունը բավարար չեն, և մինչև Եվրասիայի անդամակցելը Վրաստանն ավելի մեծ չափով էր հավանաբար միջազգային հանրության կարծիքի հետ: Թեև զեկույցի սյալ գնահատականներն ավելի բարձր վերաբերվում էին նախքան 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունն» ընկած ժամանակաշրջանին, այնուամենայնիվ, որոշակի վստահությամբ կարելի է լինել, որ դրանք կիրառելի են Վրաստանում սիրող ներկա կացության և փոփոխությունների ու նրանց համախումբ բնակչության շրջաններում ղեկավարության վրած ֆադակալանության վրա Եվրոպայի խորհրդի ազդեցության ներկա մակարդակը գնահատելիս:

ԵԱՀԿ-ն, իր գործունեության յուրահատկություններից ելնելով (ներկայումս այն ամենամեծ կազմակերպությունն է Կովկասում, ինչպես առաջնության աշխատակիցների թվով, այդպես էլ գործունեության լայն ընդգրկմամբ), ավելի ինստիտուցիոնալ կերպով է ներկայացված Վրաստանի էթնիկական փոփոխությունների խնդիրների հետ կապված գործընթացներում: Մասնավորապես, դա արտահայտվում է փոփոխությունների վիճակի և նրանց իրավունքների դաժադանության ոլորտի դիսարկումն իր աշխատանքներում (օրինակ՝ Մամգլիս-Ջավախքում ձգնաժամերի վաղ կանխարգելման ծրագիրը): Միեւնույն ժամանակ՝ ինչպես նշվում է զեկույցում՝ առկա են այլ գործոններ, որոնք սահմանափակում են ԵԱՀԿ-ի արդյունավետությունը: Այդպես, «Իր կարգավիճակից ելնելով՝ ԵԱՀԿ առաջնությունը սովորաբար համաձայնեցնում է իր որոշումները վրացական կառավարության հետ: Քանի որ երկարաժամկետ

առաջնությունների աշխատանքի համար ղախանջվում է ընդունող կողմի ֆադակալան համաձայնությունը, նրանք հակված են համագործակցության, քան թե առձևական: Երբեմն դա սահմանափակում է որեւէ իրադարձության վերաբերյալ համային դիրքորոշում արտահայտելու նրանց հնարավորությունը: Փոփոխությունները հակված են կարծելու, որ ԵԱՀԿ-ն վրացական կառավարության խուսափողն է¹⁹: ԵԱՀԿ-ի և հնարավորությունների վերաբերյալ սյալ կարծիքը, ինչպես խոստովանում են բազմաթիվ վրացի փորձագետներ և ֆադակալաններ, բավականին ճշմարիտ է²⁰:

Հասուկ ղեխ է առանձնացնել Աճա Մասվեայի զեկույցի վերջում բերվող հանձնարարականների փաթեթը, որն իր հիմնական կետում հրատարակությունն առ այսօր չի կորցրել: Մասնավորապես, դրանցում ասվում է հետևյալը.

«1... Անհրաժեշտ է ստեղծել կառավարման և վարչարարության այնպիսի համակարգեր, որոնք թույլ կտան փոփոխություններին և կանանց մասնակցելու որոշումների ընդունմանն ու իրականացմանը: Օրենսդրական կանոնակարգերը ղեխ է հասուկ դեր վերադառնել փոփոխությունների ներկայացուցիչներին և նրանց ներկայացնող հաստատություններին, ներառյալ՝ փոփոխությունների իրավունքներին առնչվող նախագծեր դաստատելու, քննարկելու և փնտրելու հասուկ իրավունքներ ունենալը:

2. Օգտակար կլինեն դասվորել Արեւմտսի կողմից Հարավային Կովկասին

19 Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002. P.25

20 Վրացական փորձագետներից ու ռեզիդենտ ՀԿ-ների ներկայացուցիչներից ասելի կարծիքով էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակչության շրջաններում ԵԱՀԿ կառույցների գործունեությունը չնայած բազմաթիվ ծրագրերի իրականացմանը, իրականում, դիչ է ազդում Վրաստանում ֆադակալանական համակարգի, լեզվական ուսուցման և միջէթնիկական հակամարտությունների կանխարգելման գործընթացների վրա: ԵԱՀԿ-ի բավականին խոնր ֆինանսական աջակցությունն անարդյունավետ է բացառապես ԵԱՀԿ ղեկավարության կողմից էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակչության շրջանների նկատմամբ դրսեւորվող մտեցումների հետևանքով: Որոշ փորձագետների մոտ տղալորություն է ստեղծվում, որ Ջավախքում ԵԱՀԿ-ն իր գլխավոր առաջնությունը տեսնում է միջէթնիկական լարվածության կամ բախումային իրավիճակների մեզական դիսարկում իրականացնելու, այլ ոչ թե սյալ արածաշրջանի զարգացմանը նղախելու մեջ:

Ոչ բավականաչափ արդյունավետ են ներկայումս գործում և ԵԱՀԿ-ի որոշ մասնագիտացված կառույցները: Մասնավորապես, ԵԱՀԿ փոփոխությունների գործերով Գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը իր գործունեության մեջ հարկադրված է առավել կերպով հասելու որոշ մասնակից տեսությունների դիրքորոշումների հետ, քան թե դա, ըստ փոփոխությունների ներկայացուցիչների, անհրաժեշտ է: Այս կեցվածքն արտահայտվեց, օրինակ, Գերագույն հանձնակատար Ռ. Էխոսի այն հայտարարության մեջ, որ նա հանձնակատար է ոչ թե էթնիկական փոփոխությունների համար, այլ էթնիկական փոփոխությունների հարցերով: Տե՛ս մանրամասն՝ Address by Ambassador Rolf Ekeus, OSCE High Commissioner on National Minorities to the OSCE HCNM - UNDP Conference "Promoting Integration and Development in the Samtskhe-Javakheti Region of Georgia", Tbilisi, 19 November 2002.

հասկացվող օգնության արդյունավետության գնահատման ուսումնասիրություն և դրա հիմնական եզրակացությունները սրամադրել առաջասար ՈԿԿ-ների ակտիվիստներին: ...Սոցիալական ծառայությունների ոլորտում նախաձեռնություններ ֆինանսավորող կառավարական հաստատությունները, դոնորներն ու ՈԿԿ-ները ղեկավարում են փոփոխությունների խնդիրների ընդգրկումը նախագծերի կառավարման, ներառյալ՝ նախաձեռնության կայունության դիսարկուսում ու գնահատման ամբողջ ցրագրություն:

3. Տեղական ու միջազգային դերակատարները ղեկավարում են գործադրման հանդուրժողականության և փոխադարձ հարգանքի մակարդակի խթանումն ուղղությամբ: Պետությունն առավել ջանքեր ղեկավարում է գործադրի ծայրահեղ ազգայնականության արտահայտությունները վերացնելու և դրական վերաբերմունքի խթանումն ուղղությամբ:
4. Սոցիալական և մակարդակային արբերությունները ղեկավարում է դիսկրիմինացիան արժանիք, այլ ոչ թե որդես քերություն: Փոփոխությունների մակարդակային ժառանգության զարգացմանն ուղղված համակարգված ցանցերը ղեկավարում է աջակցություն ստանալու: Դոնորների և միջկառավարական կազմակերպությունների կողմից աջակցություն ստացած բոլոր գործողությունները ղեկավարում է տարածական և առաջացող, որ դրանք մակարդակային և լեզվական բազմազանությանը բացասաբար չեն անդադրաբանալու:
5. Վրաց-հայկական հարաբերությունները կտրուկ վասթարանում են: Անհրաժեշտ է աճող լարվածությունը լիցքաթափելու ուղղությամբ անհատադ միջոցներ ձեռնարկել և օգնել խնդիրների կառուցողական լուծման համար ուղիների որոնմանը:
7. ...Քանի որ մեխանիզմների վերադարձը Վրաստանի հավանական է թվում, ավելի նդասակահարմար է, գուցե, կենտրոնացնել միջազգային ջանքերը նրանց բարեկեցության առաջնությունն ուղղությամբ այն երկրներում, որտեղ նրանք բնակվում են ներկայումս»²¹:

3.5. Մարդու իրավունքների միջազգային դաճություն

Մարդու իրավունքների միջազգային դաճությունը (ՄԻՄԳ) աճաբանում մարդու իրավունքների դաճությունը գրադվող միջազգային ոչ-կառավարական կազմակերպություն է: Հիմնադրվելով 1922թ.՝ ՄԻՄԳ-ն աճաբանի Եուրո 100 երկրներում միավորում է մարդու իրավունքների ոլորտի դիսարկուսում, իրավաբանական խորհրդավորությամբ և բժշկական օգնությամբ գրադվող 1000-ից ավելի միջազգային առաքելություններ: 2005թ. ադրիլին

21 Նվ. աճա., էջ 28:

ՄԻՄԳ-ը դասրասեց Վրաստանի էթնիկական փոփոխությունների խնդիրներին նվիրված զեկույց²²: Չեկույցում բերվում են փոփոխությունների իրավունքների խախտման և նրանց նկատմամբ բացահայտ խտրական վերաբերմունքի դրսևորման փաստեր: Իրավիճակը ներկայացվում է հիմնականում երեք բող էթնիկների, Օսլկայի Երզանի և Սամցխե-Չավախսի նահանգի խնդիրների վերլուծության միջոցով:

Բացի դրանից, ուսումնասիրության մեջ սրվում է էթնիկական փոփոխությունների ոլորտը, և, մասնավորադեպ, կրթության ու մակարդակի հարցերը կարգավորող Վրաստանի իրավական դաճի հակիրճ վերլուծություն: Նվում է, որ «Փոփոխությունների հարցերով գրադվող ղեկական կառույցները, որոնք է. Ընտրողնաձեի օրոհաձախ բացառականադեպ ձեական և անարդյունավետ էին, նոր քիմի իճանության գալուց հետո առավել մեծ չափով դրսևորեցին իրենց անարդյունավետությունը: Չնայած միջազգային կազմակերպությունների ձեճմանը՝ նրանց մոտ բացակայում է հարցի նկատմամբ համակարգված որևէ մոտեցում ու բողաբական կամ խնդիրն լուծում սալու համար»²³:

Չեկույցում ընդգծվում է, որ չնայած 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո էթնիկական փոփոխությունների նկատմամբ վարվող բողաբականության մեջ որոճ ձեռքբերումներին, այնուամենայնիվ, այն ոչ լիովին է արդյունավետ և Եաս հաձախ դարգադեպ հոչակագրային բնույթ ունի: «Առաքելությունը կարող է առնանագրել, որ փոփոխությունների խնդիրների անցեստումը նրանց կողմից մեկնաբանվում է որդես ազգայնականությամբ սնուցվող կանխամսաձված բողաբականություն: Դա հաստատվում է և դեկտեմբերի 11-ին (2004թ.- Ս.Ս.) հայկական ՈԿԿ-ների կողմից հրավիրված Հասարակական ֆորումի ընթացում արված հայտարարությամբ, որտեղ դասադարսվում է իճանությունների կողմից իրականացվող ձուճման բողաբականությունը»²⁴:

Միևնույն ժամանակ, զեկույցում հասուկ նվում է էթնիկական և կրոնական փոփոխությունների նկատմամբ կրոնական անհանդուրժողականության խնդրի մասին. «ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովը 2002թ. առաջարկեց Վրաստանին կրոնական հանդուրժողականության ամրադողման նդասակով լայն բարգաբալ նախաձեռնել և կրոնի ու համոզմունքների հիման վրա խտրականության վերացմանն ուղղված կրթական ծրագիր մեկնարկել: ...Անհանդուրժողականու-

22 Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005. (available on www.fidh.org).

23 Նվ. աճա., էջ 7:

24 Նվ. աճա., էջ 8:

թյունը, ֆաղափական գործիչների և ուղղափառ ծայրահեղականների ազգայնական ճառերը հանգեցնում են այն բանին, որ վրացիները որևէ դասկերացում չունեն այլ կրոնների վերաբերյալ»²⁵: Ձեկույցում նշվում է, որ կրոնական փոփոխություններն «իրենց զգում են ծայրահեղ լուսանցֆային վիճակում, այն ժամանակ, երբ Ուղղափառ եկեղեցու իշխանությունն ու իրավունքները աճում են»²⁶:

Ձեկույցի Ծավալայի Երջանում իրավիճակին նվիրված հասվածում մտածողություն է արձանագրվում այն առնչությամբ, որ ԽՍՀՄ փլուզման դաժին այնտեղ բնակվող խոռոհագույն էթնիկական աստի հույն-ուսումների արձագաղթի (1990-ական թթ. սկզբներից, երբ նրանք 35 000 հոգի էին կազմում, զեկույցի հրատարակման դաժին նրանց թիվը նվազել էր մինչև 3 000-ի) ֆոնի վրա, վրացական իշխանությունների կողմից սկսվեց իրականացվել բնակչության էթնիկական կազմի փոփոխությանն ուղղված ֆաղափականություն: Վրացական կառավարության կողմից 1990-ական թվականների կեսերից սկսած, Ծավալայի Երջանում Աջարայից Աբխազիայից և Սվանեթիայից փախսականների և վերաբնակիչների բնակեցման ծավալում ծրագրի իրականացումից հետո, էթնիկական այլ խմբերի նկատմամբ հայ բնակչության (ներկայումս նրանց թվաքանակը 14 000 է) տոկոսային հարաբերակցությունն արհեստականորեն նվազել է: Ըստ ՄԻՄԴ-ի գնահատականների, 2005թ. դրությամբ վրացական կառավարության միջոցներով արդեն գնվել և վերաբնակիչներին է տրամադրվել ռուրջ 500 տուն: Դա հանգեցրել է այդ Երջանում իրավիճակի կտուկ վաթարացմանը. «Հույների տեղափոխությունը ու նրանց փոխարեն տեղահանված անձանց ժամանումը, ուրեք հաճախ «բնիկ» վրացիներ են, վերսկսեցին «վրացականացման» մասին խոսակցությունները, ֆանի որ վրացական իշխանությունները կասկածվում են ոչ-վրացիների կողմից բնակեցված Երջաններ վրացի բնակչության տեղափոխման և վերաբնակեցման միջոցով էթնիկական ֆարտեզի փոփոխման մտադրության մեջ: Այդ ֆաղափականությունը, որն իրականացվում էր խոռոհային ժամանակաբաժանում Քվեմո-Քարթլիում (տղանից տուժած սվաններ վերաբնակեցվեցին Դմանիսում և Բոլնիսում), և հետագայում Չավալախում (որտեղ վերաբնակեցվեցին աջարներ), կարծես թե, շարունակվում է Ծավալայի Երջանում աջարների վերաբնակեցման միջոցով: Որդես խոռոհային լարվածության աղաղույց, դարբերաբար տեղի են ունենում միջէթնիկական միջադեղեր»²⁷:

25 Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005. (available on www.fidh.org).

26 Եւոյն տեղում:

27 Եւոլ. աւււ., էջ 13:

Մամցխե-Չավալախին նվիրված մասում ընդհանուր գծերով նկարագրվում է այնտեղ իրավիճակը, սոցիալ-տնտեսական դրությունը և բացասական միտումները: Եւոլում է, մասնավորապես, վրացիների և հայերի կարծրատեղիքի ու փոխադարձ հակասությունների առկայության մասին:

Ձեկույցում տրվում է Մամցխե-Չավալախի արբեր արածաբաբաբաններում Մամցխեում և Չավալախում իրավիճակի վերլուծությունը, այնտեղ բնակվող էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաբադանության յորահակությունները, ինչոքես նաեւ խտրականության փաստերը: Եւոլում է, որ Ախալաբալախի և Նինոծմիճոյայի Երջանների ժողովրդագրական յորահակությունների դաբադանով (հայերը կազմում են բնակչության բացաբաբակ մեծամասնությունը՝ 94,3%), այնտեղ հայերը բավականին լայն են ներկայացված իշխանության և տեղական ինֆնակառավարման մարմիններում²⁸: Միեւոյն ժամանակ՝ հայերը բավարար կերով չեն ներկայացված արածաբաբաբային մակարդակի իշխանության մարմիններում: Հետխոռոհային Վրաստանի գոյության ողջ ժամանակաբաբանում որտեւ էթնիկ հայ չի ընտրվել Մամցխե-Չավալախի արածաբաբաբանի ղեկավարի դաբադանում, թեւեւ հայերն ըստ 2002թ. սլյալների կազմում են արածաբաբաբանի բնակչության 55%-ը: Եւաեւ նշվում է, որ հայերը շատ ֆիչ են ներկայացված Ախալցխայի Երջանի իշխանության մարմիններում և Ախալցխայի ֆաղաբաբաբաբանում²⁹:

Արածաբաբաբանում ծանր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը վերլուծելիս՝ նշվում է, որ այն շատ դեղբերում հայ բնակչության կողմից ընկալվում է որդես վրացական իշխանությունների նոդասակառուղղված ֆաղափականության արդյունք և տնտեսական զարգացման խոռոհ ծրագրեր իրականացնելու չկամություն:

Անդրադառնալով լեզվի և կրթության խնդիրներին՝ նշվում է, որ շատ հաճախ տեղական բնակչությունը սուր կերով է ընկալում դողոցներում կամ գործավարության մեջ վրացերենը ներմուծելու գործընթացներն արագացնելու փորձերը՝ դրանցում լուրջ վտանգ տեսնելով իրենց մայրենի լեզվի համար: Ընդգծվում է, որ թեւեւ այս արածաբաբաբանի դետական ծառայողներին վրացերենն ուսուցանելու փորձեր են արվում, այդ թվում ԵԱՀԿ-ի ֆինանսական աջակցությամբ, սակայն, իրականում, մոտ հեռանկարում դա չի կարող հանգեցնել լուրջ հաջողության. «Մեծ թվով փոփոխություններ ունեցող արածաբաբաբաններում նման ծրագրերի արդյունավետությունը շատ սահմանափակ է»³⁰:

28 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրաստանի այլ Երջաններից գոծողված էթնիկ վրացի աւււսակիցների նւանակալից ներտոս(Մ.Մ.):

29 Եւոլ. աւււ., էջ 15:

30 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրաստանի այլ Երջաններից գոծողված էթնիկ վրացի աւււսակիցների նւանակալից ներտոս(Մ.Մ.): Եւոլ. աւււ., էջ 16:

Միևնույն ժամանակ, նշվում է, որ ի սարքերություն Ախալքալաֆի և Նինոծմինդայի Երջանների, Ախալքալաֆի Երջանում լեզվական խնդիրն ունի մի փոքր այլ յուրահասկություն. այն, գուցե, քիչ սուր կերպով է դրված ֆաղաֆներում, որտեղ հայերն ունեն վրացերենի իմացության ավելի բարձր մակարդակ: «Սակայն դաժնակական լեզվի վրա իմացությունը նշանակում է, որ հայերը լուսանցավորվում են, և վրացիների հետ մրցակցության դաժնառով նրանց սոցիալական և սննդական համարվումը ձախողվում է: ...Վրացերենին միջին մակարդակով սիրադեմելը և (կամ) էթնիկական խառը բնակությունը հանգեցնում է հայերի անգամ ավելի խոր լուսանցավորման Ախալքալաֆում, քան Ջավախքում: Օրինակ, մեր կողմից հարցման ենթարկված հայերը բողոքում էին, որ իրենք դուրս են մնացել 1990-ական թթ. սկզբներին տեղի ունեցած մասնավորեցման գործընթացներից իրենց լեզվական սկարայան հետեանում»³¹:

Փորձագետները հասուկ նշում են, որ ներկայումս սարածաԵրջանում բացասական Երջանությունների կուսակման գլխավոր աղբյուրներից մեկն է վրացական եկեղեցու ֆաղաֆականությունը. «Օրինակ, վրացական եկեղեցու հավասարության բացահայտ ֆաղաֆականությունը սարածաԵրջանում լարվածության աղբյուր է: Վրաց ուղղափառ եկեղեցու կողմից սարածաԵրջանում առաջնորդարանի հիմնադրումը, հայերը, որոնք իրենց սեփական դավանանքն ունեն, ընկալում են որդես ներխուժում: Ախալքալաֆում և Նինոծմինդայում Պարսիարհարանը երկու Երջան առաջ մեծապես է բացել և այնտեղ ուխտագնացություններ է կազմակերպում, որոնք տեղացիների կողմից ոչ միտ են բարյացակամ ընդունվում: Միանձնուհիներն առաքելությանը հայցել են, որ Երբեր առիթներով շենքի վրա Երբեր են նեկել: Ինչու, առաքելությունն իր կողմից հարցման ենթարկված Ախալքալաֆի բնակիչներից մեծապես վերաբերյալ որեւէ անհանդուրժողական արհայտություն չի լսել»³²: Միևնույն ժամանակ, նշվում է, որ խնդիրը զուտ կրոնական դիմակայության բնույթ չունի, այլ արդյունք է սվյալ սարածաԵրջանի դաժնակական անցյալի իրար հակասող և հակադիր վարկածների առկայության, ինչի հետեանում «Պարսիարհարանի եռանդուն գործունեությունը Երջան հաժախ ընկալվում է որդես սաղարան»³³:

Ձեկույցում նաեւ նշվում է, որ հայկական դրոցներում հայոց դաժնության դասավանդման խնդիրը Երջանակում է դաժնուհիներ իր լրջությունը, քանի որ Վրասանի կրթության նախարարության կողմից տղազրվող դրոցական դասագրերը բովանդակում են դաժնակական իրարաձոթությունների մասին հայ

բնակչության համար անընդունելի դրոցներ և մեկնաբանություններ, իսկ Հայասանի Հանրադեսությունում լույս տեղանող Հայոց դաժնության դասագրերը Վրասանի կրթության նախարարության կողմից արգելվում են համանման դաժնառաբանությամբ:

3.6. Փոբրամասնությունների խնդիրների եվրոդական կենտրոն

Փոբրամասնությունների խնդիրների եվրոդական կենտրոնը (ՓԻԵԿ) լուրջ հետազոտական կազմակերպություն է, որը մասնագիտացած է Արեւելյան եվրոդայում, Բալկաններում և Հարավային Կովկասում փոբրամասնությունների խնդիրների ուսումնասիրության և նրանց համախումբ բնակչության Երջաններում իրավիճակի դիտարկման հարցերում: Կազմակերպությունն սկսել է գրաղվել Վրասանի էթնիկական փոբրամասնությունների խնդիրներով «Վարդերի հեղափոխությունից» անմիջադես հետո, և արդեն 2004թ. բացվել է այդ կազմակերպության սարածաԵրջան գրասենյակը Թբիլիսիում: Նույն Երջան Սամցխե-Ջավախքի սարածաԵրջանի խնդիրների վերաբերյալ լույս տեսան ՓԻԵԿ-ի առաջին հրատարակությունները: 2005թ. ընթացում Փոբրամասնությունների խնդիրների եվրոդական կենտրոնի կողմից դասրասսվել է մի քանի զեկույց, որոնցում ուսումնասիրվում են սարածաԵրջանի հասարակական-ֆաղաֆական, սոցիալ-սննդական կյանքի Երբեր կողմերը, ինչդես նաեւ Ջավախքում լեզվի, ուսուցման, կրթության, ֆաղաֆացիական համարկման, խսրականության, փոբրամասնությունների իրավունքների դաժնությունների և բացասական ներուժի գնահատմանը նվիրված հարցերը: Թեւ ՓԻԵԿ-ի սվյալ ուսումնասիրություններն ավելի Երջան իրենցից ներկայացնում են Վրասանում փոբրամասնությունների կոնկրետ խնդիրների վերաբերյալ աբխասանաԵրջանի հանձնարարականներ, քան թե իրավիճակի ընդհանուր դիտարկումներ, այնուամենայնիվ, դրանք թույլ են տալիս բավականաչափ առարկայական դաժնեցում կազմելու փոբրամասնությունների համախումբ բնակչության Երջանների և վրացական իբխանությունների ու հասարակության հետ նրանց փոխհարաբերություններում առկա առավել սուր խնդիրների վերաբերյալ:

ՓԻԵԿ-ի առավել նշանակալից հրատարակումներից դես է առանձնացնել Ջոնաքան Ուիթլիի կողմից դասրասսած Ջավախքի սարածաԵրջանում սիրող կացության և նրա համարկման համար անհրաժեշտ սոցիալական, սննդական և ֆաղաֆական նախադրյալների մասին խոր ակնարկը³⁴: Այլ հարցերի հետ մեկտեղ, զեկույցում հասուկ նշվում է միջազգային

31 Բացառությամբ ուժային կառույցների, որտեղ դիտվում է հիմնականում Վրասանի այլ Երջաններից գոծողված էթնիկ վրացի աբխասակիցների նշանակալից ներխուժում(Մ.Մ): Նշվ. աբխ., էջ 16:

32 Նույն տեղում:

33 Նշվ. աբխ., էջ 17:

34 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia //

հանրության արդարացի և հավասարակշռված օժանդակության ստացման շեղանկյունից սարածաբանի մեկուսացվածության մասին: Վերջին արհեստներին արքեր սոցիալ-սնտեսական ծրագրերի իրականացման համար Վրասանը բազմաթիվ միջազգային դոնոր-կազմակերպություններից որդես ուղղակի աջակցություն ստացել է մեծ քանակությամբ դրամաճորհներ: Այնուամենայնիվ, ինչդեպ ընդգծվում է Ջ. Ուիթլիի զեկույցում, Ջավախի բնակչությունն արհամարհված է միջազգային հանրության կողմից, հասկաղես Այսալխայի և Սամցխե-Ջավախի այլ քաղաքների (Բորժոմի, Ադիգենի և Աստինձայի) համեմատ: Պես է ավելացնել, որ միջազգային կազմակերպություններից միայն մի քանիսը ներկայացություններ ունեն Ջավախում: *Տեղական ՈԿԿ-ների ներկայացուցիչների և Ախալխալսի ու Նինոմուխոբայի շրջանների վարչակազմների սլավոնում բավականաչափ ծավալուն դոնորական ծրագրերը, բացառությամբ տեղական կազմակերպության, իրական արդյունք չեն տալիս:* Դրանք հասկաղես քույլ ազդեցություն ունեն Ջավախի սնտեսության արտարական ճյուղերի զարգացման վրա³⁵:

Փետրվարի 2006թ. փետրվարին հրատարակեց Դենիս Դաֆլոնի կողմից դասրասած նոր զեկույց, ուր նվիրված է Ջավախի տայմաններում բարձրագույն կրթության երկրագու համակարգի զարգացմանը Արեւելյան Եվրոպայի երկու բազմաթիվ երկրների՝ Մակեդոնիայի և Ռումինիայի դրական փորձի օգտագործմանը³⁶: Չեկույցի ներածականում Ջավախի լեզվական խնդիրը սերտորեն փոխկաղակցվում է սարածաբանի բնակչության համար բարձրագույն կրթության արդյունավետ ու հասանելի համակարգի զարգացման անհրաժեշտությանը. նշվում է, որ «հասկաղես կրթության ոլորտի առնչությամբ լեզվի խնդիրը մնում է սարածաբանային համարկումը խոչընդոտող գլխավոր գործոն: Տարածաբանի հայերը, բնականաբար, ձգտում են որդես սեփական երեխաների ուսուցման լեզու հաստատել հայերենը: Սակայն, այն դեպքում, երբ ... վրացական օրենսդրությամբ հայերենով կրթությունը սարական և մրջնակարգ դրոցներում քույլ է սրված, բարձրագույն կրթությունը միայն վրացերենով է հասանելի: Քանի որ Ջավախի երեխաները չափազանց վաս են սիրաղեսում ողեսական լեզվին, նրանք համալսարանում կամ բարձրագույն կրթության այլ հաստեսություններում սովորելու համար մեկնում են Երեւան կամ Ռոսասան, ինչի հետեւանով բնակչության առավել կրթված հասվածն ուսումն ավարտելուց հետո հակված է մնալու արսասահմանում: Այստիսով, կրթված

երիսասարդների արսագաղղը մսահոզվելու տեղիք է տալիս, քանի որ այն կարող է խիստ բացասաբար անդրաղանալ սարածաբանի հետագա զարգացման վրա»³⁷:

Չեկույցի հեղինակը նշում է, որ Ջավախում բարձրագույն կրթության զարգացման խնդիրն առնչվում է բազմաթիվ առարկայական ու երթակայական գործոնների հետ: Կարեւորագույն գործոններից է Ջավախի հայկական դրոցների քաղանավարների կողմից վրացերենի ոչ բավարար իմացությունը, ինչը լրջորեն սահմանափակում է վրացալեզու համալսարաններում նրանց արդյունավետ ուսուցման հնարավորությունը: Վրացերենի վաս իմացությունը բացարկում է ինչդեպ ամբողջ երկրին բնորոշ միջնակարգ կրթության համակարգի ընդհանուր անարդյունավետությամբ, այդդեպ էլ Սամցխե-Ջավախի սարածաբանին հասուկ ուրո խնդիրներով: Մասնավորաղես, դրանցից մեկն է դրոցական երթակաղույցների բարձր մազվածությունը. «Թեւ դրոցների շեների վիճակն այդքան էլ բարվոք չէ երկրի ողջ սարածում, Ջավախում այն սազմաղալի է»³⁸:

Սակայն, հայ ազակերների վրացերենի վաս իմացության խնդիրը չի բացարկում միայն վերոնշյալ գործոններով. «...Ջավախի երեխաները կարողանան օգտագործել դարոցից դուրս: Վրացալես, ինչն ամենակարեւորն է, քանի որ Ջավախի հայ երիսասարդներից շատերն իրենց սպազան տեսում են Հայաստանում կամ Ռոսաստանում, նրանց մոտ սպաղասում է այն լիզուն սովորելու կամը, որն իրենց կարծիքով սպաղասում չի տալու առաղիսաղացման որեւէ հնարավորություն»³⁹: Հեղինակը նշում է նաեւ այն փաստը, որ Ախալխալում հիմնաղրված Թբիլիսիի ողեսական համալսարանի Ջավախի բաժանումնին իրականում քաս դիչ կերողվ է օժանդակում հայ մասնազեների ողեսասումը: ԲՈՒՀ ընդունվողների համար վրացերենով միասնական ազգային բնոությունների սահմանումը հանգեղել է այն բանին, որ գործնականում այդ սարածաբանի քաղանավարներից գրեթե ոչ մեկը չի հավաղում անզամ ընդունվելու համար անցողիկ նվազագույն միավորներ. «Միասնական բնոություններ անցկացվեցին առաղին անզամ 2005 թվականին և ունեղան աղեսալի հետեւաններ Ախալխալի քաղանում: 64 հայաղստ դիմորդներից, ուրն մասնակեցեցին վրացերեն լեզվի ընդունելության

ECMI Working Paper #22, Flensburg, September 2004.

35 Նով. աղս., էղ 28:

36 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006.

37 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006. P.4-5.

38 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. P.6.

39 Նով. աղս., էղ 7.

ֆննդություններին, այն անցան միայն երկուսը (sic!): Թեև Կրթության նախարարությունը 2006-ին մտադիր է սահմանել ավելի դյուրին ֆննդություններ, Չավախի հայերի համար համալսարան մուտքը մնում է անորոշ: Ցանկացած զիջումներ ոչ վրացախոսներին, եթե դրանք չեն ուղեկցվելու ավելի լայնածավալ միջոցառումներով, անբավարար են հայ երիտասարդներին երկրից արագադարձելու որոշումից հետո պահելու համար»⁴⁰:

Ինչդեռ նույն է զեկույցի հեղինակը՝ Վրաստանի բարձրագույն կրթության համակարգին էթնիկական փոփոխությունների ցերեկայացուցիչներին ներգրավելու եւ համարելու համար կենսականորեն անհրաժեշտ է կիրառել այլ մոտեցումներ եւ իրականացնել այլ ֆադախականություն: Ելնելով դրանից՝ հեղինակը վերլուծում է Մակեդոնիայում եւ Ռումինիայում երկլեզու ԲՈՒՀ-երի ստեղծման եւ գործունեության փորձը եւ առաջարկում է բավականին ռացիոնալ լուծումներ Չավախի տայմաններում կիրառելու համար:

Հեղինակը թալիս է հետեյալ հանձնարարականները Չավախում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ստեղծման եւ զարգացման համար.

- Հարավ-արեւելյան եվրոպական եւ Babeş-Bolyai համալսարանների օրինակով բազմալեզու ուսումնական ծրագրերի սահմանումը փոփոխություններով բնակեցված Վրաստանի շրջանների համար: Նման ծրագրերը կարող են կառուցվել յուրաքանչյուր ֆակուլտետի ուսումնական ղյաններում արբեր լեզուների օգտագործման հիման վրա,
- Դասախոսական կազմի եւ համալսարանի կառավարման մարմինների ձեւավորում էթնիկական համաչափ ցերեկայացույթյան սկզբունքով,
- Ընդունելության համազգային ֆննդությունների, որոնք (եթե անգամ ոչ միտումնավոր) էթնիկական փոփոխություններին ղաականող ուսանողների համար խսրական են, սեղայնացում: Քանի որ փոփոխությունների լեզուներով դրոցական կրթություն թույլ է սրված, բավականին նդասակահամար կլինի այդ ցրանավարներին բարձրագույն կրթություն հասանելիությունն ադաիվելու համար հասուկ միջոցներ նախասեսել⁴¹:

Հետաքրքրություն է ներկայցնում ՓԽԵԿ-ի նաեւ մեկ այլ զեկույց, որը նվիրված է էթնիկական փոփոխությունների լեզուների կարգավիճակին եւ Վրաստանում եվրոպական երկրներում սահմանված մոդելների

կիրառելիությանը⁴²: Չեկույցի հեղինակը Չոնաթան Ուիթլին է: Հենվելով Ռումինիայի եւ Խորվաթիայի փորձի վրա՝ հեղինակը ներկայացնում է Մամցխե-Չավախի սարածաբանում լեզվական խնդրի լուծման իր մոտեցումները: Ինչդեռ նույն է Չ. Ուիթլին «Առանցքային հարցադրումը, որին կոչված է դասախոսանելու սլյալ զեկույցը, այն է, թե արդյո՞ք Վրաստանի սարածում խոսակցական այլ լեզուները, հասկադես՝ հայերենն ու ադրբեջաներենը, այս կամ այլ միջոցով կարող են ձանաչվել՝ առանց նրանց դասոնական դեսական լեզվի լիարժեք կարգավիճակ ցնորհելու: Այս հարցադրումը հասկադես սեղին է Փոփոխությունների իրավունքների դասոյանության մասին ցրանակային կոնվենցիայի վավերացման (2005թ. դեկտեմբերի 22-ին) եւ Տարածաբանային ու փոփոխությունների լեզուների եվրոպական խարսիայի սդասվող վավերացման... լույսի ներքո»⁴³:

Ինչդեռ ընդգծում է հեղինակը՝ զեկույցի նդասակն է վերլուծել, թե ինչդես է գոյություն ունեցող սսասուս ֆլոն, որով վրացերենը միակ դասոնական լեզուն է Արխադայից բացի Վրաստանի ամբողջ սարածում, ազդում Չավախի դասարանների, դեսական կառավարման սեղական մարմինների, լրասվամիջոցների եւ կրթական համակարգի գործունեության վրա: Արդյո՞ք ներկա իրավիճակը կայուն է: Խնդիրը նրանում է, որ գոնե ներկա դահին, Չավախում դեսական մարմինների կողմից կիրառվող լեզվի հարցը կարգավորվում է ոչ դասոնական տայմանավորվածությունների միջոցով, այլ ոչ թե օրենքներով: Պահդանել սսասուս ֆլոն նեանակում է ավելի արմասավորել այս ոչ դասոնական դրակսիկան, ինչը կարող է խոչընդոսել, այլ ոչ թե նդասել համարկմանը: «Չեկույցում այնուհետեւ ֆննարկվում է, թե արդյո՞ք հնարավոր է ինչ-որ փոփոխություններ կասարել օրենսդրության մեջ, որդեսզի կարճ ժամանակամիջոցում մեղմացվեն այդ անցանկալի հետեանքները՝ կամ դահդանելով վրացերենի, որդես միակ վարչական լեզվի, կարգավիճակը կառավարման բոլոր մակարդակներում, կամ, գոցե, փոփոխությունների լեզուներին, նրանց համախոսմբ բնակվոյթյան ցրաններում (օրինակ՝ Ախալբալում ու Նինոծմինդայում), որոակի վարչական կարգավիճակ ցնորհելով»⁴⁴: Դրանով, զեկույցում ֆննարկվում է, թե ինչդիսի դրական ներգործություն կարող է ունենալ սեղական ինքնակառավարման, դասական համակարգի, ինչդես նաեւ դեսական հավասարմազում ունեցող ուսումնական հաստատությունների զարգացման վրա Ախալբալաի եւ Նինոծմինդայի

42 Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.

43 Նեվ. աբս., էջ 5:

44 Նեվ. աբս., էջ 6:

40 Dafflon D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. P.7.

41 Նույն սղում:

երջաններում հայերենին իրավական կարգավիճակ շնորհելու փաստը:

Հեղինակը նշում է, որ այն իրողությունը, երբ վրացերենին լիակատար չհիստորիկորեն, Չավախի տեղական իշխանության մարմինները ստիպված են դասավարտությունն ու գործավարտությունը սանել միմյալին վրացերենով, նախ կոռուպցիայի զանգվածային ահի պատճառ է դառնում, և, մյուս կողմից, մարդու հիմնարար իրավունքների ուղղակի խախտում է ու հակասում է բոլոր հիմնարար միջազգային-իրավական նորմերին⁴⁵:

Այս կազմակերպության այլ նյութերից ու զեկույցներից որոշակի հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել նաև Չավախում սոցիալ-սնտեսական ներկա իրավիճակի մանրամասն վերլուծությանը նվիրված Ախալաբաում ECMI գրասենյակի նախկին աշխատակից Մայիլ Հերթոֆթի ուսումնասիրությունը⁴⁶:

3.7. ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալություն

Միացյալ Նահանգների միջազգային զարգացման գործակալությունը 2002թ. սկզբներին դասրասվել է «Վրասանի բախտունայնության գնահատում» խորագիրը կրող զեկույցը: Չեկույցը հետաքրքրություն է ներկայացնում այն առումով, որ Չավախի բախտունային ներուժը վերլուծության է ենթարկվում ոչ միայն մարդու և էթնիկական փոխամասնությունների իրավունքների դաժնությունների, այլ նաև այդ կազմակերպության կողմից ամբողջ Վրասանի մասսաբով սարքեր սոցիալ-սնտեսական ծրագրերի իրականացման այժմեականության ու ռիսկայնության մակարդակի գնահատման տեսանկյունից: Դրանից էլնելով՝ «Սցենարներ և օրինակներ. բախտունային ներուժն աղազայում» գլխում, ի թիվս Քվեմո Քարթլիի, Աջարիայի և Սամեգրելոյի, առանձին բաժին է նվիրված նաև Չավախին:

Չեկույցում, 2002թ. սկզբի դրությամբ, Չավախում ռիսկի մակարդակը գնահատվում էր որպես «միջին», իսկ ռիսկի կարգավիճակը՝ «աճող»: Չեկույցում նաև նշվում է, որ «Միջազգային հանրությունը Չավախի հաճախ դիտարկում է որդես անջատողական ներուժով օժտված Վրասանի հաջող սարածաբան»⁴⁷: Այնուհետև սրվում են քաղաքական և սնտեսական իրավիճակի ընդհանուր գնահատականներ:

Շատ ավելի հետաքրքիր է Չավախում տիրող իրավիճակի համադրակերպ

45 Նով. աբխ., էջ 12:

46 Hertoft M. Javakheti: The Temperature 2005. ECMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006.

47 Robertson L., Phillips A., Kay B., Farrell W.B. Georgia Conflict Assessment. Submitted to Cate Johnson USAID/Tbilisi. Burlington, Vermont. 23 January 2002. P.39.

միջազգային դոնոր կազմակերպությունների ներգրավվածության և ՈԿԿ-ների զարգացման տեսանկյունից. «Միջազգային կազմակերպությունների ու դոնոր-կազմակերպությունների գործունեությունը Սամցխե-Չավախում խիստ սահմանափակ բնույթ ունի: Տարածաբանում գործող ամենախոսքը դոնոր-կազմակերպություններն են ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալությունը, ԱՄՆ գյուղատնտեսության դեպարտամենտը, Մեծ Բրիտանիայի միջազգային զարգացման գործակալությունը, Միգրացիայի միջազգային կազմակերպությունը և ՄԱԿ-ի կառույցները (ՅՈՒՆԻՍԵֆ, ՄԱԿ-ի համաբարեհային դարենային ծրագիր, ՄԱԿ-ի հումանիտար հարցերի համադրման վարչություն, ՄԱԿ-ի կամավորների ծրագիր): Նրանց գործունեությունը հիմնականում կենտրոնացած է մարդասիրական օգնության, ՈԿԿ-ների հոգրացման, համայնների զարգացման, կրթության, կառավարման, եկամուտների մակարդակի բարձրացման, ենթակառուցվածքի վերանորոգման և տեղեկատվական ոլորտներում: ... Չավախի ՈԿԿ-ները սակավաթիվ են և կախված միջազգային օժանդակությունից: ՈԿԿ-ները բացահայտեն ընկալվում են որդես ցածր աշխատավարձից բացի հավելյալ եկամուտ ստանալու միջոց, քանի որ որդես համայնների ՈԿԿ-ների ղեկավարները միաժամանակ դաժնություն են զբաղեցնում դեսական կառավարման բյուրոկրատական մարմիններում»⁴⁸:

Ինչդեռ նշվում է զեկույցում՝ գլխավոր խնդիրն այն բանում է, որ թեև Չավախը ներկայումս կայուն է, բազմաթիվ դեռակասարներ իրավիճակի վրա ներազդելու հսկայական հնարավորություններ ունեն: Անկայունության ռիսկն ավելանում է ռազմաբազաների փակման կամ բուր-մեխանիզմների հայրենադարձության օրը մոտենալու հետ: Մեծագույն վտանգն այն բանի մեջ է, որ դեռակասարներից մեկը կարող է գնել, որ իրավիճակի սրման միջոցով նա հնարավորություն կունենա ավելացնել իր քաղաքական ազդեցությունը կամ ձեռք բերել նյութական այլևայլ լծակներ: Լուրջ բախտում ստեղծելու համար վառելափայտի դակաս չի զգացվում»⁴⁹:

3.8. ԱՄՆ դեսֆարսողարություն

ԱՄՆ-ի դեսֆարսողարությունը յուրաքանչյուր սարի զեկույցներ է հրատարակում աշխարհի սարքեր երկրներում մարդու իրավունքների ոլորտում տիրող կացության վերաբերյալ: Դրա հետ մեկտեղ ԱՄՆ արտաքին գերատեսչությունը, նույն հաճախականությամբ, նաև հրատարակում է աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում կրոնական ազատության մակարդակի մասին հեղինակավոր զեկույցներ: Սույն

48 Նով. աբխ., էջ 43:

49 Նով. աբխ., էջ 45:

զեկույցներն աեխարհում մարդու իրավունքների, էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների դաեաեղանության ոլորտում սիրող կացության իրական դասկերը ներկայացնող բավականին կարեւոր աղբյուր են և այդ դասձառով հեսագայում օգագործվում են բազմաթիվ հեսագոսական կազմակերդությունների կողմից:

Պեսֆարսուղարության ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և աեխասանքի խնդիրների բյուրոն 2004թ. հրասարակեց աեխարհում մարդու իրավունքների դաեաեղանության խնդիրներին նվիրված իր հերթական ամենամյա զեկույցը: Վրասանի մասին բաժնում կարեւոր սեղ էր հասկացված երկրի հասարակական և բաղաբական կյանքում Ուղղափառ եկեղեցու ունեցած չափազանց մեծ դերակասարության հես կաղված հարցերին⁵⁰: Մասնավորաղես, անդրադառնաղով Սահմանադրական համաձայնագրով (Կոնկուդասով) Եկեղեցուն սրված արսոնություններին՝ նեվում է, որ «քեւե մի բանի Եկեղեցիներ սսոռագրեցին Կոնկուդասին դեմ չլինելու ձեական փասասաթղթեր, նրանք նեցեցին, որ խնդրահարույց հողվածը, որսեղ ՎՈՒԵ-ին սրվում է եկեղեցիների կառուցման ու դրանց նկասմամբ իրավունքների վերականգնման հարցերը սնօրհնելու իրավունք, բացակայում էր նախօրոք համաձայնեցված փասասաթղթում»:

Ձեկույցում նաե դիսարկվում էին այլ եկեղեցիների, դավանանքների ու կրոնական միավորումների գրանցման և իրավական կարգավիձակի սրամադրման հարցերը: Նեվում էր, որ գոյություն չունի կրոնական կազմակերդությունների մասին որեւէ օրենք, և ՎՈՒԵ-ն մնում է իրավական կարգավիձակ ունեցող միակ դավանանքը, քեւե որոե կրոնական միավորումներ գրանցվել են որղես ՈՂԿ-ներ: «Իրավական կարգավիձակի այս բացակայությունը խոչընդոսում է կրոնական միավորումներին վարձակաղելու կամ գնելու անեարժ գոյք, բազմաթիվ խմբեր ունեցվածքը գրանցել են անհասների կամ ՈՂԿ-ների վրա, ինչը խիստ խձձում է գոյքային հարաբերությունները: Ձեկույցում արձանագրվում էր, որ չգրանցված կրոնական կազմակերդություններին դաեաեղանաղես չի թուղլասրվում վարձակաղել գրասնյակային սարածքներ, ձեռք բերել եղնարարություն իրականացնելու արսոնագրեր, ներկրել գրականություն, կամ ներկայացնել միջագային եկեղեցիներ, քեւե բազմաթիվ կրոնական միավորումներ հասնում են այս նղասակներին իրենց կողմից գրանցված ՈՂԿ-ների միջոցով»: Ձեկույցում նաե անդրադարձ է արվում Խորհրդային Միության սարհներին ոչ ուղղափառ դավանանքներից բռնագրավված (կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված) գոյքի ու կառույցների խնդիրին. «Հոռնի կաթղլիկ եկեղեցին և Հայ առաբելական եկեղեցին չկարողացան աղաաղովել Խորհրդային Միության սարհներին փակված կամ

50 Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2004 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, February 28, 2005.

ՎՈՒԵ-ին փոխանցված եկեղեցիների վերաղարձը»:

Շողովրդավարության, մարդու իրավունքների և աեխասանքի խնդիրների բյուրոյի Վրասանին նվիրված 2005թ. զեկույցում դարձյաղ անդրաղարձ է արվում երկրի հասարակական և բաղաբական կյանքում ՎՈՒԵ-ի ունեցած հասուկ դերակասարության և դրա հես կաղված այլ կրոնական դավանանքների նկասմամբ ցուցաբերվող խսրական վերաբերմունքի հես առնչվող խնդիրներին: Նեվում է, որ 2005թ. դեկսեմբերին բազմաթիվ դասգամավորներ խիստ կերղով առարկեցին բղլոր կրոններին օրենքով հավասար իրավունքներ ենօրհնելու առաջարկ դառունակող Մարդու իրավունքների դաեաեղանի զեկույցին: Պասգամավորները հայասրարեցին, որ ՎՈՒԵ-ի դասմական դերը արղարացնում է նրա արսոնյաղ կարգավիձակը: Պեսֆարսուղարությունն արձանագրում էր, որ վրացական իեխանությունների կողմից այլ դավանանքների իրավաբանական գրանցման առաջարկվող ընթացակարգը ոչ միայն խսրական էր, այլ նաե նրանց կրոնական զգացմունքները վիրավորղ⁵¹:

Ձեկույցում դարձյաղ արձանագրվում էր, որ Կաթղլիկ եկեղեցին, ձեմարիս ողղափառ եկեղեցին, Բաղղիսասական եկեղեցին, Հայ առաբելական եկեղեցին լղուրջ խոչընդոսների են հանղղղում եկեղեցական նոր եղնություններ կառուցելիս կամ նախկինում բռնագրավված և ՎՈՒԵ-ին փոխանցված եղնությունները հես սսանաղլու հարցերում⁵²:

Առանձնակի հեսաբերություն է ներկայացնում ԱՄՆ դեսֆարսուղարության կողմից աեխարհի երկրներում կրոնական ազասությանը նվիրված ամենամյա հասուկ զեկույցը: 2005թ. զեկույցում դարձյաղ արձանագրվում է ՎՈՒԵ-ի հասուկ կարգավիձակը, ինչը այլ եկեղեցիների և կրոնական միավորումների համար լղուրջ խնդիրներ է սեղծում ինչղղես նրա, այղղես էղ դեսության հես հարաբերություններում⁵³:

Ինչղղես Պեսֆարսուղարության այլ զեկույցներում, այսեղ ևս դարձյաղ եեեսվում է, որ նախկինում բռնագրավված կամ ՎՈՒԵ-ին փոխանցված կրոնական եղնությունները ու այլ գոյքը հես սսանաղլու ողղությանը Հոռնի կաթղլիկ և Հայ առաբելական եկեղեցիների կողմից գործաղրված ջանքերն աղարղլուն են: «Նեանավոր հայկական եկեղեցին՝ Նորաեները մնում է փակ ինչղղես և չորս այլ փոքր հայկական եկեղեցիներ Թրիխիում և մեկը՝

51 «Religious groups may now register as local associations ("unions") or foundations. ... Some religious communities were dissatisfied with the status that registering under the law provided. The Catholic Church and Armenian Apostolic Church as well as Muslims opposed registering, short of registering as a religious body, and continued to object to the GOC's preferred status»

52 Georgia Country Reports on Human Rights Practices - 2005

53 Georgia. International Religious Freedom Report - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.

Այսպիսայում: Բացի դրանից՝ ՎՈՒԵ-ի ճնշումների հետևանքով Հռոմի կաթոլիկ եւ Հայ առաքելական եկեղեցիները դժվարությունների են հանդիպել նոր եկեղեցիներ կառուցելու թույլտվություն ստանալու հարցում»:

Չեկոյցում նաեւ ընդգծվում են ոչ ուղղափառ եկեղեցիների գրանցման եւ իրավաբանական կարգավիճակի սրամադրման հետ կապված դժվարությունները: Մանավորապես, նշվում է, որ 2005-ի ապրիլին «Խորհրդարանը փոփոխություններ մտցրեց Քաղաքացիական օրենսգրքում՝ թույլատրելով կրոնական կազմակերպությունների՝ որդես մասնավոր միավորումների, գրանցումը եւ դրանով նրանց շնորհելով նախկինում ոչ հասու իրավական կարգավիճակ: Թեեւ բազմաթիվ կրոնական խմբեր ողջունեցին այդ ուղղումը, առավել ավանդական կրոնների ներկայացուցիչները բարունակեցին ղնդել հասու իրավական կարգավիճակ ստանալու լուրջ հարցերը, որը կառանձնացնի նրանց ոչ ավանդական կրոններից: Որոշ կրոնական խմբեր դժգոհ են, որ Օրենսգիրքը չի սալիս սարբեր անհասների վրա գրանցված, սակայն իրականում սվյալ կրոնական խմբերին դասկանող գույքի գրանցման հնարավորություն»:

Գլուխ 4.

Վրաստանում մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների դաժակացումը ոլորտում իրավիճակի դինամիկան Սամցխե-Չավախի սարածաբայանի օրինակով

Վրաստանի Սամցխե-Չավախ վարչատարածքային սարածաբայանը դասմական եւ աբսարհագրական առումներով բաղկացած է երկու՝ Սամցխե (Մեսխեթ) եւ Չավախ մասերից: Չավախը, որի մեջ ներկայումս ընդունված է միավորել Ախալաբախի եւ Նինոծմինդայի բնակչության սարածքները, գտնվում է Վրաստանի հարավ-արեւելքում եւ անմիջականորեն սահմանակից է Թուրքիային ու Հայաստանին: Չավախի ժողովրդագրական յուրահատկությունը (բնակչության 95%-ից ավելին կազմում են հայերը) դասակարգում դասմանավորել է այն հանգամանքը, որ սարբեր ուսումնասիրողների ու ֆաղափական գործիչների գնահատականներում երկրամասը դիտվում է որդես բախումնային ներուժ ունեցող գոտի: Ընդ որում, եթե վրացական ուսումնասիրողները բախումնային ներուժը շեղում են գրեթե բացառապես սեղի հայ բնակչության հնարավոր «անջատական» դրսեւորումների առումով, աղա հայ մասնագետներին Չավախում իրավիճակը հուզում է առաջին հերթին հայ էթնիկական փոքրամասնության նկատմամբ խտրականության եւ հասարակական-ֆաղափական, սնտեսական եւ մտակութային կյանքում լիարժեք մասնակցություն ունենալու նրա իրավունքների դաժակացումը շեղանկյունից¹: Արաստանայան հետազոտողների մեծամասնությունը սարածաբայանը դիտարկում է նաեւ Հարավային Կովկասի աբսարհագրական դասմանը խնդիրների վերլուծության դիրքից²:

1 Policy Brief: Javakheti In Georgia. Problems, Challenges And Necessary Responses. CIPDD & FEWER. July 2000. <http://www.fewer.org/caucasus>; Darchiashvili D. Southern Georgia: Security Objectives and Challenges. Report Commissioned by Written for UNHCR's 'CIS Local Monitoring Project', March 1999; Der Ghokassian Kh., Giragosian R. Javakh: Stability Through Autonomy. March 2001. <http://groong.usc.edu/ro/ro-20010326.html>; Peuch Jean-Christophe. Georgia: Javakheti Armenians' Call For Autonomy Has Tbilisi On Guard. <http://www.rferl.org/nca/features/2002/11/25112002183353.asp>; Sarkissian R. Javakhk: Socio-Economic Neglect or Ethnic Unrest? // DWA Discussion Paper N.101. April 2002 (www.oxy.edu/departments/dwa/papers/); Дарчиашвили Д. Южная Грузия: вызовы и задачи безопасности // Центральная Азия и Кавказ, №1, 2000; Джинчарадзе Д. Некоторые аспекты ситуации в Грузии в контексте вывода российских военных баз из региона // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2000; Новицкова Г. Джавахетия: в эпицентре интересов // Грузия: проблемы и перспективы развития / Под ред. Кожокина Е.М. Т.2. РИСИ: М., 2002.

2 Kanbolat H., Gul N. The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // Centre for Eurasian Strategic Studies (AVSAM), Ankara, 28.12.2001 (www.avsam.org); Kanbolat H., Gul N. The Geopolitics and Quest

Հայ և վրացի հեսագոսողների սեականների արբերությունը դրսևորվում է նաև Ջավախքի լուսաբանությունը լուսաբանելիս: Հաճախ բերվում են իրարամերձ հակադրվող սեականներ: Վրացի գիտնականները Սամցխե (Մեխսեթ) սարածաբանը համարում են վրաց լեռնակառուցության օրրաններից մեկը՝ նշելով, որ հայ էթնիկական սարն այնքան հայտնալի է միայն 1828-29թթ. ռուս-թուրքական լեռնաբանի արդյունքում: Իսկ հայ լեռնաբաններն արդարացի են, որ երկրի բնիկները դեռ վաղնջական ժամանակներից հայերն էին, քանի որ այն լեռնաբանական Հայաստանի բաղկացուցիչ մասերից մեկն է, իսկ 19-րդ դարի սկզբների ժողովրդագրական փոփոխությունները միայն վերականգնեցին բազմադարյա թուրքական գերիշխանության հետևանքով Ջավախքի աղճատված ժողովրդագրական դասերը³:

Ներկա դահին սարածաբանում ինչդեպ քաղաքական, սոցիալ-սնտեսական և մշակութային ոլորներում, այդդեպ էլ, կոնկրետ, մարդու և էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության հարցերում ստեղծվել է բավականին ծանր կացություն, ինչը դաշնային է մանրամասն վերլուծություն և խնդիրների լուծման ուղիների որոնում:

4.1. Ժողովրդագրական իրավիճակ

Վարչական առումով Ջավախքը բաժանվում է երկու երջանների՝ Ախալքալաֆի և Նինոծմինդայի միջև: Նահանգը զբաղեցնում է Վրաստանի տարածքի 3,7%-ը, այնքան բնակվում է երկրի բնակչության մոտ 2%-ը: Սամցխե (Մեխսեթ) սարածաբանը Ջավախքին հարում է արեմոստից, բաժանվում երեք Ախալքալաֆի, Ադիգենի և Ատլինձայի երջանների: Նահանգի կազմի մեջ է մտնում նաև հյուսիսում գտնվող Բորժոմի երջանը: Վրացական իշխանությունների կողմից 1990-ական թթ. կեսերին իրականացվեցին վարչական փոփոխություններ, որոնց արդյունքում այս բոլոր երջանները միավորվեցին մեկ վարչատարածքային միավորի՝ սարածաբանի («նահանգի») մեջ, որը ղեկավարում է նախագահի կողմից նշանակված լիազոր (կամ «նահանգապետ»)։ Ինչդեպ աստիճան են գտնում, Ջավախքում սկսվել վարչատարածքային միավորի ստեղծումը իրականում նդասակ ուներ նվազեցնելու տեղի հայ բնակչության սեականար կեփող, որն արդեն ճնշող մեծամասնություն չէր կազմում, սակայն 1990-ական թվականների կեսերին հասավ իր երկամասի ողջ բնակչության գրեթե 60%-ը:

Խորհրդային իշխանության տարիներին, հասկալիս սսալինյան ժամանակաբանում, Ջավախքում (ինչդեպ և ողջ Վրացական ԽՍՀ-ում) Խորհրդային Վրաստանի կառավարության նդասակալաց քաղաքականության արդյունքում, զգալի չափերի հասավ դեղի Խորհրդային Հայաստան, Հյուսիսային Կովկաս, նախկին ԽՍՀՄ այլ երջաններ հայ բնակչության արագաղթը: Դա հետեանումվ 1989թ. Ախալքալաֆի և Բորժոմիվայի (ներկայումս Նինոծմինդայի) երջանների բնակչության թվաքանակն ուներ մոտավորապես նույն չուցանիշը, ինչ որ 1914թ.⁴ եուրջ 100 հազար մարդ⁵: Խորհրդային տարիներին էթնիկական իրավիճակի զարգացումն ընթացել է հետույալ կերպով (տե՛ս Աղյուսակ 3-5):

Աղյուսակ 3. Սամցխե-Ջավախքի բնակչության թիվը և էթնիկական կազմը 1939թ. սվալներով (մարդ, %)

Երջան	Վրացիներ	Հայեր	Թուրքեր	Ռուսներ	Քրդեր	Ընդամենը
Ախալքալաֆի	5.836 (10,5%)	16.454 (29,7%)	28.428 (51,2%)	1.538 (2,8%)	1.423 (2,6%)	55.490
Ադիգենի	5.466 (13,2%)	942 (2,3%)	32.928 (79,7%)	1.281 (3,1%)	69 (0,2%)	41.314
Անդինձայի	6.500 (19,9%)	1.741 (5,3%)	21.612 (66,2%)	293 (0,9%)	1.980 (6,1%)	32.644
Ախալքալաֆի	4.857 (7,5%)	54.081 (83,6%)	4.015 (6,2%)	1.102 (1,7%)	309 (0,5%)	64.655
Նինոծմինդայի	93 (0,3%)	27.376 (79,2%)	1.009 (2,9%)	5.862 (17,0%)	77 (0,2%)	34.575
Ընդամենը	22.752 (9,9%)	100.594 (44,0%)	87.992 (38,5%)	10.076 (4,4%)	3.858 (1,7%)	228.678

Թուրք-մետսեթցիներ, իսկ, փաստորեն, երկամասի ողջ մահմեդական ազգաբնակչության 1944թ. տեղի ունեցած տեղահանությունը, էադեպ փոխեց սարածաբանի ժողովրդագրական իրավիճակը: Վրացական ԽՍՀ կառավարությունը, ձգտելով նվազեցնել երկամասում հայ բնակչության գերակշռությունը, հետաքսերազմյան առաջին իսկ տարիներին մեկնարկեց այնքան Վրաստանի ներքին երջաններից բնակչության տեղափոխման ծրագիր: Ըստ վրացի ուսումնասիրողների ամենահամեմատ հաշվարկների 1950-ական թթ. վրացի վերաբնակիչների թիվը հասավ 32 հազարի կամ սարածաբանի բնակչության մեկ երրորդին⁵: Արդյունքում, ըստ 1959թ. մարդահամարի սվալների, 1939թ. համեմատ որոտ երջանների վրացի ազգաբնակչությունն աճել էր մի քանի

for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // Armenian Studies, Issue 2, June-August 2001; Дарабхан Амир-Реза. Роль армян, проживающих в Грузии, в региональных событиях Кавказа // Аму-Дарья (Иранский журнал по изучению Центральной Азии и Кавказа), №13, Зима 2003.

3 Տե՛ս մանրամասն՝ Մալինյան Ա., Ջավախքը XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին կեսերին, Երևան, 2003:

4 Տե՛ս մանրամասն՝ Մալինյան Ա., Ջավախքը XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին կեսերին, Երևան, 2003: Էջ 230-231:

5 Տե՛ս մանրամասն՝ Darchiashvili D. Southern Georgia: Security Objectives and Challenges.

անգամ: Այսպես, Ադիգեների Երջանում վրացիների քիվն աճեց 3 անգամ՝ 5466ից (բնակչության 13,2%), մինչև 16 187 մարդ, ինչը (սեղական մահմեդական բնակչության սեղահամման հետևանքով) ադիգեները կազմում էր ազգաբնակչության 82,6%: Ախալցխայի Երջանում այդ ցուցանիշը նույնպես ավելացավ ավելի քան 3 անգամ (5 836 -ից (10,5%), մինչև 18 878 հոգի, որոնք մահմեդական ազգաբնակչության սեղահամման հետևանքով կազմում էին ադիգեներ բնակչության 37,4%-ը): Աստիճանայի Երջանում վրացի ազգաբնակչությունն ավելացավ շուրջ 1,5 անգամ 6 500 -ից (19,9%) մինչև 9 081 մարդ (80,6%):

Դրա հետ մեկտեղ դեռ է նեղ, որ Չավախի հայ բնակչության քիվը, չնայած ծնելիության ավանդաբար բարձր մակարդակին, գործնականում չենթարկվեց որևէ շեղումների փոփոխության: Դա հասկալի էր երևում է Ախալքալախի Երջանի օրինակով, որտեղ 1939թ. հայ բնակչության քիվը կազմում էր 54 081 (83,6%), իսկ 1959թ.՝ 57 209 մարդ (90,8%): Հարկ է նաև ընդգծել, որ մահմեդական ազգաբնակչության սեղահամարումը գործնականում չի անդադարձել երկրամասի ամենախիս բնակեցված Ախալքալախի և Նինոծմիդայի Երջաններին, հետևաբար, դա չի արտահայտվել այդ Երջանների հայ բնակչության գերակշռության վրա, որտեղ անգամ մինչև 1944թ. հայերը կազմում էին բացարձակ մեծամասնություն:

Աղյուսակ 4. 1989թ. դրությամբ Սամցխե-Չավախի բնակչության քիվը և էթնիկական կազմը (մարդ, %)

Երջան	Վրացիներ	Հայեր	Ռուսներ	Այլ ազգություններ	Ընդամենը
Ախալցխայի	18.878 (37,4%)	25.753 (51,1%)	3.684 (7,3%)	2.115 (4,2%)	50.430
Ադիգեների	16.187 (82,6%)	1.627 (8,3%)	1.276 (6,5%)	508 (2,6%)	19.598
Աստիճանայի	9.081 (80,6%)	2.068 (18,4%)	60 (0,5%)	56 (0,5%)	11.265
Ախալքալախի	3.566 (5,7%)	57.209 (90,8%)	1.647 (2,6%)	555 (0,9%)	62.977
Նինոծմիդայի	50 (0,2%)	27.090 (84,5%)	4.616 (14,4%)	308 (1,0%)	32.064
Ընդամենը	47.762 (27,1%)	113.747 (64,5%)	11.283 (6,4%)	3.542 (2,0%)	176.334

Չավախի հայ բնակչության զանգվածային արագադրը Հայաստան, Ռուսաստան և նախկին ԽՍՀՄ այլ Երջաններ 1960-1970-ական թվականներին ընդունեց խոշոր ծավալներ: Դրա հիմնական դասձանդներն էին սեղան մասնաճանապարհի գնալու ու կրթություն ստանալու հետ կապված դժվարությունները:

Արագադրի հետևանքով, չնայած Չավախի հայ բնակչության ժողովրդագրական դրական բարձր ցուցանիշներին, նրա քիվը երկրամասում զգալիորեն չի աճել:

Միաժամանակ Երջանակազմում էր էթնիկական վրացիներով երկրամասի բնակեցումը, ինչը հանգեցնում էր Սամցխե-Չավախի ընդհանուր բնակչության մեջ նրանց չափաբաժնի ասիճանական ավելացմանը: Դա, հասկալի էր, արտահայտվեց Ադիգեների և Ախալցխայի Երջաններում, որտեղ, հազվի առնելով վրացիների մոտ ծնելիության ավանդաբար ցածր մակարդակը, վրացական բնակչության նման զգալի աճը չէր կարող սեղի ունենալ բնակչության բնական աճի հետևանքով: Դրա հետ մեկտեղ վրացի բնակչության բնական ցուցանիշների աճի մյուս դասձանդ կարող էր լինել վրացական իշխանությունների կողմից դասեցնական մարդահամարների սխալների արեստական ուժձագումը: Այդ միտումն էլ ավելի լայն զարգացում ստացավ արդեն հետխորհրդային ժամանակաշրջանում, հասկալի էր՝ 2002թ. մարդահամարի անցկացման ընթացքում, երբ Չավախում սեղ զսան վրացի բնակչության քիվ բացահայտ կեղծումներ:

Ինչպես արդեն նշվեց՝ 1990-ական թվականների կեսերին Վրասանի նախագահի հրամանագրով սեղծվեց նոր վարչատարածային միավոր՝ Սամցխե-Չավախի նահանգը, որի կազմում ընդգրկվեց նաև Բորժոմի Երջանը (1990-ական թվականների սխալներով ուներ 33,3 հազ. բնակչություն, որից միայն 10%-ն էին կազմում հայեր): Ըստ Վրասանի սահմանադրության, երկրի վարչատարածային բաժանումը որոշվելու է միայն տեղական ամբողջ արածի նկատմամբ իշխանությունների վերահսկողությունը վերականգնելուց հետո (հոդված 2, կետ 3): Մինչ այդ, վարչական կառավարումը արվում էր 1994թ. ընդունած քիվ 237 հրամանագրի հիման վրա, ըստ որի սահմանվել էր *ոչ մեծ էթնիկական* (երկրամասերում նախագահի լիազոր ներկայացուցիչների) ինստիտուտը: Սակայն այս համակարգը չունի համադասարանական իրավաբանական հիմք, սահմանադրական չէ և Վրասանի նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերում հիշատակվում է միայն 1998թ. սկսած: Բացի դրանից, քանի որ Վրասանի սահմանադրության մեջ ոչինչ չի ասվում երկրի վարչատարածային կառուցվածքի մասին, նահանգադրի և Երջանային իշխանությունների միջև գործառնությունների հսակ վերաբախումը բացակայում է:

Ինքնին վերցած Սամցխեի (Մեխախի կամ Վերին Չավախի) և Չավախի միավորումը մեկ վարչատարածային միավորի մեջ, Բորժոմի Երջանի ընդգրկմամբ, բազմաթիվ հարցեր է հարուցում: Բնական է, որ հայ բնակչությանը մտադրում է այն հանգամանքը, որ իր ձակասագիրը, փաստորեն, Երջանում է Վրասանի նախկին ինքնավարությունների հետ խնդիրների լուծման արդյունքում:

հեռանկարի հետ: Առավել ես, որ սվյալ վարչաարածային միավորը, փաստորեն, հակասում է Վրասանի սահմանադրությանը, որտեղ երկրի նման վարչական բաժանում նախատեսված չէ: Կրկնենք, որ Բորժոմի Երջանի ընդգրկումը Սամցխե-Չավախի կազմում ղայմանավորված չէր ոչ ղասմական, ոչ էլ սնեստական նկատառումներով և նղասակ ուներ միմիայն արհեստականորեն նվազեցնելու էթնիկական հաշվեկշիղը սարածաերջանում: Դրա հետ մեկտեղ՝ ղեսք է հաշվի առնել, որ ժամանակին նույն Բորժոմի Երջանին միացվել են 3 բարձրեռնային՝ Մոլիթ, Տաբաղղոր և Չխարուլա հայկական գյուղերը, որոնք ընկած են Ախալբալաի Երջանի հյուսիսում և նրա հետ ունեն սերս ղասմական ու սնեստական կաղեր: Տվյալ փասաղ սրամաբանորեն համահունչ է ղաշոնական բաղաբականությանը, որի նղասակն է էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության Երջանների ասիձանական վարչական մասնատումը և ողանք վրացական Երջաններին կցումը (ի ղեղ, նույնաման բաղաբականություն է իրականացվել իշխանությունների կողմից և Քվեմո-Քարթլիում): Աղղունում 1990-ական թվականների կեսերին իրականացված վարչական բաժանումը և Բորժոմի Երջանի 30,000 վրացիներին Սամցխե-Չավախի բնակչության ընղիանոր թվի մեղ ընղգրկելն անմիջականորեն արսահայսվեց նորատեղծ նահանգի էթնիկական ղասկերի վրա, որտեղ հայերն արղեն չէին կազմում ընղիանոր բնակչության Եորղ 65%-ը, ինչղես ղա եղել էր 1989թ. խորղային վերղին մարղահամարի սվյալների համաձայն:

Աղղուակ 5. Սամցխե-Չավախի բնակչության թիղը և էթնիկական կազմն ըստ 2002թ. ղաշոնական մարղահամարի սվյալների (հաղ. մարղ)

Երջան	Հայեր (հաղ. մարղ)	Վրացիներ (հաղ. մարղ)	Ընղամենը (հաղ. մարղ)
Աղիգենի Երջան	0.7	19.8	20.7
Ատղինձայի Երջան	2.3	10.7	13.1
Ախալբալաի Երջան	57.5	3.2	61.0
Ախաղխայի Երջան	16.9	28.5	46.1
Բորժոմի Երջան	3.1	27.3	32.4
Նիոնոմիղղայի Երջան	32.9	0.5	34.3
Ընղամենը	113.3	90.0	207.6

Դրա հետ մեկտեղ՝ ղեսք է ի նկատի ունենալ, որ սվյալների հավասիղության նկատամաբ կան լորղ կասկածներ, և հիմներ՝ ենթաղղելու, որ 2002թ. մարղահամարի ընթացղում Սամցխե-Չավախ սարածաերջանի հայ բնակչության թիղը Վրասանի ղաշոնական մարմինների կողմից արհեստականորեն նվազեցվել է, և, միաժամանակ, վրացական բնակչության համար սղել են

որոձացված սվյալներ: Հաձախ, վրացի ազղաբնակչության երկակի հաշվառում է կատարվել: Աղղես, Ատղինձայի Երջանի որոշ բնակիչներ, որոնք 1980-ական թվականների վերղերին և 1990-ական թվականների սկղբներին բնակարաններ են սասղել և գրանցվել Ախալբալաի Երջանի վրացական գյուղերում (Հոկամ, Ազմանա, Պրեսնա և այլն), մարղահամարի ընթացղում միաժամանակ հաշվառվել են նաև Ատղինձայի Երջանում: Սամցխե-Չավախի հայ և վրացի բնակչության թվաբանակի վերաբերղյալ սվյալների ոչ արժանահավաս լինելու մասին է նաև վկայում նախկին խորղղային մարղահամարների ու 1990-ական թվականների ընսրացուցակների սվյալների հետ ողանց համեմատությունը և այլ փաստեր:

Ախալբալաի Երջանի 67 գյուղերից 54-ն ամբողղաղես հայաբնակ են, 5 գյուղերում՝ Գողաշեն, Անիկիա, Կոթելիա, Պրեսնա և Չունցիա, բնակվում են վրացիներ, 4 գյուղերում՝ Բարալեթ, Մորղախեթ, Հոկամ և Ազմանա, բնակչությունը խառն է՝ հայ-վրացական: Մեկ՝ Խոսղիա գյուղում գերակշոռում է հայ բնակչությունը, սակայն բնակվում են նաև վրացիներ ու հույներ: Ախալբալա Երղենսոնում նույնղես բացարձակ մեծամասնություն են կազմում հայերը, կան ոչ մեծ թվով վրացիներ, ինչղես նաև ոռուներ, ուկրաինացիներ, այլ ազղությունների ներկայացուցիչներ: Նիոնոմիղղայի Երջանում թղղր բնակավայրերը (31 գյուղ և Նիոնոմիղղա բաղաբ) հայկական են, բացառությանաբ Գորելովկայի (որտեղ բնակվում են հայեր և ոռու ղղխոթորներ) և Մղասովկայի (որտեղ միասին բնակվում են հայեր, ղղխոթորներ և աղարներ):

Վրացական կառավարությունը բազմաթիվ անգամներ է ձղսել փոխելու սարածաերջանի էթնիկական ղասկերը: Դեռ 1982-83 թվականներին արձանագրվեղին Ախալբալաի Երջանի հարավ-արեմսյան մասում Աղարիայի լեռնային Երջաններից աղարներ վերաբնակեցնելու առաղին փորձերը: 1989-90 թվականներին, ղարձղյալ Աղարիայում բնական աղեսների հեսեսանոլ կորցած բնակարանների փոխարեն նոր բնակարաններ սրամաղղելու ղասրվակով, աղարների վերաբնակեցման նոր փորձ արվեց: Ընղ որում ղեսք է հաշվի առնել, որ Աղարիայում կղիմայական ղայմանները Եաս ավելի մեղմ են, իսկ լեռնային Երջաններում բնակչությունը Եաս ավելի նոր է, ֆան Չավախում: Աղիմն աղարներին հենց Չավախում վերաբնակեցնելու համար առարկայական, առաղին հերթին՝ սնեստական, ղայմաններ չկային: Աղղ գործողությունները նղասակ ունեին, մի կողմից՝ նվազեցնելու սարածաերջանի հայ բնակչության սեսակարար կշիղը, մղուս կողմից՝ սկարացնելու Աղարական ինքնավար հանրաղղության ներուղը, սեղծելու բարենղղաս ղայմաններ այն Վրասանի ներին Երջաններից «մաբոր վրացական էթնիկ սարուղ» բնակեցնելու համար: Վրացական կառավարությունն զղղի գումարներ հասկացրեց աղարների համար

բնակավայրերի կառուցմանը, սակայն նրանց մեծ մասը հեռագայում հեռ վերադարձավ:

Միաժամանակ, Վրաստանում սիրող ներքին անկայունության հետևանքով, հանրադատությունից մեկնել է ռուս եւ ռուսալեզու բնակչության մեծամասնությունը, այդ թվում՝ Ախալքալաքի ու Նինոծմինդայի Երջաններում համախումբ բնակվող կրոնական փոքրամասնությունների՝ դուխոբորների ու մոլդկանների ներկայացուցիչները: Չավախի 5 գյուղերում բնակվող 3 000 դուխոբորներից ներկայումս մնացել է շուրջ մեկ երուրդը⁶: «Մերաբ Կոստավայի հիմնադրամը» եւ «Չավախեթի վերածնունդը» ընկերությունը, Հայաստանի եւ Չավախի միջեւ վրացաբնակ թափարգել ստեղծելու Վրաստանի առաջին նախագահ Չվիադ Գամսախուրդիայի կողմից սահմանած ծրագիրը կյանքի կոչելու նողասակով, սկսեցին ակտիվորեն զննել մեկնող դուխոբորների բնակարանները: Հայսնի է մի դեղի, երբ Կալինինո գյուղում դուխոբորների կողմից 45 բողոքի ընթացքում այդ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին վաճառվել է շուրջ 60 տուն: Սակայն դա հանգեցրեց նաեւ Երջանի հայ բնակչության ակտիվացմանը. ի տյասախսան դուխոբորների գյուղերն աջարներով բնակեցնելու փորձերին, այնտեղ սկսեցին բնակվել նաեւ Նինոծմինդայի Երջանի մոսկա՝ Փոկա, Հեւեթա, Արագյալ ու Սաթխա գյուղերից հայ ընտանիքներ: Դա հանգեցրեց վրացական իշխանությունների դժգոհությանը: Օրինակ, Վրաստանի Հանրապետության Մարդու իրավունքների եւ ազգամիջոցային հարաբերությունների հանձնաժողովի 1995թ. օգոստոսին ընդունված որոշումներից մեկում նշվում էր, որ դուխոբորների, հայ ու վրացի վերաբնակիչների, ինչպես նաեւ Նինոծմինդայի Երջանի ղեկավարության միջեւ ստեղծվել են «անառողջ հարաբերություններ» եւ «առանց որեւէ հաշվառման սեղի է ունենում բնակարանների առուվաճառք»:⁷ Դժվար չէ կռահել, որ հանձնաժողովի մտահոգությունը հարուցում էր այն վիսսը, որ դուխոբորների գյուղերի բնակեցման գործընթացին միացան ոչ միայն «երկրամասի գաղութացման» վրացական կազմակերպությունները, այլ նաեւ, ինչը լիովին բնական էր, սեղական հայ բնակչությունը: Տարածաբանում «ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման» նպատակով Հանձնաժողովը նույնիսկ խնդրում էր համադասախսան մարմիններին ուսումնասիրել սվյալ հարցը ու հասուկ կերտով աջակցել հենց վրացի վերաբնակիչների աշխատանքի սեղավորմանը ու սոցիալական կացության բարելավմանը: Բացի դրանից՝ լուրջ մտահոգություն էր առահայսվում Ախալքալաքի Երջանում վրացի վերաբնակիչների թվի նվազման վիսսի կաղակցությամբ⁷:

6 Кримдач А. Борцы за дух из Джавахетии // Независимая газета – Религии, 14.11.2001.

7 О социально-экономическом положении Джавахетского региона // Постановление Комитета защиты прав человека и межнациональных отношений Республики Грузия, 10.08.1995.

Արխաղայում եւ Հարավային Օսիայում հակամարտությունների հետեանով այդ գոտիներից Մամջխե-Չավախի տարածաբան վերաբնակեցվեցին նաեւ մեծ թվով վրացի փախսականներ եւ սեղահանված անձինք: 2001թ. հունվարի դրությամբ նրանց թվաքանակը կազմում էր շուրջ 3 հազ. մարդ⁸: Հաշվի առնելով, որ վրացի փախսականների վերադարձն իրենց նախկին բնակության վայրեր ներկա քաղաքական դրամաններում դիչ հավանական է, դեւս է ենթադրել, որ նրանց մեծ մասը, ըստ երեւոյթին, տարածաբանում մեծական բնակության կհաստատվի:

1990-ական թվականների կեսերից մինչեւ 2003 թ. ոչ տեական դաղարից հետո, դարձյալ սեղեկություններ են ի հայտ գալիս, որ Աջարիայի եւ Վրաստանի այլ Երջաններից վերաբնակիչներով Չավախի բնակեցման կառավարական ծրագիրը վերակենդանացվել է: Այդ նողասակների համար նախատեսվում է զգալի ֆինանսական միջոցներ տրամադրել:

Ընդ որում, դեւս է նշել, որ նշված ժամանակաբանում ժողովրդագրական նման քաղաքականությունն առանց ընդմիջումների Եւրոնակվում էր Մամջխե-Չավախ տարածաբանին հարեւան Ծալկայի Երջանում, որտեղ, հեռացած հույների փոխարեն, բնակեցվում էին աջարներ, սվաններ ու Արխաղայից փախսականներ: Վրաստանի կառավարությունն Արեւմտյան Վրաստանում ու Աջարիայում բնական աղետներից տուժածների համար բնակարանների զնաման նողասակով հասկացրել է շուրջ 700 հաղար դղար: Ինչպես նշում է «Ա-Ինֆո» լրատվական գործակալությունը՝ նախատեսվում է, որ տուժած ընտանիքները կսեղավորվեն Չավախում ու Ծալկայի Երջանում: Ըստ ողաւոնական սվյալների՝ նախատեսվում է զնել շուրջ 220 տուն Ծալկայում, Ախալքալաքում եւ Նինոծմինդայում: Ինչպես հաղորդում է փախսականների ու վերաբնակիչների գործերով վարչության ղեկավար Չաղա Իմեղաւիլիին՝ հայաբնակ Չավախում վրացիների սեղավորման ողաւաղը, իբր, այնտեղ բնակարանների ցածր զինն է: Սակայն, ըստ Մամջխե-Չավախի հայկական հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների միանունակ կարծիքի՝ Վրաստանի իշխանությունները ժողովրդագրական կացությունը փոփոխելու նողասակ են հեւսաղորդում⁹: Ի ողաւախսան վրացի ողաւոնյայի այդ հայտարարության՝ 2006թ. մայիսի 27-ին Ախալքալաքում Չավախի հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ սեղի ունեցավ կըր սեղան: Կըր սեղանի մասնակիցները կոչ արեցին ոչ

8 Sumbadze N., Tarkhan-Mouravi G. Working Paper on IDP Vulnerability and Economic Self-Reliance. UNDP: Tbilisi, July 2003. P.84.

9 Правительство Грузии меняет демографическую картину в Джавахети? // www.regnum.ru/news/639074.html, 12.05.2006.

կառավարական սարքեր կազմակերպություններին, ինչդեռ նաև Ջավախի բնակիչներին ձեռնարկել հակազդեցության համարժեք ֆայլեր, ինչդեռ նաև իրենց վրդովմունքն արսահայեցիցին ԲԹՁ նավթասարի անցման վայրերում անձնագրային ռեժիմի սահմանման փաստի առիթով՝ այն զնահասելով որդես ժողովրդագրական խտրականության ֆաղափականության շարունակություն¹⁰:

4.2. Սոցիալ-Տնտեսական իրավիճակ

Ջավախը դեռևս խորհրդային ժամանակներից Վրասանի ամենասակավ ներդրումներ ստացած մասն է: Այստեղ ղակասում են երկաթուղային եւ ավտոճանապարհները, իսկ գոյություն ունեցողները զսնվում ծայրահեղ անխնամ վիճակում, ֆաղափների ենթակառուցվածքները թերզարգացած են: Դրա ղասճառներից մեկը 1950-ական թվականների վերջերին խորհրդային-թուրքական սահմանից մինչև 78 կմ դեղի երկրի խորքը սահմանային զոսու ընդլայնումն էր (այլ սեղերում այդղիսի զոսին ուներ 7-27 կմ լայնություն): Սահմանամեռ զոսում վերահսկողության հասուկ ուժեղացված ռեժիմը զործում էր մինչև «վերակառուցման» սկիզբը: Սակայն սեղացի հայերն այն ընկալում էին նաև որդես Հայաստանի հեռ իրենց սիումների սահմանսփակմանն ուղղված ֆաղափականություն: Միայն 1980-ական թվականների երկուղ կեսին, երբ Լեոնային Դարաբաղում հուզումներ սկիզբ առան, Վրացական ԽՍՀ կառավարությունն ընդունեց «Ջավախի սոցիալ-տնտեսական զարգացման» ծրագիր: Հավանաբար, դա Ջավախում Թբիլիսիի դեմ հնարավոր ելույթներից աղահովազովելու փորձ էր: Սակայն, այղ ծրագրի միակ աղյունակը դարճան բնական աղեսներից սուժած ազարներին Ախալբաղի Երջանի հարավ-արեւելյան հասվածում վերաբնակեցնելու միջոցառումներ¹¹:

Պեհ է նեել, որ խորհրդային ժամանակներում վրացական կառավարությունը Ջավախում չի զարգացրել աղյունաբերական արաղությունը, չնայած սարածաբանում բանվորական զգալի ներուժի առկայությանը: Դրա հեհեանով սարածաբանի հայ բնակչության ԽՍՀՄ այլ Երջաններ արագնա աեխասանների մեկնելը մեժ սարածում ստացավ: Միակ խոեոռ աղյունաբերական ձեռնարկությունը, որը կառուցվել է Ախալբաղի Երջանում, ճողանողիների համար սարավորումների զործարանն էր, որն սեղծվեց այն ղասճառով, որ լինելով միութենական ենթակայության արաղություն, կասարում էր խորհրդային ռազմաաղյունաբերական համալիրի ղասվերները, եւ նրա կառուցման որոեումն ընդունվել էր անմիջականորեն

10 «Единый Джавахк»: «Никто из сторон не имеет права на ошибку» // www.regnum.ru/news/647415.html, 27.05.2006.

11 Guretski V. The Question of Javakheti // *Caucasian Regional Studies*, Vol. III (1), 1998.

Մոսկվայում: Ընդ որում, այս զործարանը, փաստերեն, հնարավորություն չուներ այնղիսի արաղանք թողարկելու, որը ղակահնաբար կունենար եւ կիւրացվեր անմիջաղես սարածաբանում: 1980-ական թվականների կեսերից, այսղես կոչված «կոռղերաիվ Եարժման» ժամանակաբանում, Ախալբաղի եւ Կիոնոմիոնայի Երջաններում լայն սարածում զսավ ֆարի մեակման արաղամասերի հիմնաղյունը: Դրանց արաղանքն իւրացվում էր հիմնականում Ռուսաստանում, ինչն անմիջաղես արսահայսվեց Ջավախի բնակչության սոցիալ-տնտեսական կացության վրա, որի բարեկեցությունը զգալիորեն բարճացավ: Սակայն Եուսով հանրաղեսական իեխանություններն սկսեցին նղասակապաց կերղով խոչընղոսներ հարուցել սվյաղ ձեռնարկությունների զործունեության առջես: Արեսական խոչընղոսներ սեղծվեցին Վրասանի սարածով ղասրասի արաղանքը սեղափղխելու, դրա իւրացումից ստացած զումարները սարածաբան փղխանցելու դեմ, բարճացվեցին տնտեսական զործունեության վրա դրված հարկերը եւ այն:

Աղ ամենի հեռ մեկեղ, ղեհ է նեել, որ խորհրդային ժամանակաբանում Ջավախը Վրասանի ամենակարեուր զյողաստեսական սարածաբաններից էր: Գյողաստեսական արաղության հիմնական բնագավառներն էին անասնաղահողյունն ու կարսոֆիլի մեակությունը: 1980-ական թվականների վերջերին միայն Ախալբաղի Երջանում կար 100 հաղ. զղղխ խոեոռ եղջերավոր անասուն, կարսոֆիլի սարեկան բերը կազում էր 100 հաղ տննա, որից Եուրջ 30-35 հաղ. զնվում էր ղեհության կողմից¹²: Սարածաբանն առաջասար դիրք էր զբաղեցնում նաև ղանրի, կարագի եւ այլ կաբնամբերների արաղության զծով: Սակայն ԽՍՀՄ փղուզումից հեհո տնտեսական ցուցանիեները մի ֆանի անզամ նվազեցին:

Վրասանի կառավարությունը 1997թ. հաստեց Սամղխե-Ջավախի սարածաբանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման նոր ծրագիր, սակայն այն, ինչդես եւ դրան նախորդած ու հաջորդած բղղոռ նախագծերը, մնաց թղթի վրա: Աղ բղղղը սեղական ազգաբնակչության մոս միայն ուժեղացնում էր այն կայուն համոզումներ, որ երկրամասի տնտեսական խնղիրները լուժելու կենսոնական իեխանությունների ցանկության հեհետղական բացակայությունը ղայմանավորված է Ջավախից հայերի արագաղղը իթանելու նղասակով:

Ջավախի տնտեսության համար 1990-ական թվականների աղյունները, անզամ ամբղղջ Վրասանում իրավիճակի վասթարցման ֆոնի վրա, չափազանց ժանր էին: Պաեոնական վիճակաղղության սվյաղները ցույց են սաղխ, որ 1999թ. վերջերին աղյունաբերական արաղության (այղ թղում սարածաբանի համար առանցֆային՝ զյողաստեսության դորսում) ժավաղղ

12 Ախալբաղի Երջանի նախկին դեկավարության կողմից հասկացված սվյաղներ:

Ախալքալաֆի եւ Նինոծմինդայի Երջանները զիջում էին նույնիսկ նոր Սամցխե-Չավախֆ վարչասարածքային միավորի հարեան Երջաններին (տես Աղյուսակ 8).

Աղյուսակ 7. Արդյունաբերական արտադրանքի Սամցխե-Չավախֆ սարածաԵրջանում 2002 եւ 2003 թթ.¹⁵

Աղյուսակ 6. Սամցխե-Չավախֆ սարածաԵրջանում արդյունաբերական արտադրության (այդ թվում գյուղատնտեսության) դինամիկան 1999-2001 թվականներին¹³

Երջան	Արդյունաբերական արտադրանք (վրացական լարի)			
	2002	2003	%	Ընդամենը արդյունաբերական արտադրանքը 2003թ.
Աղիզեն	174 700	129 700	74,2%	6
Ատոինձա	257 500	466 600	181,2%	35
Ախալքալաֆ	50 600	54 800	108,3%	1
Ախալցխա	512 200	615 600	120,2%	13
Բորժոմի	23 211 700	27 657 900	119,2%	853
Նինոծմինդա	131 100	166 100	126,7%	5
Սամցխե-Չավախֆ	24 337 800	29 090 700	119,5%	140

Երջան	1999թ. արդյունաբերական արտադրության արժեքը 1998թ. համեմատությանը (%)	2000 թ. արդյունաբերական արտադրության արժեքը 1999 թ. համեմատությանը (%)	2001 թ. արդյունաբերական արտադրության արժեքը 1998թ. համեմատությանը (%) ¹	Արդյունաբերական արտադրությունը 1996թ. հունվար-նոյեմբերին (հազ. լարի)	Արդյունաբերական արտադրությունը 2001թ. նոյեմբերին (հազ. լարի)
Աղիզենի	44.8	246.5	138.0	9.6	32.3
Ատոինձայի	113.1	105.0	107.4	76.2	252.5
Ախալքալաֆի	52.2	34.6	86.3	195.0	71.3
Ախալցխայի	86.9	116.4	117.4	737.7	662.6
Բորժոմի	59.0	110.9	93.2	5025.5	3245.7
Նինոծմինդայի	126.4	98.8	84.9	239.0	147.2
Ընդամենը	63.7	107.2	95.8	6310.0	4371.6

Չավախֆի տնտեսության դժվարին կացությունը, որը կապված է ենթակառուցյունների գրեթե լիակատար բացակայության, զանգվածային արագադադարի, լուծարման ազակցության ցածր մակարդակի ու տեղական արտադրության փաստացի վնասման հետ, հստակորեն երևում է Ախալքալաֆի Երջանի վերջին տարիների բյուջեի ֆանակական ցուցանիշները վերլուծելիս (Տես Աղյուսակ 8)¹⁶:

Քանակական սլյալները վերլուծելիս, ղեկ է հաճվի առնել, որ Ախալքալաֆի Երջանի բնակչության թիվն զգալիորեն գերազանցում է բոլոր մնացած Երջաններից յուրաքանչյուրի բնակչությանը (տես Աղյուսակ 5), իսկ արդյունաբերական արտադրության մակարդակը շուտապես չի ընդհանրացվում Երջաններից ուրիշների հետ: Ինչպես խոստովանում են վրացի փորձագետները՝ «Թեև տնտեսական ղայմանները անբավարար են նաև Վրաստանի այլ Երջաններում, սակայն համաձայն ղայմանական տնտեսական ցուցանիշների, Չավախֆի երկրամասի Նինոծմինդայի եւ Ախալքալաֆի Երջաններում դրանք ավելի ցածր են, քան անգամ Սամցխե-Չավախֆի բոլոր այլ հասվածներում» (Աղյուսակ 7).

Աղյուսակ 8. Ախալքալաֆի Երջանի բյուջեի ծավալը եւ բաժնուժնը ըստ հողվածների 2001 -2004 թթ. (հազ. լարի)

Տարի	Բյուջեի ընդհանուր ծավալը	Այդ թվում տեղական եկամուտներ	Տրանսֆերտներ կենտրոնից	Այդ թվում՝ հասկացումներ կրթությանն ու մշակույթին
2001	2.288,0	997,0	1291,0	1.185,0
2002	2.893,0	852,0	2.041,0	1.750,0
2003	3.022,2	886,0	2.156,2	1.856,2
2004	3.789,0	839,0	2.950,0	2.420,0

Այնուամենայնիվ, չնայած տնտեսական բոլոր դժվարություններին, Չավախֆում 2001թ. դրությամբ հավաքվում էր Վրաստանի կարսոֆիլի ամբողջ բերքի շուրջ 40,2 %-ը՝ երկրում միջին բերքատվության առավելագույն ցուցանիշներով, ինչպես նաև՝ ամբողջ Վրաստանում արտադրվող բանջարեղենի 5,1%-ը եւ գորնիի 4,5%-ը: Բացի դրանից, խոճոր եղջերավոր անասունների զվաճման կազմում էր 8,4%, խոզերինը՝ 1,8%, ոչխարների ու այծերինը՝

13 Antonenko O. Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. EU Response Capacities // CPN Briefing Paper, August 2001. P.22-23.

14 1998 թ. եւ 2001 թ. առաջին կիսամյակները:

15 Metreveli E. The Dynamics of "Frozen Tension": Case of Javakheti. GPSIS: Tbilisi, 2004. P.13.

16 Ըստ Ախալքալաֆի Երջանի վարչակազմի սլյալների:

13,7%, մեղվարնասնիհներինը՝ 12,3% սնային թռչուններինը 5,4%¹⁷:

Վրասանի նախկին նախագահ Շևառճանանը դեռ 1999թ. հայտարարեց Սամցխե-Ջավախի զարգացման ռազմավարական ծրագրի մտալույս մեկնարկի մասին: Սակայն, ծրագրի մանրամասները տեղական իշխանությունների և բնակչության համար երկար ժամանակ մնում էին անհայտ: Ավելին, ի տասաստման այդ ծրագրի մանրամասների և ժամկետների վերաբերյալ հարցին՝ Սամցխե-Ջավախի նախկին «նահանգադես» Գիգլա Բարամիձեն հայտարարեց, որ նախագիծն ունի զաղտնիության գրիֆ և ենթակա չէ հրադարակման¹⁸: Միայն 2002թ. հոկտեմբերին նախագիծը հրատարակվեց «Սամցխե-Ջավախի սոցիալ-սնտեսական զարգացման 2002-2005թթ. միջոցառումների ծրագիր» խորագրով¹⁹:

Ծրագիրը բաղկացած էր 15 բաժիններից, որոնցից յուրաքանչյուրը ենթադրում էր կոնկրետ ուղղություններով առանձին նախագծեր: Սակայն, ինքնին միջոցառումների բնույթը, դրանց ծավալն ու ընտրությունը միանգամակերտն թույլ էին տալիս տրոհելու, որ դա հերթական բարոզական ակցիա է, որը կոչված է ցույց տալու Սամցխե-Ջավախի սարածաբանի բնակչության կարիքների նկատմամբ վրացական կառավարության ցուցաբերած «հոգասարությունը»: Ուղղակի կամ անուղղակի կերպով Ախալբալախի ու Նինոծմինդայի բնակիչներին վերաբերվող այդ ծրագրի 30 կետերից մի քանիսը մասնակիորեն իրականացվեցին միայն 2004թ. ավարտին: Դրանցից են՝ 1998-2000 թվականներին բուսականության մարտը, Ախալբալախի ու Նինոծմինդա ֆաղափներում ավտոմոբիլային ճանապարհի երկու կիլոմետրանոց հասվածների վերանորոգումը, Ախալբալախի բնակչության հիվանդանոցի նոր շենքի վերանորոգումը, Ախալբալախի մի քանի գյուղերի ջրամատակարարման բարելավումը, վրացերենի ուսուցման դասընթացների կազմակերպումը, կրթության ոլորտի այլ միջոցառումների անցկացումը: Ընդ որում, նշենք, որ Սամցխե-Ջավախի զարգացման ծրագրի իրականացման մեկնարկը վրացական կողմը ժամանակին ուղղակիորեն կադրում էր Ախալբալախից ռազմաբազայի, որը սարածաբանի համար սնտեսական կարեւոր նշանակություն ունի, դուրսբերման հեռանկարի հետ: Երկրամասի նախկին նահանգադես Ն.Նիկոլոզազովիին 2004թ. նոյեմբերին դարձյալ հայտարարեց Սամցխե-Ջավախի սնտեսական զարգացման նոր, արդեն հայտնի չէ, թե թվով՝ ութերորդ, ծրագրի իրականացման մեկնարկի մասին:

Ներկայումս կարելի է հաստատաբար հայտարարել, որ Ախալբալախի և Նինոծմինդայի բնակիչներում արդյունաբերական արտադրությունը գործնականում

17 Sumbadze N., Tarkhan-Mouravi G. Development Strategy for Akhalkalaki and Akhaltsikhe Districts of Samtskhe-Javakheti. P.12.

18 Ախալբալախի բնակչության վարչակազմի աշխատակցի հետ զրույցից:

19 Վրասան, 26.10.2002:

բացակայում է: Տարածաբանում ազգաբնակչության մեծ մասն զբաղված է գյուղատնտեսության ու առևտրի մեջ: Հիմնական գյուղատնտեսական մշակությունը կարտոֆիլն է, որն իրացման համար սարվում է Թբիլիսի ու Վրասանի այլ բնակիչներ:

Առևտրի ոլորտում Ջավախը, Բաքումի ու Փոքի ծովային նավահանգիստներից իր հեռավորության հետևանքով, մեծապես կախված էր Հայաստանից, Հարավային Օսիայից և, մասամբ, Ռուսաստանից աղբյուրների ներկրումից: 2004թ. ամռանը, Հարավային Օսիայի դեղդեղից հետո, այնտեղից աղբյուրների ներկրումը դադարեց: Հայաստանից աղբյուրների ներկրումը վերջին ժամանակներում դժվարանում է վրացական իշխանությունների կողմից հայ-վրացական սահմանում անցագրային ռեժիմի խստացման հետևանքով: Դա էապես ազդել է սարածաբանի բնակչության կենսամակարդակի վրա:

Ջավախի ազգաբնակչության եկամտների զգալի մասը գոյանում է Ռուսաստանից ու ԱՊՀ այլ երկրներից դրամական փոխանցումներից: Օրինակ, Ախալբալախում Ռուսաստանից դրամական փոխանցումների մակարդակը կազմում է օրական շուրջ 25 000 դոլարին համարժեք գումար: Համեմատության համար նշենք, որ 2001թ. հունվար-հուլիս ամիսներին բնակչության արդյունաբերական արտադրությունը կազմում էր օրական շուրջ 35 000 դոլար: Միևնույն ժամանակ՝ Ռուսաստանի կողմից Վրասանի հետ վիզային ռեժիմի սահմանումը, Ջավախից սեզոնային աշխատողներից բաժնի դասադրեց ամբողջ ընթացիկով տեղափոխվելու Ռուսաստան, քանի որ, հակառակ դեղդեղի, հերթական սեզոնից հետո վերադարձը հայրենիք երթելու կարողության բարձր արժեքի, բյուրոկրատական բարդությունների և այլ տասնառոտումով էապես դժվարացել էր:

Ջավախում գործնականում չկան բնակչության սոցիալական տաքսոնոմիայի իրական մեխանիզմներ: Բյուրոկրատիայի աշխատողների բուսակներն ու աշխատավարձերը սրվում են ուսուցումներով, դրանք այնքան ցածր են, որ թույլ չեն տալիս աղյուսակելու անգամ նվազագույն կենսամակարդակ: Վրասանը կոռուպցիայի մակարդակով աշխարհում գրավում է առաջին տեղերից մեկը, իսկ Սամցխե-Ջավախում այն հասնում է չեստնված չափերի: Հակառակ սուր է դրված Ախալբալախում տեղակայված նահանգային ստորաբաժանումների տաքսոնոմիայի հետ Ախալբալախի և Նինոծմինդայի բնակիչների հայ բնակչության փոխհարաբերությունների հարցը: Այդ բնակիչների բնակչությունը, ստիպված լինելով անգամ աննշան տեղեկանքի համար մեկնելու Ախալբալա, չինովնիկների, որոնց մեծամասնությունը Վրասանի այլ բնակիչներից տեղափոխված էթնիկական վրացիներ են, բացահայտ կամայականություններին է հանդիպում: Այսպիսով, բյուրոկրատական համակարգի անկասարությանն ու կոռուպցիային գումարվում է վրացի չինովնիկների կողմից էթնիկական հողի

վրա իրականացվող խսրականությունը: Ցավոք, ինչդեռ ընդգծում են սեղական հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները, չնայած 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո ամբողջ Վրաստանի մակարդակով կոռուպցիայի դեմ ղայաբարում արձանագրած դրական սեղաբարձերին, այնուամենայնիվ, Մամջխե-Ջավախբ սարաձաբջանում բաս դիչ բան է փոխվել:

Առ այսօր սուր կերտով է դրվաձ էներգետիկ խնդիրը: Բաջի կենսրոնական իբխանությունների կողմից արհեսական բյուրոկրասական բաբբոններից, դա կաղվաձ է նաեւ Ջավախբի ամբողջ էներգահամակարգի ընդհանուր մաբվաձության հետ: Այս խնդրի լուձման համար անհրաձեես են զգալի ֆինանսական միջոցներ, որոնբ չեն հասկացվում ո՛չ կենսրոնական իբխանությունների եւ ո՛չ էլ սարաձաբջանում գորձող միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների կողմից:

Էներգետիկ ձգնաձամին ավելանում է նաեւ ջեռուցման խնդիրը: Երկրամասը համարվում է Վրաստանի ամենագուրս սարաձաբջանը, որսեղ ձյունաձաձկույթը երբեմն տահողանվում է հոկսեմբերից մինչեւ աղրիլ: Տարաձաբջանում բացակայում են կենցաղային ու սանիտարական սարական տայամանները: Ախալբալաբի եւ Նինոձմինդայի բազմաթիվ գյուղեր չունեն ջրամասակարարման համակարգ, բնակչությունն սսիղվաձ է ջուր հայթայթել հարեւան գյուղերից կամ սսանաղ ջրհորներից: Գյուղերի մեձամասնությունում բացակայում են ամբուլասորիաները, չկա որակյալ բուձանձնակազմ ու սարավոռումներ, անզամ թեթեւ բուձոգնություն սսանաղու համար բնակչությունն սսիղվաձ է մեկնել Հայաստանի Հանրաղետություն՝ հարեւան Աբոցբի բջան, որը գսնվում է Ախալբալաբից բուրջ 50 կմ հեռավորության վրա: Խոնդիրը մասամբ լուձվում է հայկական սփյուռբի կազմակերպությունների, հասկաղետ՝ ՀՕՄ-ի կողմից մի բարբ բարեգորձական ձրագրերի իրականացման միջոցով:

Ցամանակին Ջավախբի բնակչությունը որոբակի հույսեր եր կաղում երկրամասի սարաձոնով «Բաբու-Թրիլիսի-Ջեղհան» նալթասարի անցկացման հետ: Ենթաղրվում եր, որ նալթասարի բինարարության եւ հետագա սղասարկման ընթացբոն զգալի թվով աբխասսեղեր կբացվեն, ինչը դրական ազոետություն կունենա Ջավախբի սղղիալ-սնեստական կացության վրա: Մակայն, նալթասարի եզրափակիչ հասվաձի ուղու փոփոխության բաղաբական մակարղակով ընդունվաձ որոբումը, որն ըս սկզբնական նախագձի ողետ է հասեր Ախալբալաբի բջանը եւ անցներ թուրբական սահմանը Կարձախ հայկական գյուղի սարաձոնով, եւ դրա անցկացումը Բորձոմի եւ Ախալբալաբի բջանների սարաձոնով, սարաձաբջանը դարձյաղ դուրս թողեց լայնաձավաղ ներդումային նախագձերից: Ջավախբը բջանցեղին նաեւ նալթասարի բինարարության բջանակներում իրականացվող

բազմամիղոնանոց սնեստական սգնության բուր ձրագրերը:

Հարկ է նեել, որ Ջավախբում, ինչդեռ Վրաստանի այլ երկրամասերի, այնղես էլ նահանգի այլ բջանների հետ համեմասաձ, արսագաղթի ու գորձագրկության ամենաբարձր ցուցանիբներն են: Ըս Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության 2002թ. վերջերին իրականացվաձ հարցման, Ախալբալաբի բջանում հարցվաձ ընսանիբների 42,7%-ի մոս ընսանիբի անղամներից առնվազն մեկը մբսաղես բնակվում է արսասահմանում: Համեմասության համար նեենբ, որ Ախալբալաբի բջանում այդ ցուցանիբը կազմում է 17%: Արսագաղթաձների ձնեղ մեձամասնությունը թողել է իր բնակավայրն աբխասսանբ գսնելու նղասակով: Գորձագրկության մակարղակը Ախալբալաբի բջանում 2002թ. վերջերին կազմում եր 51,3%, այն դեղբոն եր Ախալբալաբի բջանում՝ 33,4% (հիբեղենեբ, որ հարցումն անցկացվել եր նախբան ԲԹՋ նալթամուղի բինարարության մեկնարկը): Գորձագրկների մոսաղորաղես 75%-80%-ն էլ վիձակի չեբ ընդհանրաղես աբխասսանբ գսնելու, իսկ 10%-15%-ը չէին կարող աբխասսանբ գսնել ըս մասնագիտության²⁰: Աղեն ըս վրացի ուսումնասիրողների կողմից արվաձ սղղիաղղիական հարցումների սլյալների՝ ողոսեղիաղ միգրանսների կամ Վրաստանից արսագաղթելու որոբում ընղումաձ մարղկանց թիվը Ջավախբի հայ բնակչության մեջ 4-5 անզամ բարձր է, բան երկրի վրացական կամ աղրբեջանական ազգաբնակչության մեջ²¹:

Երաղիձակը բարղանում է Ջավախբի հայերի կողմից սնեստական կամ սղղիաղական դձվարությունների բաղաբական ընկալմաձը: Փորձից եղնելով նրանբ գսնում են, որ սղղիալ-սնեստական ու հումանիտար խնդիրներն ունեն բաղաբական ենթասեբս: Համաղղասսախանաբար, նման խնդիրների լուձումը հնարավոր է միայն սեղական ինֆնակաղաղարման ողրսում առավել լայն իրաղասություններ սսանաղու միջոցով՝ հաբվի առնելով աղկա եղրղական ու միջազգային չափանիբները եւ Վրաստանի կողմից Եղրաղրղղի եւ այլ կազմակերպությունների աթջեւ սսանձնաձ ողղարսաղորությունները²²:

ԵԱՀԿ-ի 1999թ. Սսամբուղի զազաթնաձողղից հետ, որի արղունբում

20 Economic Capacity Building Project Samtskhe – Javakheti. Mid-term Report // IOM: Tbilisi, November 2002. P.6-9.

21 Сванидзе Г., Сванидзе Д. Эмиграция из Грузии и ее причины (результаты социологического опроса) // Миграция на Кавказе: Материалы конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2003. С.132.

22 Memorandum – The Situation in the Samtskhe-Javakheti Region in Georgia and Georgia's Obligations and Commitments before the Council of Europe. Submitted to the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Commetece) Submitted by the Council of Armenian Non-Governmental Organizations of the Samtskhe-Javakheti Region in Georgia, 21.10.2004; Армяне Джавахха: интеграция - не сияние, самоуправление – не сепаратизм // www.regnum.ru, 25.10.2004.

կնկվեց Վրասանի սարածումը սեղակայված ռուսական ռազմաբազաների վերաբերյալ հայտնի համաձայնագիրը, մի քանի արևմտյան վերլուծական հաստատություններ սարածաբազանային, այդ թվում՝ սոցիալ-սենսական դորսում, զարգացումների վրա այդ ռազմաբազաների հնարավոր դուրսբերման ազդեցության հարցով ուսումնասիրություններ իրականացրեցին: Տվյալ հետազոտությունների արդյունքները միայն հաստատեցին առկա կարծիքը, որ ռուսական 62-րդ ռազմաբազան Չավախի համար կարևոր սենսական գործոն է, եւ դրա շտաբային վերացումը կարող է ունենալ լուրջ բացասական հետևանքներ՝ չնայած միջազգային դոնոր-կազմակերպությունների կողմից նախատեսվող երկրամասի սենսական առողջացման լայնածավալ ծրագրերի իրականացմանը: Ինչպես նույն էր Ռազմավարական հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտի փորձագետ Օկսանա Անտոնենկոն, այն մարդկանց թիվը, որոնց եկամտուն ուղղակիորեն կաղված էր ռուսական ռազմաբազայի հետ, կազմում էր Չավախի ազգաբնակչության 10,4%-ից ավելին (6-7 հազար մարդ): Սակայն այն բնակիչների թիվը, որոնց անուղղակի եկամտուն այս կամ այլ կերպով աղկալված էր ռազմաբազայի հետ, մի քանի անգամ գերազանցում էր այդ թիվը: 62-րդ ռազմաբազան զգալի ազդեցություն ուներ ոչ միայն Չավախի, այլ նաև ամբողջ Սամցխե-Չավախ գահանգի սենսության վրա: Լինելով սեղական գյուղատնտեսական արտադրանքի խոշորագույն սղառող՝ այն օժանդակում էր առևտրի և ձեռներեցության զարգացմանը (2001թ. սվյալներով ռազմաբազայի աբխասավարձի ընդհանուր ֆոնդը ամսական կտրվածքով կազմում էր շուրջ 6 մլն. ռուբլի, ինչն համարժեք էր մոտ 207 հազ. դոլարին, իսկ 2002թ. այդ գումարն աճեց մինչև 8 մլն ռուբլու): Ռազմաբազայի անուղղակի ազդեցությունը Չավախի սոցիալ-սենսական կացության և բնակիչների կենսամակարդակի վրա նույնպես զգալի էր: Այն արտադրություններ էր սալիս սեղական բնակչությանը Ռուսաստանի և Հայաստանի հետ տրանսպորտային հաղորդակցության ոլորտում, լույսով ու ջեռուցմամբ աղախվում էր ցրակա բնակելի թաղամասերը, թույլ սալիս օգսվելու կայազորային դորոցի և ռազմական հոստիլիտի ծառայություններից²³: Ինչպես, հայազգի զինծառայողների մեծ մասին 2004թ. աբխասանից ազատելուց հետո, 62-րդ ռազմաբազայի դերը Չավախի սենսական կյանքում էականորեն նվազել է:

Վրասանի կառավարությունը կարողացավ առավելագույնս օգտագործել այն ֆադակական ռեսուրսը, որը սալիս էր Ախալպսայում ռուսական ռազմաբազայի առկայությունը կիրառացիների և ամերիկացիների աջում «չարաշահելով» սեղական բնակչության կենսական խնդիրների

23 Antonenko O. Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. P.25-26.

լուծման գործում ռուսական ռազմաբազայի անադրնաբանային լինելու, շրջանի բազմաթիվ բնակիչների դեպի Ռուսաստան սեղանային արտազնաց աշխատանքների մեկնելու, եւ, դրա հետևանքով, Ռուսաստանի հետ Չավախի հայերի կապվածության փաստերը: Կարելի է, նույնիսկ, ասել, որ դեռևս 1990-ական թվականների վերջերից վրացական իշխանություններն ու փորձագետները Չավախում «ռուսական գործոնով», դարգաղես, որոշ չափով «Շանսաժի» էին ենթարկում ԱՄՆ-ին և Եվրոպային, ինչը բացատրում է այն փաստը, թե ինչու առ այսօր դաշտնական Թբիլիսին չի ձեռնարկել որևէ իրական ֆայլեր այդ սարածաբազանում սոցիալ-սենսական կացության բարելավման ուղղությամբ:

Բոլոր դեպքերում, միանշանակ է, որ Ախալպսայից ռազմաբազայի դուրսբերման ավարտից հետո սարածաբազանը բախվելու է բավականին լուրջ սենսական խնդիրների: Վրացական իշխանությունները բազմիցս հայտարարել են, որ այդ խնդիրները մասամբ կարող են լուծել վրացական բանակի կառիքների համար Չավախի ազգաբնակչությունից սննդամթերքի զնումները²⁴: Սակայն, դիտել է հաշվի առնել, որ ըստ «Ա-Ինֆո» գործակալության, Վրասանի դաշտնականության նախարարության սվյալներով, վրացական բանակը, որ ծառայում է շուրջ 20 հազ. մարդ, սղառում է ամսական 300 տոննա կարտոֆիլ, 120 տոննա կաթ, 12 տոննա կաթնաբուրդ, 12 տոննա թթվաքաղցր, 150 տոննա միս, այն դեպքում, երբ Ախալպսայի և Նինոծմինդայի ցրաններն ընդհանուր առմամբ սալիս են 15-20 անգամ ավելի շատ գյուղատնտեսական արտադրանք, քան անհրաժեշտ է վրացական բանակին: Այնպես որ, եթե անգամ այդ խոստումն ի կատար ածվեր, միևնույնն է, այն մեծ դեր չէր ունենալու սեղական սենսության զարգացման համար: Սակայն վրացական բանակի կողմից սննդամթերքի զնումների հարցն այդպես էլ մնաց դասարկ հայտարարություն: 2005թ. դեկտեմբերին Ախալպսայի ցրանային վարչության ղեկավարությունը նույնիսկ նամակ հղեց Վրասանի դաշտնականության նախարարություն, որի մեջ հիշեցնում էր այդ խոստման մասին: Նամակում նշվում էին 200 ջավախցի ֆերմերների անուններ, որոնք իրենց աղառանքը բանակին վաճառելու ցանկություն էին հայտնել²⁵:

4.3 Միջազգային հանրության մասնակցությունը սարածաբազանի սենսական վերականգնման գործընթացներում.

Վերջին տարիներին Չավախում, հավանաբար, ամենանեծ թվով նախագծեր էին իրականացվում ՄԱԿ-ի կանալորների ծրագրի (ՄԱԿ ԿԾ)

24 Грузинскую армию будут кормить армяне // www.regnum.ru, 05.07.2005.

25 У Минобороны Грузии короткая память – письмо-напоминание из Джавахети // www.regnum.ru/news/562599.html, 19.12.2005.

կողմից: Այդ նախագծերի մեծամասնությունը իրականացվել է Նինոծմինդայի երջանում, թեև 2003 թվականից սկսած կազմակերպությունը ծրագրեր է իրականացնում ողջ տարածաշրջանում:

«*Բաց հասարակության վրացական հիմնադրամ*» (*Open Society Georgian Foundation (OSGF)*) կազմակերպության կողմից ֆինանսավորող Սամցխե-Ջավախի հասարակական զարգացման *Horizonti* ծրագիրն իրականացվում է 2001 թվականից և ուղղված է ինֆրակառավարման մարմնի (սակրեբուլոյի) ու բնակչության միջև անմիջական կապերի հաստատմանը: Յուրաքանչյուր գյուղի համար ֆինանսավորման առավելագույն գումարը կազմում է 15 000 ԱՄՆ դոլար: Արդյունքում Ուլս-ներ հիմնադրվեցին Խոստիա, Աբուլ, Օլավեր, Բարալեթ, Գոգաբեն և Ափնիա գյուղերում: Մակայն, դեֆ է նեել, որ այս 6 բնակավայրերից 2-ը՝ Գոգաբենն ու Ափնիան, ունեն հիմնականում վրացի ազգաբնակչություն, մյուս 2-ը՝ Բարալեթ և Խոստիա, խառը՝ հայ-վրացական ազգաբնակչություն: Ընդ որում, այդ վեց համայնքների ղեկավարներից երեքը՝ էթնիկ վարցիներ են, մեկը՝ հույն և միայն երկուսը՝ հայեր²⁶: Բացի դրանից, ինչդեռ նույն են հայկական գյուղական համայնքների ներկայացուցիչները, սվյալ կազմակերպության կողմից վրացական գյուղերի ֆինանսավորման ծավալը զգալիորեն գերազանցում է հայկական գյուղերին հասկացված գումարի չափը: Տվյալ դեղումն ակնհայտ է այն միտումը, որ միջազգային այն հիմնադրամներն ու կազմակերպությունները, որոնց կառույցները կամ ներկայացուցչությունները Սամցխե-Ջավախի տարածաշրջանում ղեկավարվում են վրացիների (հիմնականում Թբիլիսիից կամ Վրաստանի այլ երջաններից) կողմից, ֆինանսական միջոցների վերաբաշխման, զարգացման տարբեր ծրագրերի իրականացման հարցերում բացահայտ խտրականություն են դրսևորում, ընդ որում, ոչ միայն Ջավախի (Ախալխալաֆի և Նինոծմինդայի երջաններ) նկատմամբ ընդհանրապես, այլ նաև այդ երջանների ներսում:

2000թ. սեպտեմբերից մեկ այլ՝ Mercy Corps կազմակերպությունը, ծրագրեր է իրականացնում Ջավախում USAID-ի կողմից հովանավորվող «Արևելյան Վրաստանի համայնքների մոբիլիզացման նախաձեռնության» ծրագրի երջանակներում: 2003 թվականից ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագիրը (UNDP) իրականացնում է Սամցխե-Ջավախի համարված զարգացման ծրագիրը (*Samtskhe-Javakheti Integrated Development Programme (SIIDP)*): 5 տարի տևողությամբ այս ծրագրի ընդհանուր արժեքը 4 757 հազ. ԱՄՆ դոլար է: Ծրագրի ամենահեռանկարային միջոցառումներից մեկն է լինելու *Սամցխե-Ջավախի տարածաշրջանային ենթակառույցների վերականգնման ծրագիրը* (*Samtskhe-*

26 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia. P.25-26.

Javakheti Regional Infrastructure Rehabilitation Project (RIRP)), որն ուղղված է տարածաշրջանային ենթակառույցների վերականգնմանն ու զարգացմանը: Այս ծրագիրը, որը մեկնարկել է 2003թ., ունենալու է 36 ամիս տևողություն և արժենալու է 3 700 հազ ԱՄՆ դոլար²⁷:

Հիշատակման արժանի է՝ Մեծ Բրիտանիայի միջազգային զարգացման գործակալության (DFID-ի) կողմից 2000-2002թթ. իրականացվող Վրաստանի կառավարման և քաղաքացիական հասարակության ծրագիրը (*Georgia Governance and Civil Society Project (GOCISP)*), որի երջանակներում հիմնականում կազմակերպվում էին տեղական ինֆրակառավարման և ընտրական քաղաքականության հարցերով տարբեր սեմինարներ: ԵԱՀԿ-ի հակամարտությունների կանխարգելման և համարվման ծրագիրը (*Conflict Prevention and Integration Programme*) համեմատաբար նոր նախագիծ է, որն իր ծավալներով բավական մեծ է բազմակողմանի է: Թեև ծրագիրը մեկնարկել է 2003թ. մայիսին, նրա բաղադրիչներից մեկը՝ ազգությամբ հայերի համար վրաց լեզվի դասընթացները, սկսվել են դեռ 2002թ. մայիսից: Ծրագրի երջանակներում վրացերենի դասընթացներ կազմակերպվեցին նաև Թբիլիսիի տեղական համալսարանի Ախալխալաֆի բաժանմունքի առաջին կուրսի հայ ուսանողների համար: Ծրագրի քաղաքացիներից է վրացական հեռուստաընկերություններով հեռարձակվող նորությունների հայերեն համաժամանակյա քարտեզային իրականացումը: Ծրագրի երջանակներում «Մեսխ-ժողովրդավարների միության» և «Բարեփոխումների և ժողովրդավարական զարգացման կենտրոնի» անմիջական մասնակցությամբ, Ախալխալաֆում նախատեսվում է բացել «Իրավական խորհրդակցության կենտրոն»²⁸:

Ջավախում գործող միջազգային մեկ այլ դոնոր-կազմակերպություն է *Միջազգային ուղղափառ քրիստոնյա բարեգործական կազմակերպությունը* (*International Orthodox Christian Charities (IOCC)*): Կազմակերպությունը ծրագրեր է իրականացնում երկու ուղղություններով՝ մարդասիրական օգնության հասկացում (սնունդ դորոցական ցածր տարիքի երեխաների համար) և փոքր ձեռներեցության զարգացում (հիմնականում ուսուցման դասընթացների կազմակերպում): 2003թ. վերջերին կազմակերպությունն ընդհատեց իր գործունեությունը Ջավախում, թեև բաժանվել է մի բաժնի նախագծեր իրականացնել Ախալխալաֆում: Դրանից բացի, Ջավախում ոչ մեծ ծրագրեր են իրականացնում «Եվրասիա» հիմնադրամը, «Օֆսֆամ», ինչդեռ նաև «Վորդ

27 www.undp.org/ge/Projects/samjav.html.

28 ԵԱՀԿ Վրաստանում գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի ծրագրերի համադրող Բեթրիս Շուլտերի կողմից հեղինակված նյութեր (*Beatrice Schuller, OSCE HCNM Georgia Programme Coordinator*), 08.02.2006. Տե՛ս մանրամասն նաև՝ www.osce.org/hcnm/

վիճում» կազմակերպությունները:

Ինչդեռ քննարկում են արեւմտյան փորձագետները, հասկալու Ախալցխայի եւ Սամցխե-Ջավախի այլ (Աղիզենի, Ատլինձայի եւ Բորժոմի) Երջանների հետ համեմատած՝ Ջավախի բնակչությունը արհամարհված է միջազգային հանրության կողմից: Միայն մի քանի միջազգային կազմակերպություններ Ջավախում ներկայացուցչություններ ունեն: Ինչդեռ վկայում են սեղական ՈՒԿ-ների, ինչդեռ նաև Ախալբալայի եւ Նինոծմինդայի Երջանների վարչակազմների ներկայացուցիչները՝ այդ դոկումենտական նախագծերը, բացառությամբ սեղեկավարական ծրագրերի, իրական ներգործություն չեն ունենում²⁹:

ՈՒԿ-ների եւ միջազգային կազմակերպությունների գործունեության հետ կապված մյուս խնդիրը դոկու-կազմակերպությունների կոռուպցիոն քարտեզը աստիճանի մասին սեղական բնակչության մոտ ձեւավորված կարծիքն է: Թեև այդ խնդիրը հրատարակ է ամբողջ Վրաստանի մասշտաբով, սակայն Ջավախի դեղինում այն բարդանում է նրանով, որ դոկու-կազմակերպություններն այնտեղ գործում են գրեթե բացառապես Թբիլիսիում ու Ախալցխայում իրենց ներկայացուցչությունների միջոցով, որոնք քիչ ուսադություն են հասկացնում Ջավախում իրականացվող ծրագրերին: Երկուողը, Վրաստանում սարքեր բնույթի սննդակերպական նախագծեր իրականացնող միայն մեկ միջազգային կազմակերպություն (բացի Փոխանականությունների խնդիրներով եվրոպական կենտրոնից)՝ ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրի, Ախալբալայում ներկայացուցչություն ունի: Եւ խնդիրը նրանում չէ, որ եթե Ախալցխայն է Սամցխե-Ջավախի վարչական կենտրոնը, այնտեղ էլ դեռ է կենտրոնական դոկու-կազմակերպությունների հիմնական ներկայացուցչությունները: Սամցխե-Ջավախի այլ Երջաններում, որտեղ, ի սարքերություն Ախալբալայի եւ Նինոծմինդայի, հայ բնակչությունը գերակշռող չէ, ես մեծ քվով մարդասիրական կազմակերպությունների ներկայացուցչություններ կան: Բացի դրանից, Ախալցխայում գրասենյակներ ունեցող ՈՒԿ-ներից եւ միջազգային կազմակերպություններից միայն փոքր մասն է ծրագրեր իրականացնում Ջավախում: Ընդ որում, Ջավախի համակայմանն ու սննդակերպական զարգացմանն ուղղված միջոցների զգալի մասը լավագույն դեղինում մնում են Ախալցխայում եւ արդյունում իրականացվում են միայն Ջավախի որոշ ՈՒԿ-ների սուբսիդավորմանն ուղղված ձեւական ծրագրեր կամ համատեղ նախագծեր:

Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ սարքեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող, այդ քվում ուղղակիորեն սարածաշրջանի խնդիրների լուծմանն ուղղված ծավալուն ծրագրերը, Ջավախի

չեն հասնում: Վրաստանի այլ Երջանների հետ համեմատած՝ երկամաքը չի արժանանում միջազգային դոկու-կազմակերպությունների ուսադության, նույնիսկ վերջին ժամանակներում երկրի կողմից սազվող նեանակալից ֆինանսական օգնության ֆոնի վրա:

Սակայն, անգամ Ախալցխայի Երջանի սեղական հայ բնակչությունը ես ենթակվում է խսրական վերաբերմունքի: Նման բնույթի վերջին օրինակներից մեկն է ԱՄՆ միջազգային զարգացման գործակալության կողմից նախագծերի բաշխման ընթացում սեղի ունեցածը: Գործակալության կողմից իրականացվող «Տեղական ինֆրակառավարման մեջ հանրության մասնակցությունը» ծրագրի (արժողությունը 50 000 դոլար) 2006թ. 26-27 ապրիլին կայացած բնագրման ընթացում, մասնակիցների ընտրությունն անգավ խսրական սկզբունքով: Մասնավորապես, չէին հրավիրվել 15 հայկական գյուղերը ներկայացնող բոլոր հինգ հայ համայնքների ներկայացուցիչները, այն դեղինում, երբ վրացական գյուղական համայնքները ներկայացված էին ամբողջությամբ: Հասարակական կազմակերպությունների մակարդակում հրավիրված էին միայն երկու հայ, այն դեղինում, երբ վրացական կողմն ավելի մեծաքիվ էր³⁰:

Հայ բնակչության նկատմամբ սննդակերպական խսրականությունը երեւում է նաև Ջավախում սննդակերպական նախագծերի իրականացման այլ օրինակափոխություններ վերլուծելիս: Մասնավորապես, դասահանակություն չէ այն փաստը, որ հասկալու վրացական գյուղերում են իրականացվում ղեսական քյուջեով ֆինանսավորվող կարտուրագույն սննդակերպական ծրագրերը: Այսդեպ, վերջերս հայտնի դարձավ, որ Նինոծմինդայի Երջանի ազարներով բնակեցված Սոյասովկա գյուղը շուտով ունենալու է սեփական ՀԷԿ, որն ամբողջովին բավարարելու է գյուղի էլեկտրակարգի տրամադրությունը: Խնդիրը լուծվելու է Վրաստանի եւ Ազարական Ինֆրակար Հանրաղեսության կառավարական կառավարական Ինֆրակար Հանրաղեսության համար առավել նեանակալից նախագծերից է «Հագարայակի մարսահրավերներ» («Millennium Challenge») ամերիկյան ծրագրի: Շրագրով հասկացվող միջոցների մեծ մասը նախատեսվում է

30 Дискриминация в рамках USAID (Грузия) // www.regnum.ru/news/631666.html, 27.04.2006.

31 В Джавахке будет построена малая ГЭС, однако, в основном для заселенного аджарами села Спасовка // ИА «Ноян Тапан», 01.02.2006.

29 Wheatley J. Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia. P.28.

ծախսել Ջավախով անցնող 245 կմ երկաթուղու ունեցող ճանապարհների վերանորոգման վրա: Միևնույն ժամանակ, դարձ է, որ Ջավախում ճանապարհների շինարարությունը Վրաստանի համար ունի կարևորագույն աշխարհաբաղադրական և ռազմավարական նշանակություն, քանի որ, առաջին հերթին Թուրքիայի հետ իր փոխհարաբերություններում, բազմաթիվ սրանադրսային խնդիրներ է լուծում: Ծրագրի իրականացման համար միջոցների հասկացումն սկսվել է 2006թ. հունվարի 1-ից, ծրագրի տևողությունը 5 տարի է, իսկ արժեքը՝ 102,2 մլն. ԱՄՆ դոլար³²:

Ըստ Վրաստանի կառավարության և «Հազարամյակի մարահրավերներ» կորպորացիայի միջև ստորագրված դաշմանագրի Սամցխե-Ջավախի ճանապարհների վերանորոգումից հետո, Թբիլիսիից մինչև Ախալքալաք ուղեւորության ժամանակը կրճատվելու է գրեթե 3 ժամով՝ ներկայիս 6,5 ժամից մինչև 2,8 ժամ: Այդպիսով, կրճատվելու են նաև ֆերմերների կողմից ամրանքի տեղափոխման ծախսերը, ինչը նույնպես է սարածաբանի գյուղատնտեսության զարգացմանը: Դրա հետ մեկտեղ, ինչպես նշվում է դաշմանագրի տեքստում, դաշտնական Թբիլիսիի համար, ծրագրի իրականացումը կարևոր է նաև այն առումով, որ այն նույնպես է «Վրաստանի մնացած բնակավայրերին Սամցխե-Ջավախի բնակչության սոցիալական, ֆառաբանական և սննդային համակարգը»: Վրացական իշխանությունների համար սվյալ նախագծի կարևորությունը նաև կայանում է Թբիլիսիի և երկրի այլ բնակավայրերի Թուրքիայի ու Հայաստանի հետ սրանադրսային ավելի կարճ հաղորդակցության հաստատման միջոցով միջազգային առևտրի խթանման մեջ: Տարածաբանում վերանորոգվելու կամ կառուցվելու են հետևյալ ճանապարհները.

- «Թելեթի-Կոդա-Չալկա» մայրուղին, որը կաղում է Վրաստանի կենտրոնական բնակավայրերը Ծալկայի բնակավայրի հետ,
- «Չալկա-Նինոծմինդա» մայրուղին,
- «Ախալքալաք-Նինոծմինդա-Հայաստանի սահման», «Ախալքալաք-Թուրքիայի սահման» մայրուղիներ:

Ջավախը մասամբ ընդգրկվելու է նաև ծրագրի, արդեն ամբողջ Վրաստանի մակարդակով իրականացվելիք, այլ նախագծերում: Մասնավորապես, նախատեսվում է ստեղծել ձեռներեցության զարգացման հիմնադրամ (32,5 մլն. ԱՄՆ դոլար), իրականացնել բնակավայրի և մոնիթինգային ենթակառուցվածքի (այդ թվում ջրամատակարարման, կոյուղու, ռոզման համակարգերի, գազիֆիկացման) վերանորոգման ծրագրեր (60 մլն ԱՄՆ դոլար),

32 Millennium Challenge Compact between the United States of America through the Millennium Challenge Corporation and the Government of Georgia // www.mcg.ge.

ինչպես նաև ֆերմերներին ու գյուղատնտեսական ամրանքների արտադրողներին տեխնիկական օժանդակության և դրամաբերության սրանադրման ծրագիր (15 մլն. ԱՄՆ դոլար):

Այսպիսով, «Հազարամյակի մարահրավերներ» Վրաստան» ծրագրի հաջող իրականացման դեպքում, սոցիալ-սննդային կացությունը Ջավախում կարող է զգալիորեն բարելավվել³³:

Պետք է նշել, որ «Հազարամյակի մարահրավերներ» ծրագրին զուգահեռ, Ջավախում նախատեսվում է իրականացնել սրանադրսային ռուտենթակառուցվածքի վերանորոգում՝ այլընտրանքային միջազգային դոնորական նախագծերի միջոցներով: Մասնավորապես, Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկը նախատեսում է ֆինանսավորել Ախալքալաք-Բակուրխանի (Բորժոմիի բջջան) ավտոմոբիլային ճանապարհի վերանորոգումը:

Իր վերջին հարցազրույցներից մեկում Սամցխե-Ջավախի նահանգապետ Գեորգի Խաչիձեն հայտարարեց, որ «Հազարամյակի մարահրավերներ» ծրագրի իրականացման հետ մեկտեղ նախատեսվում է նաև Ծալկա-Նինոծմինդա երկաթգծի վերականգնումը, ինչպես նաև սարածաբանի ամբողջական գազիֆիկացումը և ջրնուղային համակարգի վերականգնումը: Վարչապետ Ջ. Նոդարյիդելին հայտարարել է ենթակառուցվածքի վերականգնման ծրագրերի իրականացումից հետո Ախալքալաք ֆառաբան կարտոֆիլի կրախմայի արտադրության խոշոր ձեռնարկության կառուցման կառավարության նախագծի մասին³⁴:

4.4. Կրթության և մշակույթի խնդիրներ

Սամցխե-Ջավախի սարածաբանում 2005թ. սկզբների սվյալներով գործում էր 253 (47 տարական, 63 ոչ լրիվ, 143 միջնակարգ) դպրոց: Դրանցում սովորում էր 36,295 աշակերտ (տարական դպրոցներում՝ 615, ոչ լրիվ դպրոցներում՝ 63, միջնակարգ դպրոցներում՝ 31,748): Ուսուցչական կազմի թիվն էր 4,569 մարդ:

Ըստ Սամցխե-Ջավախի բնակավայրի բնակիչների՝ դպրոցները հետևյալ կերպ են բաշխված.

33 Millennium Challenge Compact between the United States of America through the Millennium Challenge Corporation and the Government of Georgia.

34 Начинать какие-то проекты в Джавахетии экономически невыгодно: интервью губернатора края ИА REGNUM // www.regnum.ru, 27.06.2005.

Աղյուսակ 9. Սամցխե-Ջավախքի դոքտրինների բանակն ու կազմը

Երջան	Տարական դոքտրիններ	Ոչ միջնակարգ դոքտրիններ	Միջնակարգ դոքտրիններ	Ընդամենը դոքտրիններ	Ուսուցիչների քիվը	Ուսանողների քիվը
Աղիգենի	21	11	13	45	492	3.742
Ասոխինձայի	3	7	12	22	386	2.500
Ախալքալախի	3	18	47	68	1.407	11.129
Ախալցխայի	8	10	28	46	869	7.943
Բորժոմի	11	8	14	33	628	5.139
Նինոծմինդայի	1	9	29	39	787	5.842
Ընդամենը	47	63	143	253	4.569	36.295

Սամցխե-Ջավախքում գործում է 132 վրացական (15,963 աշակերտ), 104 հայկական (17,147 աշակերտ), 4 ռուսական (1,264 աշակերտ), 6 վրաց-հայկական (629 աշակերտ), 4 վրաց-ռուսական (1,192 աշակերտ), 2 ռուս-հայկական (62 աշակերտ) և 1 վրաց-հայ-ռուսական դոքտրին (40 աշակերտ): Աղիգենի երջանում գործում են 44 վրացական և 1 վրաց-հայկական դոքտրին, Ասոխինձայի երջանում՝ 21 վրացական և 1 հայկական դոքտրին, Ախալքալախի երջանում՝ 8 վրացական, 56 հայկական, 1 ռուսական և 3 վրաց-հայկական դոքտրին, Ախալցխայի երջանում՝ 28 վրացական, 15 հայկական, 1 վրաց-հայկական, 2 վրաց-ռուսական դոքտրին, Բորժոմի երջանում՝ 27 վրացական, 3 հայկական, 1 վրաց-հայկական և 2 վրաց-ռուսական դոքտրին, Նինոծմինդայի երջանում՝ 4 վրացական, 29 հայկական, 3 ռուսական, 2 ռուս-հայկական և 1 վրաց-հայ-ռուսական դոքտրին³⁵:

Սամցխե-Ջավախքի սարածաբանական գործում է 3 ղեկավար և 2 մասնավոր ԲՈՒՀ: Ախալքալախում 2002թ. բացվել է Թբիլիսիի ղեկավարական համալսարանի Ջավախքի բաժանմունքը: Ուսուցումը սարվում է վրացերենով, դասախոսական կազմը բաղկացած է 20 հոգուց: Ընդ որում, ղեկավար և նեղ, որ Ախալքալախից և Նինոծմինդայից էին ուսանողների միայն կեսը (և միայն բացման առաջին տարում), մնացած մասը եկել էին Թբիլիսիից ու Վրասանի սարբեր երջաններից: Վերջին ուսումնական տարում այդտեղ Ջավախքից ընդունվել է ազգությամբ հայ միայն երկու դիմորդ, բարձրագույն կրթություն ստանալ ցանկացող հայ երիտասարդների մեծամասնությունը հարկադրված է մեկնել Հայաստանի Հանրապետություն կամ Ռուսաստան:

Ջավախքի կրթության և մշակույթի համակարգի նյութատեխնիկական աղյուսակները ծայրասիական ցածր մակարդակի վրա է, դոքտրինների մեծամասնությունը վթարային վիճակում են: Կառավարության կողմից հայ դոքտրինների կարիքների նկատմամբ որևէ ուշադրություն չի դրսևորում: Ինչպես նույն

են արեւմտյան փորձագետները՝ «Դոքտրինների շեղումն ընդհանուր առմամբ վաթսար վիճակում են, վաս են մեկուսացված և դժվարությամբ են ջեռուցվում: Դոքտրինների կենսունակական ջեռուցման համակարգը, որոշ բացառություններով, չի գործում, և ջեռուցումն իրականացվում է վառարանների միջոցով: Քանի որ վարչակազմի կողմից վառելիքային հասկացումները բավարար չեն, աշակերտները ղակասող վառելիքային կամ ածուխի իրենք են հայթայթում: Ձմեռները դասասենյակների ջեռմասիճանն իջնում է թույլատրելի մակարդակից ցածր՝ ազդելով աշակերտների կրթության և առողջության վրա, իսկ ամենացուրտ ամիսների ընթացքում դասերը, հաճախ, չեն կայանում»³⁶:

Դոքտրինների վերանորոգման գործում որոշակի աջակցություն են ցույց տալիս ներկայումս արտասահմանում, հիմնականում՝ Ռուսաստանում և ԱՄՆ-ում, ընկերակող ծնունդով ջավախքի առանձին անհատներ, ինչպես նաեւ հայկական սփյուռքի մի շարք կազմակերպություններ: Այնուամենայնիվ, ինչպես դոքտրիններ, այնպես էլ դրանց տեխնիկական զինվածության մակարդակը բացարձակապես չի համադասասխանում կրթական գործընթացի ղակահանջներին: «Ջավախքի դոքտրիններից և ոչ մեկը զինված չէ սարբին համակարգիչներով: Ուսուցիչները զարմանում էին, երբ նրանց հարցնում էին, թե, արդյո՞ք, դոքտրին ունի համակարգիչներ»³⁷:

Փորձագետները նույն են տարածաբանի վրացական դոքտրինների հետ համեմատած հայկական դոքտրինների նկատմամբ վրացական իշխանությունների խտրական վերաբերմունքը: «Երկու երջանային կենտրոնների (Ախալքալախ և Ախալցխա) հայկական դոքտրինների տնօրենները բողոքում են, թե միջազգային օգնության և կառավարության օժանդակության մեծ մասը գնում է վրացական դոքտրիններին, իսկ հայկական դոքտրիններն արհամարհված են: Ըստ Ախալքալախի տեղական ինքնակառավարման մարմնի ղեկավար Նաիրի Իրիցյանի, միայն վրացական դոքտրին է ջեռուցվում, իսկ հայկական դոքտրինների աշակերտները ջեռուցման համար ղարսավոր են իրենց սեփական վառելիքային բերել: Թեև հայալեզու դոքտրինները ղեկավար են, նրանք կախված են ծնողների կամ Հայաստանի կառավարության աջակցությունից»³⁸:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը հայկական դոքտրիններն աղյուսակում է դասագրքերով, իրականացնում որոշ դոքտրինների վերանորոգում, սակայն օգնության ծավալը չափազանց անբավարար է, և անհրաժեշտ է ինչպես Վրասանի, այդպես էլ միջազգային հանրության ռեսուրսների ավելի ակտիվ ներգրավում:

36 Hertoft M. Javakheti: The Temperature 2005 // ECMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006. P.28.

37 Նով. աշխ., էջ 31:

38 Korth B., Stepanyan A., Muskhelishvili M. Language Policy in Georgia. P.36.

35 Samtskhe-Javakheti: Realities and Perspectives. UNDP:Tbilisi, 2004. P.47-48; Ախալքալախի երջանի վարչակազմից ստացած սյակներ:

4.5. Քաղաքական գործընթացները սահմաօրհանում 2003թ. «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո

Մամջիտե-Չավախիում հասարակական-ֆաղափական իրավիճակը, ի տարբերություն Վրաստանի շատ երջանների, «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաշրջանում զգալիորեն վասթարացել է: Տարածաօրհանի բազմաթիվ բնակիչների կարծիքով Թբիլիսիում նոր ղեկավարության իշխանության գալուց հետո սեղական հայ ազգաբնակչության նկատմամբ խստական նդասակալաց ֆաղափականությունը շարունակվում է:

Այսուհետ, Վրաստանի նոր ղեկավարությունը դասժառ ուստդություն չի դարձնում միջազգային եւ եվրոդական կառույցների առջև էքնիկական փոքրամասնությունների դասժառության եւ սեղական ինֆնակառավարման կասարելագործման ուղղությամբ սսանձնած դարսավորությունների վավերացման եւ կենսագործման վրա: Այդ հարցում այն հեռու չի գնացել Շեսարդնաձեյի վարչակարգից: Ներկայումս Վրաստանի հասարակական-ֆաղափական օրջանակներում վարվող բանավեճը եւ վրաց ֆաղափական բնսրախավի դիրքառումը, թույլ են սալիս խոսելու Չավախի հայ ազգաբնակչության նկատմամբ ֆաղափական կոռսի մեղմացման ցանկության բացակայության մասին, անգամ նրան ինֆնակառավարման նվազագույն մակարդակի սրամադրման հարցում, չնայած այն բանին, որ դա նախաստավում է Վրաստանի կողմից սսանձնած դարսավորություններով: Իրենց ֆաղափականությունն իշխանությունները բացասում են երկրի հասարակական-ֆաղափական եւ մշակութային կյանքին Չավախի հայ բնակչության թույլ համարվմամբ եւ, որդես հետեսանք, դեսական վրացերեն լեզվի վաս իմացությամբ: Ընդ որում չի հիշասակվում այդ երեսույթի դասձառը՝ հայ բնակչության կողմից վրացերենը սովորելու իսբանի բացակայությունը, իսկ վրացերենին չսիրադեսելու վրացական կողմի հղումները կարող են վերաբերել միայն բուն Չավախի (Ախալաբալախի եւ Նինոծմինդայի օրջանների) բնակիչներին, այլ ոչ թե Վրաստանի հայության մնացած 60%-ին: Որդես ադացույց՝ կարելի է վկայակոչել Վրաստանի ինչդես խորհրդային, այնդես էլ հեսխորհրդային ժամանակաշրջանի կադրային ֆաղափականությունը:

Վերջին սարիներին սարածաշրջանում դարբերաբար սեղի են ունենում լուրջ միջադեղեր: Այսուհետ, 2004թ. սեդեսներին, Նինոծմինդայի օրջանում լուրջ բախումներ սեղի ունեցան սեղացի հայ բնակիչների եւ Վրաստանի ազգային անվսանգության օրջանային վարչության աշխասակիցների միջես: Նինոծմինդա ժամանած վրացի չինովնիկները հարբած վիճակում խառնակչություն սարեցին՝ վիրավորելով հայերի ազգային արժանադասվությունը: Միջադեղին խառնվեց Նինոծմինդայի ոսիկանությունը, որը փորձեց կարգի հրավիրել վրացի հարբած

չինովնիկներին: Սկսվեց ծեծկոսոք, այնուհետեւ փոխհրածգություն, որի արդյունքում հայազգի ոսիկանները վնասավածներ սսացան: Չնայած ցույց սված դիմադրությանը՝ վրացի դասոնյաները ձերակալվեցին, սակայն որոշ ժամանակ անց սեղափոխվեցին Ախալցխա, իսկ սեղացի ոսիկանները, Թբիլիսիի ճնշման սակ, շոսով հրածարվեցին ցուցումներ սալ այս միջադեղի առնչությամբ, եւ գործը, փասսոքեն, փակվեց³⁹:

Մեկ այլ միջադեղ սեղի ունեցավ 2004թ. հոկտեմբերի 5-ին, երբ «Աոոց-Նինոծմինդա» էլեկսափոխանցման բարձրալուս գծի համար հողահասկացում կասարելու (բնդամենը 0,7 հա) դասձառով դասոնական դիրքի չարաշահման մեղադրանքով ձերակալվեց Նինոծմինդայի օրջանի նախկին ղեկավար Ռ. Արգումանյանը: Նույն օրը Ռ. Արգումանյանին սեղափոխեցին Ախալցխա, որսեղ նա որոշ ժամանակ կալանքի սակ դահվեց, իսկ այնուհետեւ ազաս արձակվեց չմեկնելու մասին սսորագություն սալուց հետո: Ռ. Արգումանյանի ձերակալությունը սարերային բողոքի ալիք բարձրացրեց օրջանում. հայ բնակչությունը բռնեց մի ֆանի վրացի վանականի՝ նրանց բաց թողնելով միայն Արգումանյանին կալանքից ազասելուց հետո: Վրաստանի իշխանությունները հայսարեցին, որ «Աոոց-Նինոծմինդա» գիծն առանց համադասասխան իրավական հիմքի է կառուցվել, ինչի հետեսանքով նրանով հոսամք մասակարարել չի կարելի: Մակայն, գոյություն ունեն դասոնական դայամանագրեր, որոնց համաձայն Վրաստանի եւ Հայաստանի իշխանությունները, ի կասարումն Ռ. Քոչայանի եւ Է. Շեսարդնաձեի միջես կայացած դայամանավորվածության, դարսավորվում են իրականացնել այս ԷՓԳ-ի շինարարությունը: Ռ. Արգումանյանի ձերակալման առիքներից մեկը դարձավ նաեւ օրջանում բանսարկայների համար գաղութի կառուցման եւ, համադասասխանաբար, այդ կառույցի դահողանության համար վրացական ներքին գորերի սսորաբաժանումների սեղակայման, ինչդես նաեւ Վրաստանի այլ օրջաններից որը երեխաների համար մանկասան հիմնադրման նախագծերի իրականացմանը խոչընդոսելու նրա փորձերը, նախագծեր, որոնք կարող էին հանգեցնել օրջանի բնակչության ժողովրդագրական կազմի փոփոխությանը եւ սանել միջէքնիկական բնդիարումների: Բացի դրանից, առկա էին լուրջ սարաձայնություններ Նինոծմինդայի օրջանի ղեկավարության եւ այդսեղ վերջին սսանամայակի ընթացում հիմնադրված մի շարք վրացական մենասանների ներկայացուցիչների միջես, որոնք ակսիվորեն միջամսում էին սեղական ինֆնակառավարման հարցերին⁴⁰:

2005 թ. մայիսին Ախալցխայի գորամասում ծառայող ջավախիցի 14 հայ

39 Երկիր, 10.09.2004:

40 Նինոծմինդայի օրջանի վարչակազմի ներկայացուցիչների եւ Ռ. Արգումանյանի հետ գույցներից:

գորակոչիկ հրամանատարության ու իրենց հետ ծառայող վրացագրի զինվորների կողմից ծաղրանքի և խտրական վերաբերմունքի հետեան հարկադրված էին բողոքելու ծառայության վայրը և վերադառնալ տուն: Ինչդեռ հայտնի դարձավ հետագայում՝ զորամասի հրամանատարության լեռնային համաձայնությամբ, վրացերենին չսիրադեմելու տարվակով, նրանք դարբերաբար ենթարկվում էին ծեծի և ծաղրածանակի: Այս միջադեպի կարգավորմամբ անձամբ զբաղվեց Վրաստանի մարդու իրավունքների պաշտպան Ս.Սուբարին, ինչի հետեան հրապարակաբար արվեցին Վրաստանի զինված ուժերի 3-րդ մեխանիկական բրիգադի հրամանատար Նոդար Իմանիձեն և այդ բրիգադի 31-րդ գումարակազմի ղեկավար Չխեիձեն⁴¹:

Ծալկայի Երջանի հունական Հոլեանգ գյուղի Երջակայքում 2005թ. հունիսի 27-ին Վրաստանի ՆԳՆ հասուկ նշանակության ջոկատի զինծառայողները կանգնեցրին հայկական Դոզմիլիսա գյուղի բնակիչ, 36-ամյա Վլադիմիր Նազարեթյանի մեխանիկ, որտեղ զսնվում էին նաև այլ ուղեւորներ, և, իմանալով ուղեւորների ազգությունը, արգելեցին նրանց անցնելու գյուղի միջով: Երիտասարդներն անսեսեցին վրացի զինծառայողների անօրինական տահանջը, որից հետո վերջիններս կրակ բացեցին մեխանիկի վրա, ինչի հետեան հրապարակաբար Նազարեթյանը ծանր վնասվածքներ ստացավ⁴²: Հասուկ նշանակության գործը կենտրոնական իրավունքների ուժերի արձանագրության էին մտնել անցյալ տարի, երբ Ծալկայի Երջանում բնակվող հայերի ու հույների և այնտեղ վերջին տարիների ընթացքում վերաբնակեցված ազգերի միջև բախումների հետեան հրապարակաբար լարված իրավիճակ ստեղծվեց: Մակայն, ինչդեռ դարձվեց, նրանց մոտեղ հանգեցրեց միայն նրանց կողմից սեղանի հայերի ու հույների դարբերական ձեռնարկներին: Մասնավորապես, հասուկ ջոկատայինների կողմից դաժան ծեծի ենթարկվեց Ծալկայից Վրաստանի խորհրդարանի մեծամասնական ղեկավար Հայկ Մելսոնյանը⁴³:

Տեղական բնակչության մոտ տղալուծություն է ստեղծվում, որ իշխանության եկած նոր ֆաղափական ընտրախաղի ուժերը է կրեկական փոփոխանություններին առնչվող բոլոր խնդիրները լուծել արագացված կարգով: Դա հաստատվում է որոշ հայկական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների կողմից Չալկայի առջև ծառայած խնդիրների

մնարկումները տարբեր մակարդակներում ակտիվացնելու փորձերին Թբիլիսիի արձագանքմամբ (ավելի շուտ արձագանքի բացակայությամբ)⁴⁴: Մասնավորապես, եվրոպական հանության օգնության հույսով, դեռ 2004թ. առնանը, Մամջիսե-Չավախի հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների խորհուրդը դիմեց ԵՆԽՎ-ի Դիտարկման հանձնաժողովին՝ բարձրացնելով Վրաստանի կողմից ԵՆԽՎ անդամակցության ժամանակ ստանձնած դարավորությունները չկատարելու խնդիրը: Մակայն, ինչդեռ նշում են որոշ վրացի ֆաղափագներ, դա կարող է բացատրվել և նրանով, որ վրացական ղեկավարությունն այնքան էլ հետաքրքրված չէ տարածաշրջանում սիրող իրավիճակով, քան որ Չավախում սեղի ունեցող ֆաղափական իրավունքությունները չի գնահատում որդես ներկա փոլում Վրաստանի կենսական քաղաքի ստաբիլիտետը⁴⁵:

Ռուսական ռազմաբազաների դուրսբերման վերաբերյալ Վրաստանի խորհրդարանի 2005թ. մարտի 10-ի հայտնի որոշումը բուռն արձագանք առաջացրեց Չավախում, որտեղ սեղակայված է 62-րդ ռազմաբազան: Մարտի 13-ին Ախալքալաքում սեղի ունեցավ բազմահազարանոց ցույց, որն աննախադեպ էր երկրամասի տարածության մեջ (և ամենազանգվածայինն էր Վրաստանում «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո անցած ժամանակաշրջանում): Հանրահավաքի ընթացքում սեղական հայկական հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները վրացական իշխանություններից տահանջեցին միջոցներ ձեռնարկել երկրամասի սոցիալ-սնեստական և ֆաղափական իրավիճակի բարելավման ուղղությամբ, ինչդեռ նաև ձանաչել 1915թ. Թուրքիայում սեղի ունեցած Հայոց ցեղաստորությունը⁴⁶: Հանրահավաքի մասնակիցները նաև հայտարարեցին, որ արձագանքի բացակայության դեպքում նրանք դարձան են մարտի 31-ին կազմակերպել նոր հանրահավաք:

Արյունում իշխանությունները սվյալ խնդիրների շուրջ երկխոսություն սկսեցին: Մասնավորապես, Ախալքալաքի Երջանի ղեկավարության, Վրաստանի խորհրդարանի ղեկավար Հ.Մովսիսյանի և հայկական հասարակական-ֆաղափական Երջանակների ներկայացուցիչների հետ մի շարք հանդիպումներից հետո, Մամջիսե-Չավախում Վրաստանի նախագահի ներկայացուցիչ Գ.Խաչիձեն հայտարարեց, որ Չավախահայերի բոլոր սոցիալ-սնեստական խնդիրներն արդարացի են և խոստացավ միջոցներ ձեռնարկել դրանց լուծում

41 Georgian Commanders Punished for Pandering Beatings of Armenian Soldiers // PanARMENIAN. Net, 23.05.2005.

42 Грузинский спецназ «дал пощечину всем армянам и нацменьшинствам Грузии» // www.regnum.ru, 30.06.2005.

43 Грузинский спецназ избил депутата армянской национальности // www.regnum.ru, 06.05.2005.

44 Решения Первого форума общественных организаций Самцхе-Джавахети // PanARMENIAN. Net, 13.12.2004.

45 Саакашвили игнорирует Джавахк – считает один из его ярых сторонников // www.regnum.ru, 02.12.2004.

46 Новиков В. Грузинские армяне не отпустят российские базы // Коммерсантъ, 14.03.2005; Армяне Джавахети требуют от грузинского парламента признать Геноцид армян // www.regnum.ru, 14.03.2005.

սալու ուղղությամբ:

Հանդիպման ընթացքում ջավախգիները Խաչիձեին մի Եարք հրատարակող տրահանգներ ներկայացրեցին, մասնավորապես՝ Ախալքալաֆում անձնագրային բաժնի բացման (նոր իժխանությունները բաժինը սեղախոխել էին Ախալքալաֆ), Վրասսանի հայկական դրոցներում Հայոց տրասմության դասավանդման, սեղական իժխանությունների կողմից և դասավարտության մեջ հայերեն լեզվի օգտագործման, ՏԻՍ ընտրությունների գործընթացի ժողովրդավարացման, հայկական սահմանին կից՝ Ժրանովական գյուղում, մահալային ծառայությունների իրականացման (Հայասսանից Սամցխե-Ջավախք ներմուծող աղբահանները մահազեծվում էին ոչ թե սահմանին մոտ, այլ Ախալքալաֆ քաղաքում, որը գտնվում է սահմանից 100 կմ հեռավորության վրա), Ախալքալաֆ-Ախալքալաֆ-Նիկոմոսիկո-Ժրանովական ճանաղարհի վերանորոգման վերաբերյալ և այլն: Վրասսանի նախագահի ներկայացուցիչը խոստացավ մինչև մարտի 28-ը դրականորեն լուծել Ախալքալաֆում անձնագրային բաժնի բացման հարցը, ինչպես նաև տրասավորվեց աջակցել Վրասսանի կրթության նախարարության կողմից հայկական դրոցներում Հայոց տրասմության դասավանդման ծրագրի ռուսախոյր ընդունման ու իրականացման գործում: Դրա հետ մեկտեղ, վկայակոչելով այն հանգամանքը, որ նոր է գրադեցրել իր տրասնը, Խաչիձեին չկարողացավ անվերադառնալ դրական տրասսախան սալ այլ հարցերին: Կողմերի միջու համաձայնություն կայացվեց Վրասսանի կառավարությանն առաջարկել փորձագիտական խումբ սեղծելու, որը հանդես կգա առկա խնդիրների լուծման առաջարկներով⁴⁷: Սակայն սարածաբանի ներկայիս իրավիձակը հարկադրում է եզրահանգելու, որ այդ բոլոր ձեռնարկումները, որոնց մեկնարկի մասին վրացական իժխանությունները հայտարարել էին, այդպես էլ Եարունակություն չունեցան:

Ախալքալաֆում մարտի 31-ին սեղի ունեցավ հաջորդ հանրահավաքը, որին մասնակցեց մինչև 5 հազար մարդ: Կազմակերպիչները հանրահավաքի մասնակիցներին ներկայացրեցին նախորդ հանրահավաքից հետո իժխանությունների հետ սեղի ունեցած բանակցությունների աղյուսները: Խոսվեց լեզվի, հայկական դրոցների, սոցիալական ու սնեսասական խնդիրների մասին: Առաջ քաղվեց նաև վրացական իժխանությունների կողմից 1915թ. Հայոց ցեղատղանության ճանաչման տրահանգը: Հանրահավաքի կազմակերպիչները հայտարարեցին Ջավախքին օժանդակություն ցուցաբերելու խնդրանքով հայկական սխյոտին դիմելու մահդրության մասին:

Պրասնական Թրիխիի հակազդեցությունը բավական արագ էր ու որո

չափով անտրասելի. Սահակաժիլին Եսաղ Վրասսան հրախրեց Հայասսանի նախագահ Ռ. Քոչարյանին, և բննարկվող հարցերի Եարում առաջնային էին Սամցխե-Ջավախքի խնդիրները⁴⁸:

Վրաց-ռուսական բանակցությունների ընթացքին զուգահեռ 2005թ. մայիսի 24-ին Սամցխե-Ջավախքի հայկական հասարակական կազմակերպությունների խորհուրդը Վրասսանում ռուսական ռազմաբազաների դուրսբերման կաղակցությամբ հանդես եկավ հայտարարությամբ: Հայտարարության մեջ, մասնավորապես, ասվում էր, որ թեև սնեսական տրասձաներով Ջավախքի բնակչությունը դեռ է Ախալքալաֆից ռուսական ռազմաբազայի դուրսբերմանը, այն այսուհետ տրես է ընթռնումով մոսնա կրասարված իրողությանը, քանի որ խնդրի լուծումը կախված է Վրասսանի և Ռուսասսանի իժխանությունների դիրհուրումից: Ինչպես նեվում էր հայտարարության մեջ. «թեև Ախալքալաֆում ռուսական ռազմաբազան հարթում էր որոակի սնեսական խնդիրներ, ինչպես նաև հոգեբանական առումով ֆիզիկական անվասնգության երաժխավոր էր, սակայն բազայի դուրսբերումը ջավախգիները չտրես է ընկալեն որդես ողբերգություն: Անգամ, եթե Վրասսանն ի վիձակի չի լինելու աղահովել ջավախգիների անվասնգությունը, աղա այդ հարցում կարելի է հույս դնել միջազգային հանրության և միջազգային օրենքների օգնության վրա»⁴⁹:

Ախալքալաֆում 2005թ. սեղսեմբերի 23-24-ին սեղի ունեցավ «Համարկում, ոչ թե ձուլում» հասարակական-քաղաքական նախաձեռնության երորդ կոնֆերանսը, որի թեման էր «Ջավախքի կարգալիձակը Վրասսանի տրեսական կառուցվածքում»: Տվյալ նախաձեռնության Երանակներում Սամցխե-Ջավախքի հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների խորհրդի կողմից նախկինում կազմակերպվել էին սարածաբանում սոցիալ-սնեսական իրավիձակին (2004թ. դեկտեմբերի 11-ին) և մեակույթի ու կրթության հարցերին (2005 թ. աղրիլի 2-ին) նվիրված երկու կոնֆերանսներ: Կոնֆերանսի աղյուսում ընդունվեց Վրասսանի իժխանություններին ուղղված դիմում, որսեղ կոչ էր արվում ներկայիս վարչական սահմաններում՝ Սամցխե-Ջավախք սարածաբանին, հարեան Քվեմո-Քարքիի հայ ազգաբնակչություն ունեցող բնակավայրերով հանդերձ, Վրասսանի դաժնային ինքնավար միավորներից մեկի կարգալիձակ Ենրեղ՝ օժեղելով այն ինքնակառավարման լայն լիազորություններով, ներաղյալ՝ բնակչության կողմից սեղական ինքնակառավարման բոլոր մարմինների ընտրության իրավունքը, ինչպես նաև հայոց լեզվին սարածաբանում երկորդ

48 Минасян С. Ситуация в Джавахке в контексте вывода российских военных баз из Грузии // 21-й Век, №1, 2005 (русское издание). С.66-67.

49 Жители Джавахети смирились с фактом вывода российских баз? // www.regnum.ru, 24.05.2005.

դասնական լեզվի կարգավիճակի բնորոշումը⁵⁰:

Վրացական կենտրոնական իշխանությունների կողմից երկու նախորդող կոնֆերանսների որոշումներն արհամարհելու փորձերը դարձան դասձառներից մեկը, որ սեղոստների 23-24-ի կոնֆերանսի կազմակերպիչները հարկադրված էին դասնական թրիլիսիին ներկայացնելու արդեն ֆաղաֆական դաշնազուգներ: Ընդ որում, ինչպես և Խորհրդի սոցիալ-սնեստական և կրթամշակութային ոլորտներին վերաբերվող բոլոր նախորդ նախաձեռնությունները, Վրաստանի իշխանություններին ուղղված այդ կոչը ամբողջովին համադասասխանում էր վրացական գործող օրենսդրությանը, ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքներին, ինչպես նաև էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ու ազատությունների ոլորտի միջազգային ու եվրոպական գործող չափանիշներին:

2005թ. հոկտեմբերի 5-ին Ախալքալաք ֆաղաֆում շուրջ 300 բնակիչներ հավաքվեցին Երջանի վարչակազմի Ենեֆի մոտ՝ բողոքելով ֆինանսական մարմինների կողմից ֆաղաֆի խանութները փակելու դեմ: Ի տասասխան՝ ոստիկանները կրակ բացեցին, ինչպես նաև սկսեցին ցուցարարներին մահակներով ծեծել, ինչի արդյունքում մի ֆանի հոգի հայտնվեցին հիվանդանոցում⁵¹:

Մի ֆանի օր Ենեֆի հոկտեմբերի 12-ին, Ախալքալաքում ինչ-որ «Ախալքալաքի ազատագրության ջոկատի» անունից, բուրական ռազմական խորհրդանիշներով և բացահայտ հակահայկական բովանդակությամբ, բռնուցիկներ հայտնվեցին: Տեղացիների կարծիքով, այդ բռնուցիկները դասաստվել ու սարածվել էին կամ ռուսական ռազմաքազայի աշխատակիցների կամ վրացական հասուկ ծառայությունների կողմից:

2005թ. դեկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցավ նոր միջադեպ: Դրա համար առիթ դարձավ հայ-վրացական սահմանի վրա, Ժրանովական գյուղի մոտ տեղակայված մաֆային անցակետի հայազգի ծառայողներին աշխատանքից ազատելը: Նրանց փոխարեն աշխատանքի նշանակվեցին վրացի մաֆապորներ Վրաստանի այլ Երջաններից: Քանի որ տեղացիներից Եստերի համար աշխատանքը մաֆակետում եկամտի միակ աղբյուրն էր, իսկ վրացի մաֆապորների նշանակումն ընկալվեց որդես Հայաստանի Հանրապետություն մթերներ տեղափոխելու համար անցագրային ռեժիմն էլ ավելի խստացնելու կենտրոնական իշխանությունների

50 Армяне Самцхе-Джавахети заявили о широкой автономии (Грузия) // www.regnum.ru, 26.09.2005; Симонян Ю. Армяне Джавахетии требуют автономии // Независимая газета, 26.09.2005.

51 Президент Грузии оправдал действия сотрудников полиции в Ахалкалаки, где накануне произошел инцидент между полицией и местными жителями // www.newsgeorgia.ru, 05.10.2005.

մտադրություն, դա հանգեցրեց բնակչության զանգվածային հուզումների: Երջակա գյուղերից, ինչպես նաև Ախալքալաք ու Նինոծմինդալ Երջենտներեից, հարյուրավոր մարդիկ հավաքվեցին Հայաստանի ու Վրաստանի միջև սահմանային ու մաֆային անցակետերի մոտ: Հավաքվածները դիմեցին Սամցխե-Ջավախքի նահանգապետին, գալու և տեղում իրավիճակին ծանոթանալու խնդրանքով: Սակայն այն բանից հետո, երբ մի ֆանի ժամ անց նահանգապետը մերժեց այդ խնդրանքը, տեղացիների ու վրացի սահմանադաշնի ու մաֆապորների միջև վեճ առաջացավ: Արդյունքում վերջիններս ստիպված էին բողոքել անցակետերը, որոնք մասամբ ավերվեցին: Սակայն, դրանից հետո, տեղացիների մի խումբ ուղղվեց դեպի հայկական անցակետ, որին ես հասցվեցին որոշ վնասներ: Տեղացիները բացառեցին իրենց գործողությունները նրանով, որ ծանր սոցիալ-սնեստական կացության ու կենցաղային անցանելի դրամանների դասձառով, սարածաբազմը, փաստորեն, արդեն իսկ կիսով չափ զսնվում է Երջակայան մեջ, իսկ մաֆապորների գործողություններն՝ ինչպես վրացական, այդպես էլ հայկական սահմանների վրա, որոնք կառաք են դաշնազուգ անգամ աննշան բեռների տեղափոխման համար, միայն սասկացնում են կացությունը: Իրենց գործողությունները նրանք բացառեցին նաև նրանով, որ ուզում էին ինչպես Վրաստանի, այդպես էլ Հայաստանի իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրել ստեղծված ծանր սոցիալ-սնեստական իրավիճակի, ինչպես նաև իշխանությունների կողմից տեղական հայ բնակչության նկատմամբ խստական վերաբերմունքի իրողության վրա⁵²:

Ըարունակում է հրասաղ մնալ սարածաբազմում դասական համակարգի բարեփոխման ու զարգացման խնդիրը: Այդ խնդիրը բնական կերպով փոխկապակցված է լեզվական խնդրին, նկատի առնելով այն հանգամանակը, որ սարածաբազմի հայազգի դասավորները վաս են իրապետում վրացերենին: Ախալքալաքի ու Նինոծմինդալի Երջանների հայ դասավորների գործունեության կասեցման ու էթնիկական վրացիներով նրանց առանաբար փոխարինմանն ուղղված կենտրոնական իշխանությունների գործողությունները հարուցեցին Ջավախքի հայկական հասարակական կազմակերպությունների հակազդեցությունը. դարձյալ առաջ ֆալվեց Սամցխե-Ջավախքի սարածաբազմում հայերենին ղեկական կարգավիճակ սալու խնդիրը⁵³:

Ըարունակվում է բավականին լարված մնալ հասարակական ֆաղաֆական իրավիճակը Ծալկայի Երջանում: Բնական է, որ ցանկացած

52 Население Самцхе-Джавахетии разгромило таможи на армяно-грузинской границе // www.regnum.ru/news/558553.html, 12.12.2005.

53 Власти Грузии избавились от армян-судей в Джавахети, на очереди другие чиновники // www.regnum.ru/news/597479.html, 28.02.2006.

միջադեղ, հասկաղես, կաղված մարդու և էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների բացահայտ խախտման հետ, բացասական ազդեցություն է ունենում Սամցխե-Ջավախի հարևան հայաբնակ երջանների հասարակական-ֆաղափական կացության վրա:

Ընդ որում, եթե մինչ վերջերս Ծալկայի երջանում իրադրությունը թեև մնում էր լարված, սակայն մարդկային զոհերով լուրջ միջադեղեր գրեթե չէին արձանագրվում, ադա 2006թ. մարտի 9-ին Ծալկա ֆաղափում սեղի ունեցավ աջար կամ սվան վերաբնակիչների 15 հոգիանոց խմբի զինված հարձակում մի ֆանի հայագրի երիտասարդների վրա: Դանակից սացած հարվածների արդյունքում 23-ամյա Գ. Գետրգյանը մահացավ սեղում, իսկ 25-ամյա Ռ. Մահակյանն ու Կ. Բալոյանը ծանր վերեղով սեղափոխվեցին հիվանդանոց: Ականասեսների վկայությամբ, որոշ ժամանակ անց հայկական գյուղերից Ծալկա ֆաղափ սանող բոլոր ճանադարհները փակվեցին վրացական հասուկչոկասայինների կողմից⁵⁴: Ի նեան բողոքի, 2006 թ. մարտի 10-ին ոստիկանության շենքի առջև հավաքվեց Ծալկա ֆաղափում բնակվող շուրջ 300 հայ, որոնք դաժանաբան էին դասվել մեղավորներին: Սկսվեց ծեծկոտուք, որի ընթացքում բնակիչները ջարդեցին ոստիկանության շենքի դաստիարակները: Դրան ի դասասխան՝ գործի առնչությամբ Թբիլիսիից ժամանած հասուկչոկասայինները ծեծեցին բողոքավորներին: Ըստ Ծալկայի երջանից դասգամավոր Հայկ Մելսոնյանի սվալների՝ բողոքի ցույցը ցրելու ժամանակ սուժել է շուրջ 100 մարդ⁵⁵:

Պես է ես մեկ անգամ ընդգծել, որ Ծալկայի երջանում դարբերաբար բախումներ են առաջանում այնտեղ բնակվող հայ ու հույն համայնքների և Աջարիայի ու Սվանեթիայի բարձրեմնային երջաններից վերջին սարիներին վերաբնակեցված վրացիների միջև: Երկու հազար վրացի է բնակեցվել 1990-ական թվականներից Հունաստան գաղթած կամ արտագնաց աշխատանքների մեկնած հույների դասարկ բնակարաններում: Ընդ որում, վրացի վերաբնակիչները ձգտում են զբաղեցնել դեռևս բնակվող անձանց սենյակ և սիրանալ նրանց ունեցվածքին: Պեսական կառույցներն այդ հարցում բացահայտորեն նրանց զանցաթող են արել, իսկ միջէթնիկական միջադեղերը բնութագրում են որդես կենցաղային: Դրանով, արդեն, ոչ այնքան ազգային հողի վրա խտրականություն է կատարվել, որքան մասնավոր սեփականության սարակական դաստիարակությունն է դարձել կարեւորագույն խնդիր Ծալկայի երջանում բնակվող հայերի ու հույների

համար⁵⁶: Բնականաբար, մասնավոր սեփականության նկատմամբ անօրինական ոսնձոթությունները, ինչպես նաև «էկոլոգիական սարագիրների» դասճառով փրեծին իրավիճակի սրումը դժգոհություն է հարուցում սեղացիների մոտ⁵⁷:

Ծալկայում երկու սարի առաջ մման ընդհարումների արդյունքում արդեն զոհեր եղել էին, սղանվել էին մեկ վրացի և մեկ հույն: Իսկ անենախոռ ընդհարումը սեղի է ունեցել 2005թ. մայիսի 9-ին վրացիների ու հայերի միջև, որի ընթացքում ավելի քան 30 հոգի մարմնական վնասվածքներ էին սացել: Անցյալ սարվա միջադեղերի արդյունքում, որոնց թիվը մի ֆանի սասնչակից ավելին է, երջանում ժամանակավորաղես սեղակայվեցին Վրաստանի ներին զորերի ստորաբաժանումներ: Ընդ որում, վրացական զինվորական ստորաբաժանումների արդյունավետությունն ու անկողմնակալությունը դարբերաբար կրկնվող բախումնային միջադեղերի ֆոնի վրա, սեղական ազգաբնակչության կողմից կասկածի սակ է դրվում:

Գ. Գետրգյանի սղանությունն առաջ բերեց Վրաստանի հայ բնակչության բողոքի նոր գործողություններ ու հուզումներ: Այդ ողբերգական միջադեղի օրինակի վրա հսակորեն երեւում է էթնիկական փոփոխությունների համախոսմբ բնակչության սարածաբաններում էթնիկական ու ժողովրդագրական դասկերը փոփոխելու փորձերի, բախումնային իրադրությունների գոյացման սեսանկյունից, ամբողջ վսանգը: Իշխանությունները դարսավոր են գիսակցել սվալ ֆաղափականության համար դասասխանասվության ամբողջ չափը: Սվանների ու աջարների բնակեցումը Ծալկայի երջանում, արդյունքում, այնտեղ բնակվող հայերի ու հույների հետ բացահայտ ընդհարումների հանգեցրեց, ինչն, այնուհետեւ, առիթ դարձավ Վրաստանի ՆԳՆ հասուկ ստորաբաժանումների սեղակայմանը: Այսինքն, Վրաստանի այդ երջանում, փաստորեն, գործում է սեղակայմանը: Սյսինքն, Վրաստանի այդ երջանում, փաստորեն, գործում է արտակարգ իրավիճակ, սահմանափակվում են ֆաղափացիների իրավունքներն ու ազատությունները: Դրանով ավելանում է բախումնայնության մակարղակը, որը մինչ էթնիկական վրացիներով բնակեցնելու ծրագրերի մեկնարկը (1990-ական թթ. սկիզբ) նվազագույն էր: Եթե կառավարությունը փորձի շարունակել ժողովրդագրական իրավիճակի փոփոխման ֆաղափականությունը, համանման դասկեր կարող է ստեղծվել և Սամցխե-Ջավախում:

Ջավախում մեկ այլ բացասական գործոն է առանցֆային դասեոններից էթնիկական հայերի ազատումն ու նրանց փոխարեն վրացիների նեանակումը:

56 *Кочахия М. Греки Грузии: миграция и социально-экономические проблемы* // Центральная Азия и Кавказ, № 6, 2005. С.179-180.

54 *Межэтническое столкновение в городе Цалка – есть жертвы (Грузия)* // www.regnum.ru/news/603147.html, 10.03.2006.

55 *Межэтническое столкновение в Цалке (Грузия): полиция применила силу (подробности)* // www.regnum.ru/news/603424.html, 10.03.2006.

57 Ծալկայում իրավիճակի մասին տն մանրամասն թղարղան Ռ., Ծալկայի երջանի ժողովրդագրական դասկերը 1830-2005 թվականներին, «Եղեր» Հայրենաղարձության և հիմնադրման «Երկիր» հասարակական կազմակերղությունների միղթյան հանղես, №1, Աղրիլ, 2006, էղ 39-45:

Մասնավորապես, կան սեղեկություններ, որ Վրասանի ներքին գործերի համակարգի վերակազմավորման արդյունքում նոսրացող արտադրության Այսալալաֆի Երջանային բաժանմունքում աշխատանքային աշխատանքից ազատվում են հայազգի նոսրացողները: Ինչպես հարդարում է «Ա-Ինֆո» լրատվական գործակալությունը՝ հայերի փոխարեն նշանակվում են վրացիներ: Ըստ արդյունքի, վերջերս աշխատանքի վերակազմավորման երեք հայ կառուցման ու մեկ լեյտենանտ, որոնք մինչ այդ որակավորման բարձրագույն նոսրացված Հայաստանի Հանրապետություն էին ուղարկվել: Ընդ որում, երկու կառուցմանները կրթություն էին ստացել Հայաստանի նոսրացված կազմակերպում Վրաստանի ՆԳՆ Այսալալաֆի բաժանմունքի ուղեգրերով⁵⁸:

Վրացական հանրության ու ֆառաֆական Երջանակների ուժե մասի եւ իբխանության առանձին ներկայացուցիչների հույսերը, որ Չավախում անհանելի սոցիալ-ճնշասական տայմանների սեղծման միջոցով ի հայտ կգան սարածաԵրջանում ժողովրդագրական կացության փոփոխման նախադրյալներ, բավականին վստահավոր են, քանի որ միմիայն նոսրացում են հայ բնակչության ճամադրությունների հեճագա արմասականացմանը:

Դրա հեճ մեկսեղ, կարելի է հուսալ, որ Վրաստանի կողմից էքնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների տյաճեդանության գծով ստանձնած տյաճեդանությունների կատարման համար Երջան կարեւոր նշանակություն կունենա նրա՝ եվրոպական ու եվրաստլանդյան համարկման գործընթացների խորացումը: Վրաստանի հնարավոր անդամությունը ՆԱՏՕ-ին, որը հնարավոր է MAP (Membership Actions Plan) ծրագրում երկրի Երջանությունը ու հաջող ընդգրկման դեղում, կսեղծի բոլոր նախադրյալները, որդեսգի Վրաստանի իբխանություններն առավել ուճաղիւ լինեն մարդու իրավունքների, ինչպես նաեւ էքնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների լեզվական, սոցիալ-ճնշասական ու ֆառաֆական իրավունքների տյաճեդանության գծով ստանձնած տյաճեդանությունների նկատմամբ: *Մարդու եւ էքնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իսրայականության ցանկացած փաստը եւ (կամ) իրավիճակի բարեղախման պատրաստի սեղծմանը զբաղվելը, կարող է վստահի սակ դնել Վրաստանի եվրոպական ու եվրաստլանդյան համարկման գործընթացները, որոնցում, անկասկած, անկախ իր էքնիկական պատկանելությունից, կենսականորեն շահագրգռված է երկրի ողջ բնակչությունը:*

Երկրի ղեկավարության կողմից հոչակած եվրոպական ու եվրաստլանդյան առավելագույն համարկման կուրսի ֆունի վրա, փոքրամասնությունների իրավունքների տյաճեդանության հարցերում վրացական իբխանությունների ֆառաֆականության ազատականացումն արդյունավեճ կերտով կարահայտվի

Վրաստանի միջազգային հեղինակության ու վարկանիշի բարձրագույն վրա՝ ոչ միայն իր եվրոպական գործընկերների աչքում, այլ նաեւ դրական ներգործություն կունենա իր «ըմբոս ինֆնալարություններ»՝ Արխաղայի ու Հարավային Օսիայի հեճ փոխարարություններում: Թեւեւ, ցավոք, վրացական ֆառաֆական ընճախալն ու փորձագիտական-վերլուծական հանրությունը դեռ չեն համարակվում գնալ այդ ֆայլին՝ իրեն զգացնել է սալիս 1990-ական թթ. սկզբների հեճխորհրդային Վրաստանի ազգային ցնցումները: Իր երկու ինֆնալարություններում արյունալի հակամարտություններից հեճ վրացական հասարակությունը դեռ ոչ լիովին է դաստաս էքնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակությամբ երկրի կազմի մեջ մնացած սարածաԵրջանների նկատմամբ սեփական ֆառաֆականության մեղմացմանը:

Չնայած 2003-ին իբխանության հերթական փոփոխությունից հեճ տյաճեդանական Թքիլիսիի բազմաթիվ ձեւական ու հոչակագրային հայտարարություններին՝ Չավախի սոցիալ-ճնշասական ու ֆառաֆական կացության փոփոխությանն ուղղված հայ բնակչության բոլոր սղասելիքներն այդդես էլ մնացին չիրականացած, իսկ վրացական նոր իբխանությունների մեթոդները գործնականում մնացին անփոփոխ եւ զարմանալիորեն Է. Շեարդանաձեյի ժամանակաԵրջանի ֆառաֆականությունն հիբեցնող: Դրան դեճ է ավելացնել եւ սեղացի հայ բնակչության լուրջ մտածությունները սեփական ֆիզիկական անվստահության ու Այսալալաֆից 62-րդ ռազմաբազայի դուրբերումից հեճ դրա աղախովման այլընճրանֆային մեխանիզմների բացակայության վերաբերյալ:

Ուսի, չափազանց կարեւոր է այդ հարցում միջազգային հանրության, միջազգային կազմակերտությունների եւ առանձին Երջանությունների առաղայական ու հեճեղական աջակցությունը, որը կարող է արահայտվել սեղական հասարակական-ֆառաֆական կազմակերտությունների հեճ երկխոսության ծավալման միջոցով Սամցխե-Չավախում (ինչպես նաեւ էքնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակության այլ Երջաններում) սոցիալ-ճնշասական, լեզվական, կրթական, ինչպես նաեւ սեղական ինֆնականալարման զարգացման ու Վրաստանի հասարակական-ֆառաֆական կյանքին բնակչության համարկման ոլորտում առկա խնդիրների ողջ համալիրի համար լուծումներ գնելու հարցում Վրաստանի ղեկավարությանն օճանդակելու միջոցով:

ՀԱՆՉՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Մարդու հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների դաժադանության ոլորտում

- Մարդու եւ էթնիկական փոքրամասնությունների դաժադանության սկզբունքների ճանաչումը որդես առաջնային ու Վրաստանի գերագույն դեպարտման Եվրոպական Կոնվենցիայի համադասարանող.
- Վրաստանում օրենքի գերակայության ամրադրում ու Եվրոպական Ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացում.
- Վրաստանի մարդու իրավունքների դաժադանի ինստիտուտի հեղինակության բարձրացում եւ փոքրամասնությունների իրավունքների առավել ակտիվ դիտարկման համար նրան անհրաժեշտ ռեսուրսներով ու մանրասով առաջնություն.
- Մեծիական իրավունքների մասին ազգաբնակչության տեղեկացվածության բարձրացում եւ էթնիկական փոքրամասնությունների համար տեղեկացվածության հասանելիության մեծացում էլեկտրոնային լրատվամիջոցներով նրանց մայրենի լեզուներով առավել մեծ թվով լրատվական ու կրթական ծրագրերի թողարկման միջոցով.
- Նոր մասնագիտացված կառույցի (օրինակ՝ «Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնությունների դաժադանի գրասենյակ») ստեղծում, գործունեության ընդլայնված մանրասով, անկախության բարձր աստիճանով ու դրանում ընդհանրական հիմունքներով ընդգրկված փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համաչափ ներկայացվածությամբ:

Նորմատիվ-իրավական ոլորտում

- *Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին 1995թ. եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի* իրականացում լրիվ ծավալով ու օրենսդրական ձեռնարկմամբ, Կոնվենցիայի սարածում փոքրամասնությունների բոլոր ներկայացուցիչների վրա, անկախ բնակչության վայրից.
- Վրաստանի կողմից *Տարածաշրջանային ու փոքրամասնությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական իստրիայի վավերացում.*
- Վրաստանի կողմից *Տարածաշրջանային համայնքների կամ իշխանությունների միջև անդրասահմանային համագործակցության մասին 1980թ. եվրոպական շրջանակային կոնվենցիայի* (ու կից լրացուցիչ *Արջանագրությունների*) վավերացում եւ սեփական «էթնիկական հայրենիքներ» հետ

կրթամեթոդային, տնտեսական ու այլ անդրասահմանային կադրեր ունենալու էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների հետագա օրենսդրական ձեռնարկում (այդ թվում երկրորդային համաձայնագրերի ստորագրման կամ միջոցառման համաձայնագրերի մեջ հասուկ դրույթների ընդգրկման միջոցով).

- Էթնիկական փոքրամասնությունների մասին՝ մեթոդային, լեզվական, կրթական ու հասարակական-ֆաղափական ոլորտներում նրանց իրական Եվրոպական Կոնվենցիայի հաճախ առնող ու փոքրամասնությունների ֆաղափական համարկմանն օժանդակող նոր լրացված օրինագծի մեակում.
- Ներդրումային նորմատիվ-իրավական ակտերում եւ էթնիկական փոքրամասնությունների մեթոդային, լեզվական, կրթական ու ֆաղափական իրավունքներին վերաբերող հարցերի ներգերատեսչական կարգավորման մեջ լրացումների ու փոփոխությունների կատարում.
- Էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնություններին ներկայացնող հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների ու առանձին անհատների ակտիվ ներգրավում իրենց Եվրոպական Կոնվենցիայի օրենսդրության մեակման գործում:

Հասարակական-ֆաղափական ոլորտում

- Էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության վայրերում գործող հասարակական-ֆաղափական միավորումների կողմից իրենց ներկայացուցչական կամ անջատողական կոչերից հրաժարվելու մասին հայտարարում.
- Վրաստանի ներառական գործընթացներում ու փոքրամասնությունների «էթնիկական հայրենիքներում» էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության սարածաբանների խնդիրների Եվրոպական դադարեցում.
- Էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության սարածաբաններում ուժային կառույցների թվաքանակի հետագա ավելացման դադարեցում եւ այդտեղ նոր ստորաբաժանումների տեղակայման հարցում փոքրամասնությունների կարծիքի հաճախ առնում.
- Էթնիկական փոքրամասնությունների համախումբ բնակչության սարածաբանների ֆաղափական հասարակության ինստիտուտների լայն ստեղծման գործում ու անմիջական ներգրավում Վրաստանի այդ սարածաբանների սոցիալ-տնտեսական, կրթական ու մեթոդային ոլորտները կարգավորող որոշումների ընդունման ու դրանց իրականացման նկատմամբ վերահսկողության գործընթացներում.

- Վսահության մթնոլորտի ընդլայնում Վրաստանի հասարակական կազմակերպությունների հետ երկխոսության խորացման ու էթնիկ փոփոխությունների հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների և կենսոճանկային իշխանությունների միջև տարբերակային հանդիպումների կազմակերպման միջոցով:
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտների ժողովրդագրական կացության փոփոխությանն ուղղված (կամ դրան օբյեկտիվորեն նույնատիպ) բոլոր գործողություններից հրաժարում:
- Էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների համար ղեկավարական ծառայության ընդունման ու կադրային աճի իրավահավասարության ապահովման ուղղությամբ գործնական միջոցառումների իրականացում:
- Էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների նկատմամբ հանդուրժողականության լայն ֆառոգչություն:

Միջազգային կազմակերպությունների գործունեության ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում առարկայական դիտարկումների տրամադրման նկատմամբ ուժեղության մեծացում, և փորձագետների ու միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների կողմից այդ սարածափայտներ այցելության հաճախականության ավելացում:
- Շահագրգիռ միջազգային կազմակերպությունների ու Վրաստանի իշխանությունների միջև էթնիկական ու կրոնական փոփոխությունների իրավունքների դաժնամտության հարցերի բուրջ երկխոսության խորացում:
- Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիաների զարգացման և մարդու իրավունքների ու ազատությունների դաժնամտության նույնատիպ սեղանային հասարակական-ֆաղափական կազմակերպությունների հետ ուղղակի կապերի հաստատում:

Միջազգային դոնորական կազմակերպությունների գործունեության ոլորտում

- Էթնիկական փոփոխությունների հետ կապված, հասկառու՝ նրանց համախումբ բնակության վայրերում միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ծրագրերի արդյունավետության դիտարկում:
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում իրականացվող ծրագրերի համադրում սեղանային հասարակական-ֆաղափական ու հասարակական կազմակերպությունների հետ:

- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտների սոցիալ-սնտեսական վերակենդանացմանն ուղղված ծրագրերի ծավալի մեծացում:
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում միջազգային կազմակերպությունների ֆոնդերի ու ռեսուրսների բաշխման մեջ հավասարակշռության սկզբունքի տրամադրման դիտարկում:

Լեզվական ոլորտում

- Վրաստանի կողմից *Տարածաշրջանային ու փոփոխությունների լեզուների 1992թ. եվրոպական խառնիչի* վավերացում ու ներքին օրենսդրության մեջ լիարժեք ներմուծում:
- Էթնիկական փոփոխությունների լեզուներին նրանց համախումբ բնակության սարածափայտներում ներքին գործառնության ու դասավարության լեզուների կարգավիճակ բարելավելու նույնատիպ *Ազգային փոփոխությունների իրավունքների պաշտպանության մասին 1995թ. շրջանակային կոնվենցիայի* դրույթների հետագա իրականացման համար իրավական-նորմատիվային բազայի մշակում:
- Լեզվական խնդիրներին առնչվող Վրաստանի ներքին նորմատիվ-իրավական ակտերի ու գերատեսչական ցուցումների մեջ համադասասխան փոփոխություններ կատարելու հարցի բնակարկում:
- Պետական հաստատությունների աշխատակիցների համար ղեկավարական լեզվի իմացության բարելավման դասընթացների կազմակերպում և լեզվի հիման վրա (էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչներից ղեկավարողների ղեկավար լեզվի չիմացողության հետևանքով աշխատանքից ազատման եղանակով) խրատականության վերացում:

Մշակութային և կրթական ոլորտներում

- Վրաստանի հանրային ու բարձրագույն կրթության մասին օրենքների մեջ մայրենի լեզվով լիարժեք ուսումնական ծրագրերով էթնիկական փոփոխությունների դպրոցների գործունեությունն ամրագրող համադասասխան փոփոխությունների ու լրացումների կատարում:
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտներում գործող դպրոցների ու կրթամշակութային հաստատությունների նյութատեխնիկական բազայի բարելավում:
- Էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածափայտների ուսումնական հաստատություններում վրաց լեզվի ու

- գրականության, որդես առանձին եւ դարձադիր ուսումնական առարկայի, ուսուցման մեթոդիկայի մշակում.
- Վրասանի ԲՈՒՀ-երում էքնիկական փոփոխությունների լեզունեով կամ դյուրացված վրացերենով ընդունելության քննությունների հանձման հասուկ ռեժիմի օրենսդրական ամրագում.
  - Ախարխալաք քաղաքում Հայասանի եւ Վրասանի միջկառավարական դայմանավորվածություններով նախասեսված համասեղ հայ-վրացական դեսական համալսարանի հիմնադում.
  - Վրասանի սարքեր ազգությունների ներկայացուցիչների միջեւ կրթամշակութային փոխանակման խորացում.
  - Փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքաններում գործող վրացական դոքոցների ուսումնական ծրագրերի մեջ սվյալ էքնիկական փոփոխության լեզվի ու մշակույթի ուսումնասիրության առարկաների ներառում.
  - Բազմամշակութայնության, հանդուրժողականության ու ոչ-խսրականության դարձադիր առարկայի ներառում Վրասանի բոլոր հանրակրթական դոքոցների ուսումնական ծրագրերի մեջ:

Խղձի ազատության ու դավանանքի ոլորում

- Վրասանում կրոնական կազմակերպությունների՝ որդես հանրային իրավունքի սուբյեկտների, գրանցման խնդրի լուծման նոլասակով քաղաքացիական օրենսգրում ու համադասասխան այլ նորմասիվ-իրավական ակտերում փոփոխությունների կասարում.
- Կրոնի ու կրոնական միավորումների մասին միջազգային-իրավական հիմնարար չափանիշներին համադասասխանող առանձին օրենքի ընդունում.
- Համայնավար իշխանությունների օրոք Վրասանում քոնագրավված եկեղեցական ունեցվածքն ու շինություններն իրենց նախկին սերերին վերադարձնելու հարցի լուծում.
- էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության քջաններում կրոնական միավորումների քաղաքական գործունեության առաքելագույն չափով սահմանափակում:

Տեղական ինքնակառավարման ոլորում

- Վրասանում իշխանության աղակերտնացման մակարդակի բարձրացման նոլասակով երկրի ներքին օրենսդրության մեջ *Տեղական ինքնակառավարման մասին 1985թ. նոլրուպական խորշիայի* դույթների կիրառում.

- Քաղաքադեսների եւ քջանային ու սարածաքջանային իշխանությունների դեկավարների ընտրվի լինելու սկզբունքի օրենսդրական ամրագում.
- Ինքնակառավարման մակարդակի բարձրացման նոլասակով Վրասանի գործող նորմասիվ-իրավական ակտերի մեջ լրացումների կասարում՝ հաքվի առնելով էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքջանների քահերը.
- էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքջաններում ընտրասարածքների ձեւավորման մեջ հավասարության ու համամասնության սկզբունքների դախողանում.
- Քջանների գործադիր իշխանության դեկավարներին կից սեղական ինքնակառավարման մարմիններին նախաձեռնություններ ու օրինագծեր ներկայացնելու իրավասությանը օժսված փոփոխությունների ներկայացուցիչների մասնակցությանը հասուկ խորհուրդների սեղծում.

Փոփոխությունների քաղաքացիական համարկման եւ հասարակական-քաղաքական կյանքին մասնակցության ոլորում

- էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքջաններում քաղաքացիական հասարակության ձեւավորմանն ուղղված միջոցառումների ակտիվացում.
- էքնիկական եւ (կամ) սարածաքջանային սկզբունքով սեղծված քաղաքական կուսակցությունների ու քարծումների գրանցման իրավական-նորմասիվ սահմանափակումների վերացում.
- Խորհրդարանում սեղերի քիոսակում եւ բոլոր մակարդակներում գործադիր ու դասական իշխանության մարմիններում էքնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների ակտիվ ներգրավման քաղաքականության մշակում ու իրականացում.
- էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքջաններում սարածաքջանային իշխանության մարմինների նքանակովի դաքոններում թեկնածուների ընտրության եւ ուժային կառույցների համալրման մեջ համամասնության սկզբունքի դախողանում.
- Հասարակական կարծրասիղերի ու անհանդուրժողականության նվազեցմանն ուղղված քարոքարքավի ակտիվացում, այդ թվում Վրասանի ՉԼՄ-ներում ու հանրակրթական հասսասություններում.

Սոցիալ-սնեսական ոլորում

- էքնիկական փոփոխությունների համախումբ քնակության սարածաքջանների սոցիալ-սնեսական առողջացման նոլասակով սվյալ

փոփոխման արդյունքում «Էթնիկական հայրենիքի» ու սփյուռքից ներդրումների խթանում:

- Կառավարական եւ միջգերատեսչական մակարդակով Վրաստանի ու փոփոխման արդյունքումների «Էթնիկ հայրենիքների» միջուկ էթնիկական փոփոխման արդյունքումների կոնկրետ խնդիրների լուծմանն ուղղված երկկողմանի նորմալ-իրավական ակտերի ստորագրում:
- 62-րդ ռազմաքաղաքի դուրսերման ընթացքում Ջավախքի տեղական ազգաբնակչության աշխատանքի տեղավորման ծրագրի լիարժեք իրականացում (կամ նոր ծրագրի մշակում):
- Սամցխե-Ջավախքի տարածաշրջանի սոցիալ-սոցիալական առողջացման, տրանսպորտային ենթակառուցվածքի զարգացման ու գազիֆիկացման ղեկավարող արդյունավետ ծրագրի իրականացում:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Վրաստանում փոփոխման արդյունքները բարունակում են նվազագույն չափով ներգրավված լինել երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում եւ բոլոր մակարդակներում որոշումների ընդունման գործընթացներում: Խորհրդարանում էթնիկական փոփոխման արդյունքների ներկայացուցիչները ներկայումս կազմում են դասազամավորների ընդհանուր քվադրանտի ընդամենը շուրջ 6%-ը, նրանք գրեթե ներկայացված չեն կենտրոնական կառավարության ու տարածաշրջանային մակարդակի (այսինքն երկրի խոշոր վարչատարածքային միավորների, ինչպիսիք, օրինակ, Քվեմո-Քարթլին ու Սամցխե-Ջավախքն են) վարչակազմներում: Թեև փոփոխման արդյունքները որոշ մակարդակով իրենց համախոսմբ բնակչության վայրերում մասնակցում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքներին, դրա հետ մեկտեղ, օրինակ, Քվեմո-Քարթլիի աղբյուրացիներով բնակեցված որոշ քաղաքներում կամ Սամցխե-Ջավախքի Ախալցխայի քաղաքում (իր հայ բնակչության զգալի տեսակարար կոտով) սկսյալ էթնիկական փոփոխման արդյունքները ներկայացնող դասեռնասար անձանց քիվը բացարձակապես համաչափ չէ տեղական բնակչության էթնիկական կառուցվածքին: Հազվի առնելով լիազորությունների ոչ բավարար չափը, իշխանությունների ադակներտնացման ցածր մակարդակն ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների քերզարգացածությունը՝ այս գործոնները վաս են անդրադառնում երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքին փոփոխման արդյունքների իրական մասնակցության եւ վրացական հասարակությանը համարկման վրա:

Յավոք, իրավիճակի բարելավման ուղղությամբ ղեկավարող մարմինների ու մի քանի վրացական ՈԿԿ-ների գործադրած ջանքերը մեծ մասամբ կրում են հոշակագրային բնույթ, եւ, քան հաճախ, փոփոխման արդյունքների իրավունքների ղրոտում ներկա կացության իրական փոփոխմանն ուղղված քայլեր գրեթե չեն արվում: Անհրաժեշտ է անհատադ քննել իրավիճակը, մասնավորապես, քաղաքական որոշումների ընդունման եւ երկրի ղեկավարման գործընթացներում փոփոխման արդյունքների դերի բարձրացման հարցերում: Չնայած այն բանին, որ վրացական ընտրատարի որոշակի մասը կտրուկ կերպով հանդես է գալիս դրա դեմ, այդ ուղղությամբ գործողությունները ղեկ է ներառեն փոփոխման արդյունքների համար Վրաստանի Խորհրդարանում ու կառավարական մարմիններում հասուկ չափաբաժինների սահմանում, էթնիկական եւ (կամ) տարածաշրջանային սկզբունքով կուսակցությունների ստեղծման ու գրանցման խնդրի լուծում, կադրային քաղաքականության փոփոխություն եւ սկսյալ քաղաքներին ընդլայնված կամ անհամաչափ ինքնակառավարման կարգավիճակի հասկացում:

Հակառակ դեպքում՝ էթնիկական փոփոխություններն ի վիճակի չեն լինելու մասնակցել երկրի ֆաղափական գործընթացներին եւ դրանով իսկ հնարավորություն չեն ստանալու ինստիտուցիոնալացնել լուծարման հետ իրենց փոխհարաբերությունները՝ ֆաղափական տրամադրությունն ու առաջարկները ստիպված լինելով արտահայտել առկա ոչ ֆորմալ ֆաղափական դաժանում: Նման տրամադրությունում՝ Վրասանում ֆաղափացիական հասարակության կայացման, ժողովրդավարացման զարգացման գործընթացներում էթնիկական փոփոխությունների մասնակցության իրական հեռանկարը, ինչպես նաեւ, ընդհանրապես, վրացական հասարակության մեջ նրանց ակտիվ համարվումն անհնարին կլինի: Վրասանի էթնիկական փոփոխությունների իրավունքների դաժանության ու համարվման ղեկավար ֆաղափականության ձախողումը, էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչների բացակայությունը իշխանության բոլոր օղակներում ու ճյուղերում (օրենսդիր, գործադիր եւ դատական) լուրջ բացասական գործոն կդառնա, որը հեռանկարային առումով կարող է աղակալությունացնել երկրի իրավիճակը:

Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ էթնիկական փոփոխությունները Վրասանի լիիրավ ֆաղափացիներ են: Վրասանի ղեկավարներն ու հասարակությունը ղեկավար է ու դատարար է կատարել առաջին ֆայլն այդ հարցում: Եթե վրացական ղեկավարներն ու ֆաղափական ընտրախաղը լուծարման համար են իրենց բոլոր ֆաղափացիների համար, ապա նրանք ղեկավար է գիտակցեն եւ դատարար լինեն այն բանին, որ երկրի հասարակական-ֆաղափական կյանքին համարվման գործընթացներում (հասկալուստ լեզվական, կրթական ու ֆաղափական ոլորտներում) փոփոխությունների ներգրավման ուղղությամբ արագացված ու առավելադաս տրամադրությունն ու, անգամ, նախադրամաններն անհնարին ու անարդյունավետ են: Մինչեւ էթնիկական փոփոխությունների ներկայացուցիչները համոզված չլինեն այն բանում, որ Վրասանում իրենց էթնիկական ինքնությանը ոչինչ չի ստատում, նրանք չեն կարողանալու իրական կերպով համարվել վրացական հասարակությանը: Իր հերթին, վրացական հասարակությունն ու ընտրախաղը, համոզվելով այն բանում, որ փոփոխությունները չունեն իրենց ինստիտուցիոնալ կամ անջատողական արժանական սրամադրություններ, իրենք ղեկավար է երախտավորեն նրանց լեզվական, կրթական ու ֆաղափական իրավունքները՝ որպես կարեւորագույն խթան փոփոխությունների ներկայացուցիչներին երկրի միասնական մեակութային, լեզվական, կրթական դաս ներգրավելու, ֆաղափական կյանքին լիարժեքորեն մասնակցելու հնարավորություններ ստեղծելու, Վրասանի սոցիալ-սնտեսական զարգացման ղեկավարից օգտվելու համար: Բազմակարծությունն ու կրճատական հանդուրժողականությունը, Վրասանում գոյություն ունեցող

բոլոր դավանանքների իրական հավասարությունը նույնպես կարեւորագույն տրամադրություններ են էթնիկական փոփոխությունների համարվման համար:

Իրական ժողովրդավարական ու զարգացած ղեկավարներն ստեղծումը երկարատե ու դժվարին գործընթաց է: Էլ ավելի երկարատե ու դժվարին գործընթաց է երկրում ֆաղափացիական հասարակության կայացումը, հասկալուստ, եթե այդ երկիրը բազմաէթնիկ ու բազմադավան է: Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը՝ այդ գործընթացը կարող է տեղեկ սարիներ ու սասնամայակներ, իսկ արագացված ֆայլերը ոչ միտ են հանգեցնում ցանկալի արդյունքների: Այդ ճանադարին, հնարավոր է, եւ վրացական հասարակությունը, եւ էթնիկական փոփոխությունները ղեկավար է դատարար լինեն զոհաբերելու իրենց կարծախաղային էթնոհոգեբանության որոշ կարեւոր սարիներ ու ձեռքազատվելու որոշ կեղծ երկյուղներից ու նախադրամաններից:

Վրասանի էթնիկական փոփոխությունները չղեկավար է դառնան Արխաղայում կամ Հարավային Օսիայում անցյալ դարավերջի ժամանակ իրադարձությունների դատարարներն ու ակամա գոհերը: Այլ էթնիկական խմբի դատարար Վրասանի ֆաղափացիների նկատմամբ վերաբերմունքն ակամա կանգնելու դժվարությունը վրացական իշխանությունների կողմից չղեկավար է դատարար 1990-ական թվականների իրադարձությունների հետ անհաջող զուգահեռներով: Այնպես է նաեւ, որ էթնիկական փոփոխությունների խնդիրները բացահայտ էթնիկական մաքրագործումների կամ տեղահանումների միջոցով լուծել փորձելու համար ներկայումս Վրասանի իշխանությունների մոտ հազիվ թե կան շեղումներ եւ, առավել ես, ֆաղափական կամ: Անկախ այն բանից, թե ի՞նչ ասիճանի ուժային վերահսկողություն կսահմանեն վրացական իշխանություններն էթնիկական փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաբաններում, դա չի լուծելու խնդիրները, այլ հանգեցնելու է այն բանին, որ այդ սարածաբանները վրացական իշխանությունների ֆաղափականության յուրաքանչյուր նոր խստացումով Վրասանի ու ողջ Հարավային Կովկասի համար կվերածվեն իսկական «զխտացվածի»: Ավելին, վրացական ֆաղափական ընտրախաղի որոշ հասկածի հոյսերը՝ փոփոխությունների համախումբ բնակության սարածաբանների «խնդիրը լուծել» դանդաղ ու համակարգված ժողովրդագրական «զաղորթացման» միջոցով, նույնպես անարդյունավետ կլինեն: Ինչպես ցույց է տալիս, ասենք, Քվեմո Քարթլի նահանգի Ծալկայի Երջանի օրինակը՝ նման Երջանները վրացի վերաբնակիչներով զանգվածաբար բնակեցման փորձերը ոչ միայն հակասում են համընդհանուր միջազգային-իրավական նորմերին, այլեւ բարձրացնում են բախումնային ռիսկի մակարդակը, ընդ որում, մոտակա աղաքայում Վրասանի համար նման փորձերը դժվար իրականացալի են:

Մակայն, կարելի է հուսալ, որ եվրոպական ու եվրասլանյան համարկման գործընթացները, եւ առավել եւս, երկրի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու քանակությունների մեկնարկը, կհանգեցնեն եվրոպական ու միջազգային կազմակերպությունների ու առաջասար ղեկավարությունների կողմից Վրաստանում մարդու եւ էթնիկական փոխամասնությունների դաժադանության խնդիրների նկատմամբ ուժադրության մեծացմանը: Արդյունում, միջազգային հանրության եւ ռազմագրիտ ղեկավարությունների ակտիվ օժանդակությամբ կարելի կլինի հասնել առավել բարդ խնդիրների շուրջ վրացական մեծամասնության ու էթնիկական փոխամասնությունների ռազմերի ու մոնեդումների փոխընդունելի հավասարակշռության՝ ի ռազմ Վրաստանում երկարաժամկետ ֆադրակական կայունության ու ժողովրդավարական գործընթացների զարգացման:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1. Էթնիկական փոխամասնությունների իրավունքների հիմնական ռեսակները ըստ առանցքային միջազգային-իրավական փաստաթղթերի

Մասնակից-երկրների դաժադանություններ/այսինքն էթնիկական փոխամասնությունների իրավունքներն առ՝	Ազգային փոխամասնությունների իրավունքների դաժադանության մասին 1995թ. Երասնակային կոնվենցիա	Ազգային, էթնիկական, կրոնական եւ լեզվական փոխամասնությունների իրավունքի 1992թ. հռչակագիր	ԵՄՀԵ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդակցության կողմնակցների խորհրդակցության փաստաթուղթը
Գոյություն/Մնում	Հոդված 11.1	Հոդված 1.1	
Հավասարություն օրենքի առջեւ	Հոդված 4.1	Հոդված 4.1	Պարագրաֆ 31
Խոսակցության ազդեխ	Հոդված 4.1, 5.2, 6.2	Հոդված 3, 4.1	Պարագրաֆ 31, 32
Կրթություն եւ ճեղքակցություն	Հոդված 9.1, 12.2, 12.3, 13.1, 14		Պարագրաֆ 32.2, 32.5, 34
Կում	Հոդված 5.1, 7, 8, 12.1	Հոդված 2.1, 4.2	Պարագրաֆ 32, 32.3, 33
Լեզու (փոխամասնության լեզու)	Հոդված 5.1, 10.1, 12.1, 14	Հոդված 2.1, 4.2, 4.3, 4.5	Պարագրաֆ 32, 32.1, 33, 34
Մասնակցություն (հաղթական եւ ճեղքակցական գործընթացներին, ճեղքակցական եւ միջազգային ՀԵ-ներին)	Հոդված 15, 17.2	Հոդված 2.2, 2.3, 5.5	Պարագրաֆ 32.6, 35
Միավորումների ազատություն	Հոդված 7	Հոդված 2.4	
Խոսքի ազատություն	Հոդված 7, 9.1		
ԶՄ-ներ եւ մայրենի լեզվի հոստդարակային օգտագործում	Հոդված 9.1, 9.3, 9.4, 11.2, 11.3		Պարագրաֆ 32.5
Դասարանների եւ ադարադասության հասանելիություն	Հոդված 10.3		
Ինքնուրյուն եւ ավանդույթներ	Հոդված 5.1, 12.1	Հոդված 1.1, 4.3	
Պատմություն եւ մշակույթ	Հոդված 5.1, 12.1	Հոդված 2.1, 2.2., 4.2, 4.5	Պարագրաֆ 32, 33, 34
Ըլիտներ, այդ թվում եւ անդրահամնային	Հոդված 17.1	Հոդված 2.5	Պարագրաֆ 32.4
Մեխական իրավունքների իրականացում ինչդեպս անհասադեպ, այնդեպս էլ ուրեմների հեռ համասեղ	Հոդված 3.2	Հոդված 3	Պարագրաֆ 32.6

Հանդուրժողականություն, հարգանք, համագործակցություն և համերաժխություն	Հոդված 6.1		Պարագրաֆ 36
Տեղական կամ ավելում ինքնակառավարում			Պարագրաֆ 35
Փոքրամասնության քվային համաչափության փոփոխման արգելիչ	Հոդված 16		
Փոքրամասնություն համարվելու կամ չհամարվելու ազատ ընտրություն	Հոդված 3.1		

Հավելված 2. Վրասանի կողմից ՄԱԿ-ի երջանակներում ստորագրած միջազգային-իրավական փաստաթղթերը

Փաստաթղթի անունը	Միանալու րվականը	Ուժի մեջ մտնելու րվականը	Վավերացնող փաստաթուղթը
Մարդու իրավունքների հանրնդհանուր հռչակագիր	1991	1991	Վրասանի Գերագույն խորհրդի որոշումը 05-09-1991
Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաճնագիր (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 թ.	3 օգոստոսի 1994թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 399-IC
Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաճնագրին կից կամրնճիր արճանագրություն (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 թ.	3 օգոստոսի 1994 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 401-IC
Վոնվեճիա երկխայի առեւանգման քաղաքացիական ասղեկյների մասին	14 փետրվարի 1995 թ.	1 հոկտեմբերի 1997 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 661-IC
Վոնվեճիա կանանց հանդեղ խոսակամության ըղոր ճևերի վերացման մասին (18/12/1979)	22 սեղեմբերի 1994 թ.	25 նոյեմբերի 1994 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 561-IC
Վոնվեճիա երկխայի իրավունքների մասին (20/11/1989)	21 աղղիլի 1994 թ.	2 հոլիսի 1994 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 465-IC
Տճեսական, սղիալական և մոակոթային իրլաունքների մասին միջազգային դաճնագիր (16/12/1966)	25 հունվարի 1994 թ.	3 օգոստոսի 1994 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 400-IC

Վոնվեճիա ցեղասղանություն հանցագործությունը կամիելու և այն ողասճելու մասին (09/12/1948)	18 մայիսի 1993 թ.	11 հոկեմբերի 1993 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 247-IC
Պասերազմական հանցագործությունների նկասմամբ և մարղկության ղեմ կասարկած հանցագործությունների նկասմամբ վաղեմության ժամկե ճիլետելու մասին կոնվեճիա (26/11/1968)	24 փետրվարի 1995 թ.	29 հունիսի 1995 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 660-IC
Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների դաճնագրին կից երկուղ կամրնճիր արճանագրություն՝ ի վերացման մահաղասճի (15/12/1989)	2 մարտի 1999 թ.	22 հունիսի 1999 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 1818-IC
Միջազգային կոնվեճիա ոսայական խոսակամության ըղոր ճևերի վերացման մասին (1965)	16 աղղիլի 1999 թ.	2 հոլիսի 1999 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 1899-IC
Վոնվեճիա փախսականների կարգավիճակի մասին (1951)	28 մայիսի 1999 թ.	7 նոյեմբերի 1999թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 1996-IC
Փախստանների կարգավիճակի մասին կոնվեճիային կից 1967թ. արճանագրությունը	28 մայիսի 1999 թ.	9 օգոստոսի 1999 թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 1996-IC
Բանաճև երկխայի իրավունքների մասին կոնվեճիայի 43-ղ հողղվածի փոփոխության մասին	23 փետրվարի 2000 թ.		Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 156-IC
Վանանց նկասմամբ խոսակամության ըղոր ճևերի վերացման կոնվեճիային կից 1999թ. լրացղիչ արճանագրություն	18 մայիսի 2002 թ.	1 նոյեմբերի 2002թ.	Վրասանի խորհրդարանի որոշումը 1472-PC
Վոնվեճիա կանանց քաղաքական իրավունքների մասին		4 հոկեմբերի 2005 թ.	

Հավելված 3. Եվրոպայի Խորհրդի միջազգային-իրավական փաստաթղթերը, որոնց մասնակցում է Վրասանը

Փաստաթղթի անունը	Միանալու րվականը	Ուժի մեջ մտնելու րվականը	Վավերացնող փաստաթուղթը
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին կոնվենցիա և Տասնմեկերորդ Արձանագրություն (04/11/1950)	12 մայիս 1999 թ.	20 մայիս 1999 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 1940-IC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին կոնվենցիային կից թիվ 4 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	13 ապրիլի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 153-IIIC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին կոնվենցիային կից թիվ 6 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	1 մայիսի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 154-IIIC
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին կոնվենցիայի թիվ 7 արձանագրություն	23 փետրվարի 2000 թ.	1 հունիսի 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 155-IIIC
Խոսքանցումների և անմարդկային կամ արժանադատությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ դասժի կամխառցելման մասին եվրոպական կոնվենցիա	3 մայիս 2000 թ.	1 հոկտեմբեր 2000 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 272-IIIC
Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում հայցով հանդես եկող անձանց մասին եվրոպական կոնվենցիա (05/03/1996)	Վավերացման կարիք չունի	1 հուլիսի 2001 թ.	
Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին կոնվենցիայի արձանագրություն	27 դեկտեմբերի 2001 թ.	7 հունիսի 2002 թ.	Վրասանի Խորհրդարանի որոշումը 1243-IC
Ազգային փոխամասնությունների իրավունքների դաճառարանության մասին ժողովրդական կոնվենցիա	13 հոկտեմբերի 2005 թ.	1 ապրիլի 2006 թ.	

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Միջազգային նորմաթիվ-իրավական փաստաթղթեր և հանձնարարականներ

1. Ընդհանուր գործընթացում ազգային փոխամասնությունների մասնակցությանը նույնպես 2001թ. Վարժավայի հանձնարարականները
2. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (1948թ.)
3. Կրթության ոլորտում ազգային փոխամասնությունների իրավունքների մասին 1996թ. Հազգայի հանձնարարականներ
4. Կրոնի կամ համոզմունքների հիման վրա անհանդուրժողականության և խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1981թ հռչակագիր
5. Ազգային կամ էթնիկական, կրոնական և լեզվական փոխամասնություններին դասակարգող անձանց իրավունքների հռչակագիր (1992թ.)
6. ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդատուական Կոդեքսի հազգային խորհրդակցության փաստաթուղթ (1990թ.)
7. ԵԱՀԽ-ի մարդկային չափանիշի խորհրդատուական Մոսկվայի խորհրդակցության փաստաթուղթ (1991թ.)
8. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների դաճառարանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (1950թ.)
9. Եվրոպական սոցիալական խորհրդ (1961, վերանայվել է՝ 1996թ.)
10. Տարածաշրջանային կամ փոխամասնությունների լեզուների եվրոպական խորհրդ (1992թ.)
11. Տարածաշրջանային համայնքների կամ իշխանությունների միջև անդրահամայնքային համագործակցության մասին եվրոպական ժողովրդական կոնվենցիա (1980թ.)
12. Ազգային փոխամասնությունների իրավունքների դաճառարանության մասին ժողովրդական կոնվենցիա (1995թ.)
13. Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խորհրդ (1985թ.)
14. Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհրդակցություն: եզրափակիչ ակտ (1975թ.)
15. Կրթական ոլորտում խտրականության դեմ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-յի կոնվենցիա (1960թ)
16. Հասարակական-հարաբերական կյանքում ազգային փոխամասնությունների արդյունավետ մասնակցության վերաբերյալ 1999թ. Լոնդոնի հանձնարարականներ

17. Քաղաքացիական և քաղաքացիական իրավունքների միջազգային դաճնագիր (1966թ)
  18. Միջազգային կոնվենցիա ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին (1966թ.)
  19. Միջազգային կոնվենցիա ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին (1965թ)
  20. Միջազգային դաճնագիր ընտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին (1966թ)
  21. Ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքների վերաբերյալ 1998թ. Օսլոյի հանձնարարականներ
  22. Փարիզի հռչակագիր նոր Եվրոպայի համար (1990թ.)
  23. Ընտրական գործընթացում ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությանը նդասող 2001թ. հանձնարարականներ
  24. Ազգային փոքրամասնությունների լեզուները հեռուստառադիոհեռարձակման մեջ օգտագործելու վերաբերյալ 2003թ. հանձնարարականներ
  25. Բազմազգ հասարակության մեջ ուսիկանության աշխատանքի վերաբերյալ 2006թ. հանձնարարականներ
  26. Եվրոպական անվանագրության խարտիա (1999թ.)
  27. Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No R (98) 6 Concerning Modern Languages, 17 March 1998.
  28. Council of Europe, Explanatory Report on the Framework Convention for the Protection of National Minorities.
  29. ECRI General Policy Recommendation No2: Specialised Bodies on Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level, Adopted in 1997.
  30. ECRI General Policy Recommendation No7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, Adopted in 2002.
- 2. Միջազգային միջկառավարական կազմակերպությունների, ՀԿ-ների և առանձին ղեկավարությունների ղեկույցներ**
1. Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom. Washington, May 2005.
  2. Economic Capacity Building Project Samtskhe – Javakheti. Mid-term Report // IOM: Tbilisi, November 2002.
  3. Ethnic Minorities in Georgia // International Fact-finding Mission Report № 412/2. FIDH: Paris, April 2005.

4. Examples of Good Practice: Specialised Bodies to Combat Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance at National Level // European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2006)5. Strasbourg, January 2006.
5. Civil and Political Rights, Including the Question of Religious Intolerance. Report by Mr. Abdelfattah Amor, Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Addendum. Visit to Georgia. E/ CN.4/2004/63/Add.1. 16 December 2003.
6. Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2004 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, February 28, 2005.
7. Georgia. Country Reports on Human Rights Practices - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Washington, March 8, 2006.
8. Georgia. International Religious Freedom Report - 2005 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, November 8, 2005.
9. Georgia. International Religious Freedom Report - 2006 // Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. US Department of State. Washington, September 15, 2006.
10. Implementation of Resolution 1415 (2005) on the Honouring of Obligations and Commitments by Georgia. Report, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). Co-rapporteurs: Mr. Matyas Eorsi, Hungary, Alliance of Liberals and Democrats for Europe and Mr Evgeni Kirilov, Bulgaria, Socialist Group. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.107795, 05.01.2006.
11. Matveeva A. The South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities. MRG International Report. May 2002.
12. Matveeva A. Minority in the South Caucasus // Paper Prepared for UN Commission on Human Rights, Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights, Working Group on Minorities. Ninth Session. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2003/WP.7. 5 May 2003.
13. Middel, B. (Rapporteur). Minorities in the South Caucasus: Factor of Instability? // NATO Parliamentary Assembly, Sub-Committee on Democratic Governance, Report. 166 CDS DG 05 E rev 1. November 2005.

14. Opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities Adopted on 14 September 2001 on Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001) on the Rights of National Minorities // ACFC Opinion on PA Rec 1492, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 September 2001.
15. Problems of Religious Freedom and Tolerance in Selected OSCE States. Report to the OSCE Supplementary Meeting on Freedom of Religion or Belief. International Helsinki Federation for Human Rights (IHF). Vienna, July 17-19 2003.
16. Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Fifty-eighth session (6-23 March 2001) Fifty-ninth session (30 July-17 August 2001) General Assembly Official Records Fifty-sixth Session Supplement No. 18 (A/56/18). New York, 2001.
17. Report on Georgia. European Commission against Racism and Intolerance, CRI (2002)2, Adopted on 22 June 2001. Strasbourg, 23 April 2002.
18. Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. OSCE HCNM, 1 March 1999.
19. Resolution 335 on the Protection and Integration of Minorities as a Contribution to Stability in the South Caucasus // Presented by the Committee on the Civil Dimension of Security, NATO Parliamentary Assembly, 15 November 2005, Copenhagen, Denmark.
20. Samtskhe-Javakheti: Realities and Perspectives. UNDP: Tbilisi, 2004.
21. Robertson, L., Phillips, A., Kay, B., Farrell, W.B. Georgia Conflict Assessment. Submitted to Cate Johnson, USAID/Tbilisi. Burlington, Vermont. 23 January 2002.
22. Frowein, J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes // Expert Study Submitted on Request of the Committee of Experts on Issue Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe by the Max-Planck-Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg / Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, DH-MIN (2000) 1, November 2000.
23. Wohlleben, V. (General Rapporteur). Stability in the Three South Caucasus Republics: Ten Years after Independence, Progress and New Challenges // NATO Parliamentary Assembly, General Report. 156 CC 04 E rev 1. November 2004.

3. Ուսումնասիրություններ

1. Թաթոյան Լ., Ծալկայի եղջանի ժողովրդագրական դասկերը 1830-2005 թվականներին, «Եզեր» Հայրենադարձության և հիմնավորման «Երկիր» հասարակական կազմակերպությունների միության հանդես, №1, Ապրիլ, 2006:
2. Մելնոյան Ա., Ջավախքը XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին քառորդին, Երևան, 2003:
3. Antonenko, O. Assessment of the Potential Implications of Akhalkalaki Base Closure for the Stability in Southern Georgia. EU Response Capacities // CPN Briefing Paper, August 2001.
4. Darchiashvili, D. Southern Georgia: Security Objectives and Challenges. Report Commissioned by UNHCR's 'CIS Local Monitoring Project', March 1999.
5. Dafflon, D. Managing Ethnic Diversity in Javakheti: Two European Models of Multilingual Tertiary Education. ECMI Working Paper #25, Flensburg, February 2006.
6. Der Ghokassian, Kh., Giragosian, R. Javakheti: Stability Through Autonomy, March 2001.
7. Guretski, V. The Question of Javakheti // Caucasian Regional Studies, Vol. III (1), 1998.
8. Hertoft, M. Javakheti: The Temperature 2005 // ECMI Georgia Occasional Paper #1, Tbilisi, April 2006.
9. Kanbolat, H., Gul, N. The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus // Armenian Studies, Issue 2, June-August 2001.
10. Korth, B., Stepanyan, A., Muskhelishvili, M. Language Policy in Georgia. Policy Paper. Cibera: April, 2005.
11. Metreveli, E. The Dynamics of "Frozen Tension": Case of Javakheti. GFSIS: Tbilisi, 2004.
12. Minasian, S., Agajanyan, M. Javakheti (Javakhetia): Legal Aspects of Protection of Armenian National Minorities' Rights in Georgia in International Level. Political and Socio-economical Situation in the Region in Modern Period // Program for Political Monitoring of Samtskhe-Javakheti. Scientific Research Centre for South Caucasus Security and Integration Studies. Research Paper # 2. Yerevan, 2005.
13. Minasian, S. Samtskhe-Javakhetia: What Will Happen after Russia Withdraws Its Military Bases from Georgia // Central Asia and Caucasus,

- # 1, 2006.
14. *Nodia, G., Scholtbach, A.P.* The Political Landscape of Georgia. Political Parties: Achievement, Challenges and Prospects. IMD, ODIHR, CIPDD: Eburon Delft, 2006.
  15. *Sarkissian, R.* Javakhk: Socio-Economic Neglect or Ethnic Unrest? // DWA Discussion Paper # 101. April 2002.
  16. *Sumbadze, N., Tarkhan-Mouravi, G.* Development Strategy for Akhalkalaki and Akhaltsikhe Districts of Samtskhe-Javakheti. Tbilisi, May, 2003.
  17. "Towards Ratification": The Conference on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Report on the International Conference, 19 September 2005 in Tbilisi // ECMI Report #57, December 2005.
  18. *Wheatley, J.* Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia // ECMI Working Paper #22, Flensburg, September 2004.
  19. *Wheatley, J.* The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. ECMI Working Paper #26, Flensburg, March 2006.
  20. *Габуния К.* Содействие преподаванию грузинского в качестве второго языка в регионах Грузии, компактно заселенных национальными меньшинствами // Языковая политика и образование в многоязычных обществах. Материалы конференции, Тбилиси, Грузия, 2 марта 2006 г. Женева: Cimerга, сентябрь 2006.
  21. *Дарабиан, А.-Р.* Роль армян, проживающих в Грузии, в региональных событиях Кавказа // Аму-Дарья (иранский журнал по изучению Центральной Азии и Кавказа), №13, Зима 2003;
  22. *Дарчиашвили Д.* Южная Грузия: вызовы и задачи безопасности // Центральная Азия и Кавказ, №1, 2000;
  23. *Джаошвили В.Ш.* Население Грузии: экономико-географическое исследование. Тбилиси, 1968.
  24. *Комахия М.* Греки Грузии: миграция и социально-экономические проблемы // Центральная Азия и Кавказ, № 6, 2005.
  25. *Маркедонов С.* Грузия в поисках легитимности // Южный Кавказ: проблемы региональной безопасности и интеграции / Под ред. Минасяна С. Т.1, №1. Ереван, 2004.
  26. Миграция на Кавказе: материалы конференции / Отв. редактор Искандарян А. СМІ: Ереван, 2003.
  27. *Минасян С., Агаджанян М.* Международно-правовые аспекты защиты прав армянского населения Грузии // Южный Кавказ: проблемы региональной безопасности и интеграции / Под редакцией Минасяна С. Т.2, №2. Ереван, 2005.
  28. *Минасян С.* Комментарии на статью Распределение государственной власти между центральными и местными уровнями // Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. International IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005.
  29. *Минасян С.* Кризис или перманентная нестабильность: социально-экономическая и политическая ситуация в Джавахетии // Новая Евразия: Россия и страны ближнего зарубежья. Аналитический альманах РИСИ, № 17. М., 2006.
  30. *Минасян С.* Ситуация в Джавахке в контексте вывода российских военных баз из Грузии // 21-й Век, №1, Ереван, 2005 (русскоязычное издание).
  31. *Нодия Г.* Полиэтничность Грузии: Факт, отношение к нему и политическая стратегия // Одно общество, много этносов: Этническое многообразие и гражданская интеграция в Грузии / Под ред. Нодия Г. CIPDD: Тбилиси, 2003.
  32. *Новикова Г.* Джавахетия: в эпицентре интересов // Грузия: проблемы и перспективы развития / Под ред. Кожокина Е.М. Т.2. РИСИ: М., 2002.
  33. Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане: политическая элита и голос народа. IDEA & CIPDD: Тбилиси, 2005.
  34. *Сванидзе Г., Сванидзе Д.* Эмиграция из Грузии и ее причины (результаты социологического опроса) // Миграция на Кавказе: Материалы конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2003.
  35. *Хаиндрава И.* Религия в Грузии: XXI век // Религия и политика на Кавказе. Материалы международной конференции / Под ред. Искандаряна А. СМІ: Ереван, 2004.
  36. *Хаиндрава И.* Церковь в современной Грузии // Центральная Азия и Кавказ, №5, 2003.
  37. *Челидзе А.* Этнический национализм в духовенстве Грузинской Православной Церкви // Южный Кавказ: Территории. Истории. Люди. Сборник статей, №2. Тбилиси: Фонд Г.Белла, 2006.

9(47.922)
25-71

Ուսումնասիրությունը նվիրված է վրաստանում ծարղու և իրավունքների պաշտպանության ոլորտում տիրող քաղաքական ու մշակութային կյանքին էթնիկական և հեռանկարների որոնմանը: Հետազոտվում են տվյալ խմբի միջազգային-իրավական պարտավորություններից և ժողովրդական քաղաքական իրականացման պրակտիկայի հայաբնակ Սամցխե - Ջավախք տարածաշրջանի օրինակով մշակելու փորձ է արվում, մի կողմից, փոքրամասնությունների ինքնության, լեզվի ու մշակույթի պահպանության, նրանց քաղաքական իրական իրավունքներ տրամադրելու և, մյուս կողմից, նրանց հետագա քաղաքացիական համարկման միջև փոխզիջման հասնելու համար:

Սերգեյ Մինասյանը ղեկավարում է CMI - ի կովկասյան հետազոտությունների բաժինը: Դասական գիտությունների թեկնածու է, քաղաքագետ, Հարավային Կովկասի անվտանգության ու հակամարտությունների տարրեր ասպեկտներին նվիրված բազմաթիվ գիտա-հետազոտությունների և վերլուծական ուսումնասիրությունների հեղինակ:

ԿԷ

Սերգեյ Մինասյան
**ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ
ՓՈՋՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.**

համարկման ներուժը
երկրի հայ բնակչության օրինակով

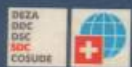
Երևան, Լրատվամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտ
և Հայրենադարձության և Հիմնավորման «Երկիր» Հասարակական
Կազմակերպությունների Միություն, 2006

Լրատվամիջոցների Կովկասյան Ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, 0010, Եզնիկ Կողբացու փ., 38
info@caucasusmedia.org
www.caucasusmedia.org

Նախագծի նախածեղծող և զլխավոր հովանավոր՝
Հայրենադարձության և Հիմնավորման «Երկիր»
Հասարակական Կազմակերպությունների Միություն
contact@yerkir.org
www.yerkir.org

Ներկա իրատարալությունը լույս է տեսել **Զարգացման և Համագործակցության
Շվեյցարական Գործակալության** աջակցությամբ